

De kracht van kwaliteit

Economische Visie Den Haag

Inhoud

Voorwoord: economie voorop!	3
Leeswijzer	5
Samenvatting	6
1. Strategie voor de Haagse economie	7
1.1 Ambitie	7
1.2 Uitdagingen voor Den Haag	7
1.3 Kansen voor Den Haag	10
1.4 Strategie voor Den Haag	12
2. Speerpunten van de Haagse economie	14
2.1 Internationale Stad van Vrede en Recht	14
2.2 Kracht van de stad: <i>Quality of Life</i>	17
2.3 Economische structuur: sterke clusters, vitaal mkb	19
2.4 Arbeidsmarkt: talent en vakmanschap	24
3. Rijk en regio	28
4. Economie in de stad	31
4.1 Economische kerngebieden	31
4.2 Economie in woonwijken	34
4.3 Werklocaties	39
4.4 Duurzaamheid	41
Bijlage 1 Staat van de Haagse economie	45
Bijlage 2 Verslag consultatie Economische Visie Den Haag	55

Economie voorop!

Als gemeentebestuur maken wij ons sterk voor een stad waar het prettig wonen en werken is. Wij willen meer banen, meer welvaart en welzijn voor de Hagenaars. Economische groei is daarbij belangrijk. Want door een gunstige economische ontwikkeling komen er banen bij, kunnen mensen beter gaan verdienen en neemt het welzijn toe. Dáárom spant het college zich in voor de Haagse economie. En dáárom investeren we in een aantrekkelijke stad, in de *quality of life* in Den Haag.

De recente economische crisis heeft opnieuw duidelijk gemaakt dat onze welvaart in belangrijke mate wordt beïnvloed door mondiale ontwikkelingen. De overheid kan de economie niet regisseren, maar we kunnen wél de best mogelijke voorwaarden scheppen voor de groei van werkgelegenheid en welvaart. Den Haag heeft veel kwaliteiten. Denk aan de werklocaties, de bereikbaarheid, de woonwijken en de centrumgebieden. In de 21e eeuw biedt een veelzijdige, aantrekkelijke stedelijke omgeving de beste basis voor een gunstige economische ontwikkeling. Steden zijn steeds belangrijker in de internationale concurrentiepositie van Nederland. Het gaat om plaatsen waar mensen graag wonen en werken. In dat soort steden investeren marktpartijen graag. Met de vorige nota (*Impuls Haagse economie 2005-2009*) heeft Den Haag een stabiele economische koers ingezet. Die houden we vast. Extra aandacht gaat uit naar de kwaliteiten van het vestigingsklimaat voor bedrijven, instellingen en kenniswerkers. De economie staat nóg meer dan tot nu toe voorop!

Den Haag is internationale stad van vrede en recht. Zakelijke dienstverlening, toerisme en bestuur zijn sterk vertegenwoordigd. In de toekomst richten we ons nog meer op kennis-intensieve bedrijven en instellingen, die de stad welvaart brengen. Het effect daarvan is goed voor de lokale economie: het levert banen op voor álle lagen van de Haagse beroepsbevolking. Elke baan voor een hoogopgeleide levert minstens één baan op voor iemand met een lagere opleiding. En dat zijn vooral banen in het MKB. Wij geven de lokale economie letterlijk en figuurlijk de ruimte. Op die manier komt ondernemerschap zo goed mogelijk tot ontplooiing en groeit de werkgelegenheid ook in de wijken. Dat biedt volop nieuwe kansen voor mensen die buiten het arbeidsproces staan.

We versterken de rol van Den Haag als internationale stad van vrede en recht. Dat betekent dat wij meer organisaties, instellingen en congressen op dit gebied naar Den Haag willen halen. Extra aandacht gaat uit naar de veiligheidsector, nu al goed voor zo'n 10.000 banen. De gemeente streeft naar de vestiging van nóg meer bedrijven en organisaties in deze sector onder de noemer *The Hague Security Delta*.

We streven naar een goed opgeleide beroepsbevolking. Door een uitgebreider aanbod van wetenschappelijk en internationaal onderwijs willen wij Den Haag beter op de kaart zetten als studentenstad.

Het centrum, de kust en de internationale zone - belangrijke economische gebieden - krijgen voorrang bij ruimtelijke investeringen. Deze gebieden zorgen immers voor veel banen en bezoekers, zij zijn het visitekaartje van de stad.

Een aantrekkelijke stad trekt hoogopgeleide kenniswerkers én bevordert het toerisme. Dat is goed voor de vrijetijdseconomie (winkels en horeca), een belangrijk segment van het MKB.

Den Haag werkt samen met andere gemeenten aan een betere kwaliteit van het vestigingsklimaat van onze regio. Den Haag neemt hierin samen met Rotterdam het initiatief.

Tot slot: veel verschillende factoren zorgen voor een sterke stad, een vitale economie en een concurrerende regio. Een veilige stad met goede woningen en voorzieningen. Een stad met veel groen en bedrijvigheid. Een stad die goed bereikbaar is. De gemeente Den Haag maakt zich de komende jaren sterk voor zo'n stad. Er zijn volop kansen. Die gaan we ook benutten. Voor de Hagenaar van nu en de Hagenaar van de toekomst. We kunnen dat alleen maar mét de stad: met ondernemers, met werkgevers en met bewoners. Doet u mee?

Henk Kool
Wethouder Sociale Zaken, Werkgelegenheid, Economie

Leeswijzer

Hoofdstuk 1 neemt de ambities van Den Haag als vertrekpunt en schetst de uitdagingen en kansen voor de economie van de stad. De strategie voor de Haagse economie wordt samengevat.

In het tweede hoofdstuk worden in vier paragrafen de vier speerpunten uit de strategie toegelicht en de prioriteiten daarbinnen benoemd.

Het derde hoofdstuk gaat in op ontwikkelingen in het rijksbeleid en formuleert de insteek van Den Haag op regionale samenwerking, met buurgemeenten, provincie en Rotterdam.

Hoofdstuk 4 vertaalt de strategie naar ruimtelijke keuzen in de stad: focus op de economische kerngebieden, de inzet op de wijken en de blijvende aandacht voor aantrekkelijke werklocaties. Het belang van duurzaamheid vormt het onderwerp van de afsluitende paragraaf.

De Staat van de Haagse economie, met de cijfers en trends, vormt bijlage 1 op deze visie. In bijlage 2 is het verslag van de consultatiebijeenkomst op 23 augustus 2011 opgenomen.

Elke paragraaf wordt steeds samengevat in de vetgedrukte eerste alinea en de prioriteiten in de aanpak binnen elk thema staan gebundeld in een blauw kader aan het einde van de paragraaf. Deze vormen het vertrekpunt voor de uitwerking van deze (concept)visie in een werkprogramma.

Samenvatting

De internationale economie heeft zware tegenwind gehad. Dat heeft ook in Den Haag zijn sporen achtergelaten. Veel bedrijven hebben het zwaar, de overheid moet bezuinigen en inkrimpen en de werkgelegenheid is gedaald. De Haagse economie bereidt zich voor op een nieuwe toekomst en heeft daarbij sterke kaarten in handen. Omdat Nederland de mondiale concurrentiestrijd niet kan winnen op loonkosten of op schaalniveau ligt de toekomst van onze economie bij kennis, creativiteit en stedelijke kwaliteit.

De strategie voor de Haagse economie kan worden samengevat in de volgende speerpunten:

- Internationale stad van Vrede en Recht - de unieke branding van Den Haag
- Kracht van de stad: *quality of life* - aantrekkelijke stad voor werkers, bewoners en bezoekers
- Economische structuur - sterke clusters, vitaal mkb
- Arbeidsmarkt - talent en vakmanschap

Den Haag heeft een uniek profiel als internationale stad van Vrede en Recht met een hoogstaand werk- en leefmilieu - *quality of life* en een sterke, kennisintensieve zakelijke dienstensector. Den Haag is daarom erg aantrekkelijk voor (hoofd)kantoren, internationale bedrijven en instellingen. Die organisaties willen zitten waar de goed opgeleide mensen zitten. Het aanbod van *kennisswerkers* wordt steeds belangrijker. Daarom speelt de attractiviteit van steden als plek om te wonen en te werken een belangrijke rol. Den Haag zet vol in op het verder optimaliseren van zijn woon-, werk- en leefklimaat, zijn *quality of life*. Den Haag versterkt zijn positie als tweede toeristische stad van Nederland. Strand en binnenstad hebben nog veel potentie om extra bezoekers te trekken. Toeristen brengen inkomen naar de stad. De winkels, horeca en vrijetijdssectoren leveren relatief veel banen op voor lager geschoolden. Het MKB is een belangrijke werkgever in de stad.

Met de veiligheidssector heeft de Haagse regio een innovatief en snel groeiend cluster binnen zijn grenzen. Den Haag zet actief in op de ontwikkeling van dit cluster onder de noemer *The Hague Security Delta*. De energiesector, de it en telecom sector en de zakelijke en financiële dienstverlening zijn sterke sectoren met veel innovatie- en ontwikkelingspotentie. Het samenspel van die grote bedrijven en de lokale bedrijvigheid is een van de succesfactoren van een vitale stedelijke economie. Den Haag combineert zijn inzet op internationale instellingen en zakelijke dienstverleners daarom met veel aandacht voor kleine en middelgrote bedrijven, zowel in de economische kerngebieden als in de wijken. Wijkeconomie, en daarbinnen met name ambachtelijke bedrijvigheid, is cruciaal voor de praktische dienstverlening aan mensen en bedrijven én voor de werkgelegenheid van laaggeschoolden. Voor deze bedrijvigheid is meer kleinschalige bedrijfsruimte hard nodig. Met een gericht actieprogramma zal hierin worden voorzien. Ook voor winkelstraten is een actieprogramma opgesteld. De Haagse markt zal in nauw overleg met betrokkenen worden geherstructureerd.

De kwaliteit van de arbeidsmarkt zal - door vergrijzing, schaarste aan vakmensen, gebrek aan kennisswerkers - in de nabije toekomst een doorslaggevende vestigingsfactor worden. De opgave voor onderwijs, bedrijfsleven, gemeente en andere overheden is ervoor te zorgen dat de juiste mensen beschikbaar zijn en komen voor de toekomstige banen. Dat geldt niet alleen voor hoogopgeleid talent, maar voor vakmensen van elk scholingsniveau. We zetten actief in op de komst van academische instellingen en versterking en verbreding van het hoger onderwijs.

Op de fysieke kwaliteit van de economische kerngebieden Centrum (Binnenstad, stationsgebieden, Beatrixkwartier), Scheveningen en Internationale Zone blijft ingezet worden, net als op het bij *quality of life* behorende leefklimaat (veiligheid, scholen, een aantrekkelijke winkelstad, aanbod van voorzieningen als cultuur en sport) van onze stad.

1. Strategie voor de Haagse economie

1.1 Ambitie

Den Haag wil een welvarende, internationale, open stad zijn. Met een rol van betekenis in de wereld: stad van Vrede en Recht, bestuurscentrum. Een aantrekkelijke stad om in te wonen en te werken. Een leefbare, duurzame en veilige stad. Een stad waarin iedereen zijn talenten benut en het beste van zijn leven maakt. Een stad waar welvaart en inkomen niet langs sociale of etnische lijnen lopen. Een stad met meer dan een half miljoen inwoners. Onderdeel van een sterke en aantrekkelijke (metropool)regio met 2,5 miljoen inwoners. Een gunstig ondernemingsklimaat voor zowel lokaal mkb als gevestigde hoofdkantoren en instellingen, én een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor nieuwe bedrijven, instellingen en kenniswerkers zijn onmisbaar om deze doelen te verwezenlijken. Den Haag zet daarom in op een sterke, (inter)nationaal georiënteerde, stuwende economie en een vitale lokale economie, met kansen op werk en inkomen voor iedereen. Een sterke bovenkant en een verbindende basis. Een stad met dynamische wijken en hechte stedelijke netwerken, van mensen, instellingen, ondernemers en overheid. Den Haag wil ook een dienstverlenende gemeente zijn, een betrouwbare partner.

Een heldere visie op de Haagse economie is van groot belang voor een strategie die leidt tot realisatie van deze ambities. Visie en strategie worden beide in deze nota gepresenteerd.

1.2 Uitdagingen voor Den Haag

De Haagse economie heeft te maken met conjuncturele en structurele bedreigingen. De vastgoedmarkt is ingeklapt, de rijksoverheid krimpt in, bedrijven saneren. Voor de langere termijn dreigt een tekort aan geschoold personeel. Iedereen is nodig, maar nog steeds staan teveel mensen buiten het arbeidsproces en zijn er jongeren die zonder de minimale kwalificatie hun leertraject afsluiten. Voor de ruimtelijke ontwikkeling moeten na de financiële en vastgoedcrisis andere werkwijzen en investeringsmodellen worden gevonden.

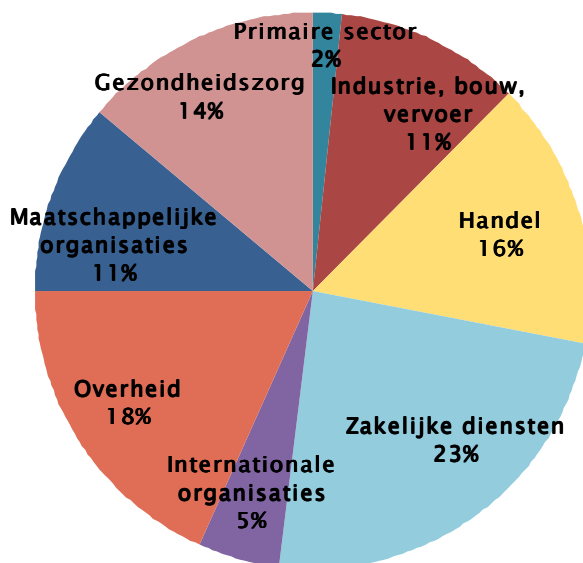
Wereldeconomie: diensten vormen de kern voor succesvolle steden

De (mondiale) economie is een interactie-economie geworden: ze bestaat steeds meer uit netwerken van bedrijven die diensten en producten aan elkaar leveren. Zakelijke diensten zijn in de toekomst nog meer dan nu de motor van internationale concurrentiekracht. Een sterke, kennisintensieve zakelijke dienstensector vormt de kern van succesvolle stedelijke economieën, ook doordat ze voor veel internationale hoofdkantoren een onmisbare randvoorwaarde vormen. Den Haag is een dienstestad bij uitstek. Een kwart van de werkgelegenheid betreft de zakelijke dienstverlening. Sterke clusters daarbinnen zijn energie, telecom en financiële diensten.

Trekkers van de Haagse economie

De trekkers van de Haagse economie zijn bedrijven en instellingen die hun producten en diensten elders verkopen of worden gefinancierd vanuit bovenlokale bronnen. Ze brengen welvaart naar de stad. Economen spreken van *stuwende* economie. Naast een groot deel van de zakelijke diensten hoort ook de toeristische sector daarbij: bezoekers van buiten de regio brengen immers omzet naar de stad. Ook bovenlokale non-profit organisaties en overheden maken deel uit van de stuwende economie en geven een belangrijke impuls aan de Haagse economie. In totaal omvat het stuwende deel van de werkgelegenheid ruim de helft van het aantal banen in de stad.

Verdeling Werkgelegenheid in Den Haag 2010

De lokale economie bestaat uit maatschappelijke organisaties, gezondheidszorg, consumentendiensten en toeleveranciers voor bedrijven. Deze *verzorgende* sectoren hebben veel baat bij stuwende sectoren, maar omgekeerd is een goede voorzieningsstructuur in de lokale economie ook onmisbaar voor deze bedrijven en instellingen. Een vitale stedelijke economie ontstaat uit het samenspel van stuwende en lokale, verzorgende bedrijvigheid.

Trekkraft van de Haagse economie onder druk

Verschillende trekkers van de Haagse economie staan onder druk. In 2008 is de wereldeconomie geraakt door een forse crisis op de financiële markten en de vastgoedmarkt. Ook in Den Haag zijn de gevolgen daarvan stevig voelbaar. Door de sterke aanwezigheid van rijksoverheid en de internationale non-profit sector worden economische pieken en dalen in Den Haag (vooral nog) gedempt. Maar de huidige crisis wordt vertaald naar forse bezuinigingen bij het rijk, met merkbare gevolgen voor Den Haag. Naast de kortingen op gemeentelijke budgetten zal de taakstelling voor ministeries direct effect hebben op de werkgelegenheid in Den Haag. Gevestigde bedrijven in de stad saneren hun bedrijfsvoering en snijden in de kosten. Het aantal banen daalde in 2010 en staat ook de komende jaren onder druk. Toenemende internationalisering en een mondiale trend van concentratie in gespecialiseerde steden (zoals ondermeer te zien in de financiële sector) leiden tot meer mobiliteit van bedrijven - de residentie is geen vanzelfsprekende thuisbasis.

De werkgelegenheid in Den Haag nam tussen 2005 en 2010 toe met 6 procent. Den Haag mocht zich daardoor met recht de banenmotor van de Zuidvleugel noemen. De banengroei kwam per saldo voor rekening van middelgrote en kleine bedrijven (mkb). De grote bedrijven en instellingen in Den Haag maken 1 procent uit van het totaal, maar zorgen voor 50 procent van de werkgelegenheid.

Drijvende krachten achter de banengroei tot 2009 waren de bouw, zakelijke diensten en de zorg. Krimp was te zien bij banken en verzekeraars. Het crisisjaar 2009 liet een daling zien van ruim 2.300 banen (bijna 1 procent). Deze afname in werkgelegenheid vond vooral plaats bij enkele grote telecombedrijven, bij de overheid en in de vastgoedsector.

Het aantal bedrijven en instellingen groeide in de afgelopen vijf jaar met 50 procent. Deze groei is vooral het gevolg van de verdubbeling van het aantal zzp-ers (van 10.000 naar meer dan 20.000).

Het mkb in Den Haag heeft een gunstige ontwikkeling laten zien, zowel in aantal banen en als in aantal nieuw gestarte bedrijven. Maar de crisis heeft voor moeilijke tijden voor veel mkb-ers gezorgd. Bovendien is er in de ambachtelijke sector te weinig aanbod van betaalbare kleinschalige bedrijfsruimte, waardoor het economische potentieel in de wijken niet ten volle wordt benut.

Van de stad en de wijken

Centrum, kust en internationale zone zijn de dragers van de Haagse economie en de kerngebieden van de stad: het zijn concentraties van werkgelegenheid en bezoekers en ze zijn beeldbepalend voor de identiteit van de stad. Maar de stad bestaat uit een veelkleurig mozaïek van wijken, waar het merendeel van de bevolking woont. De leefbaarheid en toekomstmogelijkheden in de wijken en de maatschappelijke samenhang tussen de wijken, vormen een opgave voor de komende jaren. We willen geen tweedeling in de stad. Economische functies spelen een belangrijke rol bij de emancipatie van mensen en vergroting van de maatschappelijke participatie. Hoewel veel traditionele economie in de afgelopen decennia uit de wijken is verdwenen, zijn er ook gunstige nieuwe ontwikkelingen. Verkenningen naar de *economie achter de voordeur* hebben laten zien dat er verrassend veel ondernemers vanuit huis actief zijn. Netwerken van zzp-ers en mkb-ers kunnen interessante nieuwe structuren in de wijk vormen. Centra binnen de wijken spelen daarbij een belangrijke rol als concentratie van werk en ondernemerschap, maar ook als ontmoetingsplaats voor de wijk. Van een aantal grotere wijkcentra komt de potentie nog onvoldoende tot uiting.

Belang van kennis, talent en vakmanschap

Ook los van de crisis legt de groeiende mondiale concurrentie de lat voor onze economische prestaties steeds hoger. De werkgelegenheid en de welvaart staan daardoor onder druk. Tegelijkertijd speelt de toenemende schaarste van gekwalificeerde medewerkers een factor van belang. Een gezonde economie vraagt om voldoende aanbod van goedgeschoold en inzetbaar personeel. Vakmanschap, kennis, creativiteit en innovatiekracht zijn daarom onmisbaar. Voor de komende jaren wordt voor Den Haag nog een lichte groei van de beroepsbevolking voorzien (3 procent tot 2025) maar het aandeel ouderen groeit. Vooral de kwalitatieve mismatch van vraag en aanbod en groeiende personeelstekorten in sectoren als zorg en techniek zijn nu al urgent. Daarnaast doen zich nieuwe trends voor, zoals de forse toename van het aantal zzp-ers en de opkomst van het *nieuwe werken*, die een impuls kunnen geven aan de flexibiliteit van de arbeidsmarkt en daarmee aan het concurrerend vermogen van de stad.

Iedereen is nodig - doet iedereen mee?

Niet alle delen van de (beroeps)bevolking vinden vanzelf hun weg richting onderwijs en arbeidsmarkt. Een deel van de beroepsbevolking staat buiten het arbeidsproces en teveel jongeren haken voortijdig af. De sociaal-maatschappelijke participatie is nu nog langs maatschappelijke, etnische en wijkgrenzen verdeeld. Een strategie voor de economie van Den Haag zal zich dan ook moeten richten op twee sporen: inzet op de “topeconomie” en verbinding van de lokale economie. Scholing en maatschappelijke samenhang verzekeren onze toekomstige welvaart, werkgelegenheid en welzijn. Alleen daarmee kunnen een hoge participatie (in principe neemt iedereen deel aan maatschappij en economie) en een hoge productiviteit (beroepsbevolking realiseert voldoende toegevoegde waarde om concurrerend te kunnen produceren) worden verzekerd.

Om ervoor te zorgen dat welvaart en collectieve voorzieningen ondanks de vergrijzing betaalbaar blijven, is het van groot belang dat zoveel mogelijk mensen zo productief mogelijk in het arbeidsproces zijn ingeschakeld. (...) Voor een duurzame productiviteitsontwikkeling is een verhoging van het opleidingsniveau essentieel.
Arbeidsmarktanalyse 2010, Raad voor Werk en Inkomen

Na de vastgoedzeepbel

In de fysieke stad ligt een investeringsopgave. Daarbij spelen bijvoorbeeld de kantorenleegstand, de benodigde revitalisering van sommige werklocaties en de stedelijke verdichtingsopgave. Door de economische crisis is de marktsituatie voor ondernemers, beleggers, ontwikkelaars en exploitanten drastisch veranderd. Waar een aantal jaren geleden de bomen tot in de hemel leken te groeien, projectontwikkelaars gretig waren en grote financiële risico's konden worden genomen is de situatie nu bijna tegenovergesteld. De vastgoedwereld bouwt (nog) minder op risico, wacht op gebruikers. Op enige termijn is herstel van het vertrouwen in de economie wel te verwachten, maar de kantorenmarkt is fundamenteel veranderd en de ontwikkelpraktijk van een aantal jaren geleden keert niet meer terug. De woningmarkt wordt, mede door heroriëntatie op de rol van de corporaties, definitief anders dan voorheen. Een passende gemeentelijke strategie is daarom gewenst. Belangrijk is dat de gemeente Den Haag zich manifesteert als stabiele factor en betrouwbare partner voor de markt.

1.3 Kansen voor Den Haag

Er doen zich ook kansen voor. Het cluster Vrede en Recht heeft een wereldwijde reputatie waardoor Den Haag voor nieuwe instellingen en non-gouvernementele organisaties een voor de hand liggende keuze is. Toenemende mobiliteit van mensen en kantoren maakt dat steden steeds meer concurreren met elkaar, waarbij het werk- en leefklimaat een cruciale rol speelt. Den Haag heeft daarin een uitstekende uitgangspositie. Het cluster van innovatieve bedrijven en organisaties rondom het thema veiligheid in de Haagse regio groeit en heeft een groot potentieel. Den Haag heeft een prima propositie maar moet zijn onderscheidende kwaliteiten uitbouwen en uitdragen. Ook de synergie van de regio moet worden benut. Want de internationale competitie van stedelijke regio's is sterk.

Internationale stad van Vrede en Recht

Het Internationaal Gerechtshof van de VN, de overige internationale instellingen en de vele internationale conferenties vormen de basis van het cluster Vrede en Recht. Naast deze gerechtshoven kent Den Haag organisaties op het gebied van handhaving en opsporing, waaronder Europol, Eurojust en OPCW (organisatie voor het verbod op chemische wapens). Ook zijn er meer dan honderd ambassades en consulaten in de stad. De internationale organisaties hebben een belangrijk effect op de lokale economie door zakelijke bestedingen (bij toeleveranciers) en de consumptie door hun buitenlandse (expat)medewerkers. Door de inmiddels grote clustering van organisaties en (kennis)instellingen en de daaromheen ontstane voorzieningen - waaronder het grote aantal internationale scholen - is Den Haag voor nieuwe internationale organisaties én bedrijven een aantrekkelijke vestigingsplaats. Het imago van Internationale stad van Vrede en Recht vormt een uniek profiel dat uitstekende kansen biedt om Den Haag bij een breed spectrum aan doelgroepen, in binnen- en buitenland, onder de aandacht te brengen (citymarketing, businessmarketing, bedrijvenacquisitie).

Uitbouw en verbreding van Bestuurscentrum Den Haag

Den Haag is het bestuurscentrum van Nederland. Samen met provincie en gemeente vormt de bestuurssector een vijfde van de Haagse werkgelegenheid. Den Haag is het fysieke brandpunt van bestuurlijke besluitvorming in Nederland, wat de stad als vestigingsplaats interessant maakt. Ook voor buitenlandse bedrijven kan de regeringszetel een belangrijke factor zijn bij de locatiekeuze. Zeker gezien de tendensen op Europees en mondiaal niveau kan Den Haag zich met zijn internationale instellingen ontwikkelen als internationaal bestuurscentrum.

Profilering als vestigingsplaats voor hoofdkantoren

Den Haag is de thuisbasis van diverse multinationale bedrijven, die hun wereldwijde, Europese of nationale hoofdkantoor hier hebben gevestigd. Ook daardoor wordt het internationaal profiel versterkt. Van de 100 grootste internationale hoofdkantoren in Nederland zijn er zestien in de Haagse regio gevestigd. Drie van de Haagse hoofdkantoren staan in de *Fortune Global 500*: Shell, Aegon en KPN. Het arbeidspotentieel, de kwaliteit van de stad, het aanwezige rijksbestuur en de internationale oriëntatie van Den Haag zijn veel genoemde vestigingsplaatsfactoren voor deze belangrijke bedrijven. Den Haag heeft goede kaarten voor de vestiging van nieuwe hoofdkantoren.

De grote bedrijven en instellingen in Den Haag maken 1 procent uit van het totaal, maar zorgen voor 50 procent van de werkgelegenheid. Belangrijke hoofdkantoren in Den Haag: Shell, Aegon, KPN, T-mobile, Siemens, Nationale Nederlanden, Imtech, Kone, PriceWaterhouseCoopers, CB&I Lummus, Intrum Justitia, AT&T en NIBC Bank.

Inspelen op de toekomst: "slimme mensen, sterke steden"

Het Centraal Planbureau voorziet in zijn scenario's voor Nederland anno 2040 een cruciale rol voor technologie, kennis, hoog opgeleide mensen en sterke steden. Het CPB adviseert als robuust beleid (in alle scenario's gewenst): investeer in attractieve steden, kennisontwikkeling en onderwijs. Wil Den Haag aantrekkelijk zijn voor grote internationale bedrijven en organisaties, dan moet de stad aantrekkelijk zijn om in te wonen en te werken. Menselijk talent is een cruciale factor - bedrijven volgen steeds meer de mensen. Het gaat daarbij om actieve, creatieve, goedopgeleide, ondernemende mensen met een diverse achtergrond, die als groep een sterke impuls geven aan de stedelijke economie. Maar juist deze groep mensen is minder dan voorheen gebonden aan een plek. Ze zijn steeds mobieler en concentreren zich op attractieve steden. Steden strijden om dit talent en er zullen winnaars en verliezers zijn in deze stedencompetitie. De attractiviteit van steden bestaat uit de combinatie van factoren die samen een hoge *quality of life* bieden. Ook het ondernemerstalent in het MKB vormt een cruciale factor voor welvaart en werk in de stad.

Voortbouwen op een Haagse kwaliteit: quality of life

Een aantrekkelijke, internationale stad combineert een levendig centrum met een dynamisch businessdistrict, toplocaties en een internationaal aanzien. Den Haag biedt goede woonmilieus, een aantrekkelijk centrum, een mooie badplaats én prettige werklocaties. *Centrum, kust en Internationale Zone* zijn niet alleen concentraties van winkels en kantoren, maar ook van horeca, cultuur, historie en architectuur. Met op een aantal plekken een bijzonder aantrekkelijke openbare ruimte. Strand en duinen verlenen bijzondere kwaliteit aan de stad. Die kwaliteiten bieden een prima basis voor de marketing van Den Haag als stad met een hoge *quality of life*. De economische kerngebieden zijn bepalend voor de identiteit van Den Haag. Het vasthouden en versterken van de kwaliteit van die locaties vormt een belangrijke opgave voor de stad.

De economische potenties van de stad worden gereflecteerd in de prijs die partijen bereid zijn voor de grond te betalen. Een hoge grondprijs wijst op een sterke positie. Uit onderzoek van het CPB blijkt dat quality of life factoren van grote invloed zijn op die grondprijs, en dus op de economische ontwikkeling van een stad. De grondprijzen in het centrum van Den Haag behoren tot de hoogste van Nederland. De Atlas voor gemeenten plaatst Den Haag in de top 5 van meest aantrekkelijke steden van Nederland om te wonen en te werken (zie paragraaf C van de bijlage).

De consumentenstad: toerisme als potentiële groeisector

Ook voor zakelijk en toeristisch bezoek zijn Centrum, kust en Internationale Zone cruciaal. Het strand, de duinen, de binnenstad met zijn winkels en horeca, de vele musea, attracties en evenementen vormen jaarlijks voor miljoenen mensen aanleiding om de stad te bezoeken. De bestedingen van toeristen, bezoekers en congressgangers zijn voor de Haagse economie heel belangrijk. Vanuit economisch perspectief is de vrijetijdssector een groeisector en een

banengenerator voor onderkant van de arbeidsmarkt. Den Haag zal zich echter ook als toeristenstad moeten blijven bewijzen. Scheveningen haven en bad verdienen een kwaliteitsimpuls om ook in de komende jaren attractief te blijven voor toeristen uit binnen- en buitenland. In het centrum moet Den Haag blijven inspelen op ontwikkelingen, kansen en veranderingen in de vraag van de kritische consument; stilstand is achteruitgang.

Rijk en regio

Het rijksbeleid kenmerkt zich de komende jaren door sanering van subsidiestructuren, inkrimp van rijksbijdragen en decentralisatie van (ruimtelijk)economisch beleid. Rijksmiddelen worden toegespitst op topsectoren in de Nederlandse economie, zonder specifieke ruimtelijke inkadering. De regionale samenwerking met Rotterdam in het kader van de Metropoolregio Rotterdam-Den Haag en als Zuidvleugel van de Randstad wordt daarom steeds belangrijker. De kwaliteiten van deze regio (wereldhaven, vliegveld, universiteiten, bijzondere bedrijven en kennisinstellingen) versterken Den Haag. Omgekeerd heeft Den Haag unieke kwaliteiten. Bedrijven, sectoren, functies en locaties die een aanvulling vormen op het regionaal palet. Met 2,5 miljoen inwoners telt de regio internationaal mee. Door het combineren van specialisaties van de stedelijke regio's ontstaat meer variatie aan banen, woningen, voorzieningen en evenementen. De metropoolregio draagt bij aan de concurrentiepositie van de gehele Randstad. Voor de komende jaren is een verdiepingsslag in de samenwerking noodzakelijk om te komen tot effectieve benutting van het schaalvoordeel en de potentiële synergie van de regio.

1.4 Strategie: Kracht van kwaliteit

Economie vormt het hart van de stedelijke ontwikkeling. Voor de ontwikkeling van meer werkgelegenheid, welvaart en welzijn heeft de stad grote bedrijven nodig, een sterke verzorgende sector, attractieve kerngebieden en dynamische wijken. De kansen voor de Haagse economie komen voornamelijk voort uit bestaande kwaliteiten en de ontwikkelingspotenties die die in zich dragen. De strategie van Den Haag richt zich daarom op deze kwaliteiten: benutten, versterken en uitdragen. We zorgen met het ruimtelijk-economisch beleid voor de juiste randvoorwaarden. Versterking van concurrentiekracht is onze inzet bij de regionale samenwerking.

Speerpunten

De strategie voor de Haagse economie kan worden samengevat in de volgende speerpunten:

1. **Internationale stad van Vrede en Recht** - de unieke *branding* van Den Haag
2. **Kracht van de stad: *quality of life*** - aantrekkelijke stad voor werkers, bewoners en bezoekers
3. **Economische structuur** - sterke clusters, vitaal mkb
4. **Arbeidsmarkt** - talent en vakmanschap

Rijk en regio

Samenwerking biedt de kans om de regionale schaalvoordelen beter te benutten. Den Haag zoekt vanuit dat perspectief afstemming en samenwerking met buurgemeenten, Rotterdam en de provincie. We sluiten bij ons clusterbeleid en de inzet op de stad als vestigingsplaats voor hoofdkantoren aan op het topsectorenbeleid van het kabinet.

Ruimte in de stad

De ruimtelijke kernopgaven voor de komende jaren liggen in het centrum, Scheveningen en de Internationale Zone. Samen vormen deze gebieden het zwaartepunt van de economie en het visitekaartje van de stad. Den Haag richt zijn inzet en investeringen op deze kerngebieden. De ligging aan de kust en de aanwezigheid van duinen, strand en parken worden benut om de kwaliteit van de stad als woonplaats en toeristische bestemming verder uit te bouwen. Ook in de wijken

spelen economie en werkgelegenheid een belangrijke rol. Wijken als Transvaal, Schilderswijk, Stationsbuurt en Zuidwest laten beloftevolle economische dynamiek zien. Bij het economisch beleid gericht op de wijken ligt de nadruk op werkgelegenheid en ondernemerschap. Beschikbaarheid van kantoren op aantrekkelijke kantoorlocaties en kavels op goed functionerende bedrijventerreinen blijven net als bereikbaarheid en veiligheid harde randvoorwaarden voor economische ontwikkeling. De vastgoedmarkt is sterk veranderd en de gemeentelijke focus wordt verlegd naar bestaande locaties, kwaliteitsbeleid en duurzaamheid.

Uitgangspunt bij het gemeentelijk beleid: effectief samenwerken met de markt

Meer dan in voorgaande perioden zullen economische motieven bepalend zijn bij de keuze van gebieden en projecten, zoals ook in het collegeprogramma is te lezen. Dat heeft consequenties voor de wijze waarop we met de markt omgaan. De gemeente zal zich in haar rol focussen op de ontwikkeling en het uitdragen van sterke, ambitieuze visies. Duidelijke visies op de gewenste ontwikkelingen op de verschillende plekken van de stad. Inspirerende visies op de kwaliteit van de stedenbouw en de openbare ruimte. Maar in de operationalisering zullen we meer ruimte laten aan initiatieven en inbreng vanuit de markt. In de vastgoedmarkt zullen de wensen van de gebruiker en de belegger meer nadruk krijgen. Ook bij het ontwerp van publieke ruimten en gebouwen zullen de wensen van de gebruiker/consument en de functionaliteit voorop staan.

Duurzaamheid als denkkader: people, planet, profit

Den Haag wil ook voor de komende generaties een prettige, welvarende woonplaats zijn, waar gezond kan worden geleefd, gewoond en gewerkt. Vanuit het besef dat daarom verantwoord en doordacht moet worden omgegaan met leefomgeving, energie, grondstoffen, bebouwde omgeving én de mensen in de stad, richt de gemeente haar beleidsinzet op duurzame ontwikkeling. Vanuit economisch perspectief is de verbondenheid van de thema's *people, planet, profit* het vertrekpunt.

In hoofdstuk 2 wordt de inzet op de vier beleidsspeerpunten uitgewerkt. In hoofdstuk 3 wordt ingegaan op rijksbeleid en regionale samenwerking. Hoofdstuk 4 vertaalt de strategie naar ruimtelijke keuzen in de stad: focus op de economische kerngebieden, de inzet op de wijken en de blijvende aandacht voor aantrekkelijke werklocaties. De *Staat van de Haagse economie*, met de cijfers en trends, vormt bijlage 1 op deze visie.

2. Speerpunten van de Haagse economie

2.1 Internationale stad van Vrede en Recht

Den Haag is de Internationale stad van Vrede en Recht. Het stedelijk profiel wordt sterk bepaald door het internationaal cluster van instellingen rondom Vrede en Recht én het woon-, werk- en leefklimaat van de stad. Den Haag is een aantrekkelijke, kosmopolitische, *internationale* stad. Den Haag bouwt én draagt dit uniek profiel de komende jaren verder uit. Het profiel biedt sterke economische voordelen en een uitstekende basis voor het economisch cluster Veiligheid.

Vrede en Recht: cluster, internationaal profiel

De positie van Den Haag als internationale stad van Vrede en Recht en VN-vestigingsplaats heeft voor Nederland een betekenis die veel verder reikt dan de stad of regio zelf. Met de lancering van het The Hague Institute for Global Justice, de realisatie van het University College, het bezoekerscentrum bij het Vredespaleis en het Humanity House en een aantal belangrijke internationale congressen (zoals de Afghanistan-conferentie) is de positie als internationale stad van Vrede en Recht inhoudelijk verder versterkt. In het voorjaar van 2011 vond voor het eerst het World Foresight Forum (WFF) plaats, een topontmoeting tussen (oud)prominenten, met actieve deelname van een aantal belangrijke internationale bedrijven. Daarbij werd gesproken over mondiale uitdagingen, zoals verschuivende machtsverhoudingen, schaarste en klimaatverandering. Den Haag wil plaats bieden aan dit type debat, ook in een meer permanente vorm. Dit versterkt de Haagse ambities ten aanzien van een sleutelrol in wereldvraagstukken. Ook ambieert Den Haag een verbreding van haar unieke rol op het gebied van arbitrage, die met het Permanent Hof voor Arbitrage, de VN-tribunalen en de andere organisaties vorm heeft gekregen. In de komende jaren probeert Den Haag arbitrage-instellingen te verwerven op het gebied van internationale water-, energie- en grondstof- en financiële disputen.

Door plaats te bieden aan rechts- en arbitrage-instituten en internationale conferenties toont Nederland haar verantwoordelijkheid in de ontwikkeling van de internationale rechtsorde, zoals verwoord in onze grondwet. Dat heeft directe invloed op de zeggingskracht van Nederland in de internationale verhoudingen. Den Haag is ook vanwege de 110 ambassades en consulaten en de 116 non-gouvernementele organisaties (NGO's) de vanzelfsprekende locatie binnen Nederland. Het Rijk onderstreept dit en "bevordert Den Haag als vestigingsplaats voor internationale instellingen, mede gelet op het economisch belang voor Nederland" (regeerakkoord 2010).

Als internationaal erkende stad van Vrede en Recht straalt Den Haag een beeld uit van stabiliteit, neutraliteit en internationale diplomatie. De naamsbekendheid en het imago World Legal Capital versterken ook de rol van Den Haag als mogelijke vestigingsplaats voor (inter)nationale bedrijven. De hier woonachtige internationale gemeenschap, het attractieve woon- en leefmilieu en de op *internationals* gerichte voorzieningen maken de Haagse regio aantrekkelijk voor het vaak hoogopgeleid personeel. Deze factoren, en meer in het bijzonder het uitgebreide en kwalitatief hoogstaand internationaal scholenveld, worden naar verwachting steeds sterker van invloed op het vestigingsgedrag van bedrijven en instellingen. Het profiel van internationale stad van Vrede en Recht vormt dan ook de basis voor het economisch profiel en de citymarketing van Den Haag.

Kennisinstellingen en academisch onderwijs

Op het gebied van Vrede en Recht heeft Den Haag een reeks van gerenommeerde kennisinstituten in huis, die sinds 2004 samenwerken in de Haagse Academische Coalitie. Naast de Campus Den Haag, het International Institute of Social Studies (ISS) en de Haagse Hogeschool participeren daarin het Instituut voor Internationale Betrekkingen Clingendael, het T.M.C. Asser Instituut, het Hague

Institute for the Internationalisation of Law, de Hague Academy of International Law en de Carnegie Foundation. Een verbindende factor tussen de instituten en een nieuwe speler zal het Institute of Global Justice (IGJ) zijn: onderscheidend onderzoek op wereldniveau. Het IGJ is als zodanig een belangrijke stap in de versterking van de valorisatie (toepassing) van kennis op het gebied van vrede en recht. Het International Baccalaureate (IB), wereldwijd aanbieder van curricula voor internationaal onderwijs voor leerlingen tussen de 3 en 19 jaar, gaat een nieuw global centre oprichten in Den Haag. Het IB opent per oktober 2011 officieel de deuren in Den Haag.

In het verlengde van de realisatie van de Campus Den Haag (de Haagse faculteit van de Universiteit Leiden), de start van het Leiden University College The Hague en het starten van een aantal *governance* opleidingen zien wij kansen om de universitaire functie verder te versterken. Erasmus Universiteit Rotterdam, TU Delft en Universiteit Leiden gaan een nadere universitaire samenwerking aan. Den Haag zet er actief op in dat deze instellingen de profielonderdelen internationaal recht, *governance* en economie verder in Den Haag ontwikkelen.

Internationalisering staat hoog op de agenda van de hogescholen en universitaire instellingen in Den Haag. In het Haagse hbo is het Engelstalige onderwijs, bestemd voor een internationaal publiek, sterk vertegenwoordigd. Waar nodig ondersteunt de gemeente bijzondere initiatieven die het (Engelstalige) onderwijsaanbod op het terrein van vrede en recht kwalitatief versterken, die de kennis van internationale organisaties en hun werkterrein versterken, die de benodigde beroepsvaardigheden voor een internationale werkomgeving bevorderen en die grensoverschrijdende mobiliteit van studenten en docenten bevorderen. Daarnaast is het een speerpunt van het gemeentelijke beleid om attractief te zijn voor buitenlandse studenten en stagiairs. De maatregelen op het punt van *quality of life* zijn daarop gericht.

De samenwerking tussen NGO's en internationale instellingen en het academisch onderwijs biedt goede kansen op synergie en versterking van het Haags internationaal juridisch cluster. De aanwezigheid van studenten vormt een versterking van het sociaal-cultureel klimaat en het potentieel aan hoogopgeleiden in de stad.

Uit recente onderzoek blijkt het groot belang van hoger onderwijs van voor een stad: veel afgestudeerden blijven er na afstuderen wonen; en juist deze groep haalt gemiddeld hogere cijfers. Contacten tussen hogescholen en het mkb in de regio spelen een belangrijke rol op het gebied van (afstudeer)stages en zijn daarmee effectief in het aantrekken en vasthouden van studenten. Aandacht voor ondernemerschap in hbo "betaalt zich uit": 3,5% van hbo afstudeerders van een aantal grotere hbo-opleidingen in Nederland is ondernemer.

Bron: "Brain drain of brain gain? Hoger opgeleiden in grote steden in Nederland", NICIS

Internationale stad, internationale gemeenschap

Den Haag heeft de ambitie het internationaal milieu van de stad verder te ontwikkelen zodat ze zich kan meten met steden als Wenen, Geneve en Washington. Een attractief milieu waarin kwaliteit, veiligheid en (top)voorzieningen onderscheidend zijn en de *international community* zich welkom en thuis voelt. Het *The Hague International Center* (HIC) speelt met zijn dienstverlening aan expats daarbij een onmisbare rol. Deze *one stop service* voor kennismigranten bundelt alle relevante loketten: Expatdesk, de IND en ACCES (landelijke vrijwilligersorganisatie voor internationale werknemers). Met het project de Haagse brug stimuleren we kennismaking en uitwisseling tussen expats en de Haagse bevolking. Op de basisscholen en in het voortgezet onderwijs wordt aandacht besteed aan het internationale profiel van Den Haag. Via lesmateriaal en gastlessen worden leerlingen vertrouwd gemaakt met thema's als Vrede en Recht en leren zij over de internationale en Europese instellingen en organisaties die in Den Haag zijn gevestigd.

Veiligheid: opkomend, innovatief economisch cluster

Het innovatief cluster Veiligheid dat zich in Den Haag ontwikkelt kent belangrijke inhoudelijke links met het thema Vrede en Recht. Dit cluster wordt toegelicht in hoofdstuk 2.2.

Aanpak Internationale Stad van Vrede en Recht

- De profilering en marketing van Den Haag. Het ijzersterke internationale profiel als stad van Vrede en Recht is daarbij maatgevend. We houden een centrale regie op het product 'Den Haag' en de promotie van de stad. Het beeld van Den Haag als attractieve, internationale stad met een hoge *quality of life* staat voorop in de citymarketing.
- Den Haag blijft inzetten op uitbreiding van de structuur van internationale rechts- en arbitrage-instituten, kennisinstellingen, NGO's, en opleidingen. Regionale afstemming is daarbij belangrijk. We werken onder de noemer Gastvrije Stad samen met de (rijks)interdepartementale stuurgroep Nederland Gastland. We werven actief congressen rondom het thema Vrede en Recht.
- Den Haag zet actief in op verwerving van arbitrage-instellingen voor disputen over vrede, veiligheid, water, energie, grondstoffen en voor financiële geschillen. Den Haag verkent de mogelijkheden voor permanente agendering van vraagstukken rond deze thema's.
- We nodigen universiteiten en kennisinstellingen uit tot (neven)vestiging in Den Haag, waarbij versterking van het cluster *internationaal-juridisch* voorop staat. Academisch onderwijs past in de internationale ambities van Den Haag. Huisvesting en faciliteiten voor studenten zijn een prioriteit in de stad voor de komende periode.
- Den Haag wil de gebundelde dienstverlening in het *The Hague International Center* verbreden naar de regio door samenwerking met de buurgemeenten.
- De zone rondom het World Forum wordt verder ontwikkeld tot een concentratiegebied van internationale instellingen. Kleinschalige NGO's krijgen huisvesting op maat in kantoorverzamelgebouwen. De gemeente heeft in de afgelopen jaren nabij het Vredespaleis twee verzamelgebouwen voor NGO's gerealiseerd. Het concept NGO-kantoorverzamelgebouw, waarvan het International Waterhouse ook een mooi voorbeeld is, wordt vaker ingezet zodat Den Haag steeds op korte termijn geschikte huisvesting kan bieden aan kleinere en middelgrote organisaties.
- Den Haag streeft naar de realisatie van congresfaciliteiten die qua capaciteit en kwaliteit aansluiten bij het profiel Internationale Stad. De versterking van Den Haag als internationale congresstad heeft topprioriteit. Om de positie van Den Haag op de congresmarkt te consolideren en te verstevigen is het de komende periode gewenst dat de congrescapaciteit samen met marktpartijen op of bij de World Forum locatie in de internationale zone wordt opgewaardeerd en uitgebreid.
- Den Haag wil graag (mede)gastheer zijn bij de Olympische Spelen in 2028. De Olympische gedachte en de notie van sportieve verbroedering past zeer goed bij het Haags profiel van Vrede en Recht.
- We werken actief aan realisatie van economische *spin off* van het Haags profiel Vrede en Recht. Prioriteit heeft daarbij het Veiligheidscluster.

2.2 Kracht van de stad: *quality of life*

Quality of life is de kernkwaliteit van Den Haag, de kracht van de stad. Het centrum biedt een breed palet aan winkels, horeca, cultuur en historie. Met het strand, de duinen, de groene en de hoogstedelijke woonmilieus heeft Den Haag een uniek en onderscheidend werk- woon- en leefklimaat. Daarmee is de stad aantrekkelijk voor kennisintensieve bedrijven en instellingen. Den Haag heeft de ambitie dat iedere expat "Den Haag" op zijn of haar CV wil hebben. Maar Den Haag wil ook een stad zijn waar elke Hagenaar trots op is. *Quality of life* is het bindend thema in het stedelijk beleid.

Centrumfuncties - beeldbepalers van de quality of life

Een breed en hoogwaardig aanbod aan winkels, horeca, uitgaansgelegenheden en cultuuraanbod van internationale allure hoort bij het kosmopolitisch klimaat van de internationale stad die Den Haag wil zijn. Bepalend voor de stedelijke leefkwaliteit is het palet aan centrumstedelijke voorzieningen waar de bewoners van de stad over kunnen beschikken. Den Haag onderscheidt zich met zijn aanbod van kwaliteitsrestaurants. De kwaliteit van Den Haag als winkelstad zit in de aantrekkelijke binnenstad, de speciale sfeergebieden, de vele hoogwaardige en exclusieve winkels, de mix met cultuur, restaurants en toerisme in een historische en moderne setting en de ruimte winkelopeningstijden. Met de Grote Marktstraat heeft Den Haag gezien de beschikbare grootschalige (winkel)ruimte en de optimale bereikbaarheid met auto en OV een voor Nederland unieke troef in handen.

Het aanbod aan avondvoorzieningen en uitgaansgelegenheden, met name door de week, is nog te beperkt en te weinig aansluitend op de veelheid van doelgroepen in de stad. De binnenstad en Scheveningen zijn de belangrijkste gebieden voor de vestiging van nieuwe vrijetijdsvoorzieningen, winkels en horeca. Clustering van het aanbod is belangrijk voor het verkrijgen van massa. Individuele voorzieningen versterken elkaar, zodat synergie ontstaat.

Kunst en cultuur

Den Haag heeft de ambitie in 2018 Culturele Hoofdstad van Europa te worden. Den Haag is dé internationale dansstad van Nederland, waarin onder andere één van de beste moderne dansgezelschappen ter wereld haar thuisbasis heeft. Naast dans heeft Den Haag ook in de andere podiumkunsten een uitgebreid, gevarieerd en kwalitatief hoogstaand aanbod dat een stad met een internationaal profiel waardig is. Ook het aanbod aan beeldende kunst en musea is goed. Internationaal bekend zijn het Mauritshuis, het Gemeentemuseum en de buitenkunstwerken *Hemels Gewelf* van James Turrell in Kijkduin en *Park in het water* van Vito Acconci in Laakhaven.

De stad kent een bloeiende creatieve sector. Gebouwencomplexen zoals de Caballero Fabriek, Bink36, Lab55 en de DCR vormen de fysieke en zichtbare clustering van de vitale, culturele en creatieve scene in de stad Den Haag.

Quality of life: aantrekkelijke stad voor de toerist

Als Den Haag werkt aan een aantrekkelijke stad snijdt het mes aan twee kanten. Immers, ook voor de werving van toeristen, bezoekers en congresgangers is een attractieve stad met goede voorzieningen heel belangrijk. Strand, duinen, binnenstad, winkels, horeca, cultuur en de vele evenementen vormen een attractie voor de miljoenen mensen die de stad jaarlijks bezoeken. De bestedingen van toeristen, bezoekers en congresgangers zijn voor de Haagse economie heel belangrijk. Vanuit economisch perspectief is de vrijetijdsector (winkelen, toerisme, uitgaan) een groeisector en banengenerator voor onderkant van de arbeidsmarkt. Den Haag werkt actief aan versterking van het aanbod aan kwaliteitswinkels, horeca en recreatieve functies. De focus ligt daarbij op de kerngebieden. Toeristische marketing, een kritisch maar actief evenementenbeleid en

goede samenwerking met marktpartijen maken deel van het beleid gericht op vergroting van omvang en verblijfsduur van het toeristisch bezoek aan Den Haag.

Specifieke onderscheidende kwaliteiten voor kenniswerkers en expats

Een divers en hoogwaardig woningaanbod is een belangrijke factor bij het aantrekken en behouden van *young professionals* en kenniswerkers. Er zijn duidelijke verschillen in woonwensen tussen bijvoorbeeld gezinnen en single expats. Speerpunten van het Haags woonbeleid zijn kwaliteitsverbetering en differentiatie van het woningaanbod. Ondermeer in Kijkduin, Scheveningen, Mariahoeve, Leidschenveen, het centrum en in de toekomst mogelijk de Binckhorst worden woonmilieus afgestemd op de specifieke woonwensen van de verschillende internationals. De Haagse regio kent de grootste concentratie van internationale scholen in Nederland. In de stad Den Haag zijn er 8 internationale scholen (primair en secundair onderwijs) die gezamenlijk circa 8.000 leerlingen hebben. Dit aanbod wordt verder uitgebreid door ondermeer de opening van de Europese School Den Haag per september 2012. Leerlingen kunnen ook terecht in het reguliere Nederlandse onderwijs dat het aanbod aan tweetalig onderwijs uitbreidt in het basis-, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs.

De betrokkenheid van internationale bedrijven en organisaties bij de stad komt tot uiting door de oprichting van de Stichting International Community Platform (ICP) eind 2009. Hierin hebben zich een groot aantal internationale organisaties en bedrijven in Den Haag en omgeving verenigd. Doel van de ICP-deelnemers is het versterken van het woon- en leefklimaat voor hun internationale werknemers. Het ICP heeft een aantal hoofdthema's benoemd die extra aandacht vereisen: wonen, gezondheidszorg en kinderopvang, *partner employability*, (internationaal) onderwijs, verkeer en bereikbaarheid en leisure. Het ICP is een stichting waarin een groot aantal werkgevers van internationale organisaties en bedrijven zijn vertegenwoordigd. Het is een privaat initiatief.

Bereikbaarheid

Een goede, multimodale bereikbaarheid is een basis voor economische ontwikkeling. Conform onze Haagse Nota Mobiliteit geven we in het verkeersbeleid voorrang aan de bereikbaarheid van de bestaande toplocaties, de economische kerngebieden. Het openbaar vervoer in de centrale zone (van kust tot A4) brengen we op een kwaliteitsniveau dat internationaal concurrerend is en een versterking vormt van het vestigingsklimaat. Schoon, heel en veilig blijven cruciale randvoorwaarden voor de stad.

Veiligheid

Den Haag maakt een speerpunt van ondermeer toezicht op straat, bestrijden van agressie en aanpak van veelplegers en meer in het algemeen, het tegengaan van verloedering en overlast. Om de veiligheid te vergroten werken ketenpartners op het gebied van justitie, zorg en openbare orde en veiligheid samen in een lokaal samenwerkingsverband onder de noemer *Veiligheidshuis Den Haag*.

Aanpak quality of life Den Haag

- Er worden drie tramlijnen naar de kust geschikt gemaakt voor Randstadrail. Ook komt er een nieuwe verbinding naar de Binckhorst, die later kan doorlopen naar Zoetermeer en Delft. Bij tram en bushaltes komen borden met reistijdinformatie, als extra dienstverlening voor de reiziger. We realiseren een duidelijk herkenbare en aantrekkelijke hoofdstructuur voor het autoverkeer. Nieuwe voorzieningen als Park+Bike en Park+Walk maken het kiezen voor alternatieven makkelijker.
- Den Haag vergroot en verbreedt waar mogelijk het aanbod van woningen en woonmilieus voor buitenlandse kenniswerkers en hun families. Bij woonpromotie krijgen zij specifieke aandacht. De stichting Promotie Wonen Den Haag speelt hierin een centrale rol.

- De openbare ruimte van de kerngebieden vormt feitelijk het visitekaartje van de stad. Zoals in het collegeakkoord vermeld zijn investeringen in de aantrekkingskracht van de binnenstad en Scheveningen noodzakelijk. Den Haag blijft in de hele stad investeren in de openbare ruimte, mede om de economische kracht te versterken.
- De kwaliteiten van de stad en de naam van Den Haag als winkelstad (perceptie) worden versterkt door werving van nieuwe internationale en lokale kwaliteitswinkels, betere kwaliteit van winkelstraten, behoud van bijzonder winkelaanbod in buurten en wijken en ruimte bieden aan bijzondere winkelconcepten. We richten ons vooral op het vergroten van de verblijfsduur van bezoekers en het verbeteren en verbinden van het bestaande aanbod.
- Den Haag heeft de ambitie in 2018 Culturele Hoofdstad van Europa te worden. De gemeente wil een culturaanbod in stand houden dat een stad met een internationaal profiel waardig is.
- In Scheveningen zal de nadruk worden gelegd op de verdere ontwikkeling van de bestaande attracties en nieuw vrijetijdsaanbod dat de aantrekkelijkheid buiten het hoogseizoen vergroot. Gezien de hoge bezoekersaantallen kan het winkelaanbod in en rondom de Palace Promenade versterkt worden. Ontwikkeling van het havengebied biedt ruimte voor veel van nieuwe vrijetijdsfuncties op afzienbare termijn.
- Bij de toevoeging van horecafuncties ligt de focus op kwaliteit, additionaliteit en concentratie in Binnenstad, Internationale zone, Scheveningen of Kijkduin.
- We continueren de toeristische marketing via Den Haag Marketing (DHM). Hiervoor sluiten we een convenant af waarbij de verdeling van de verantwoordelijkheden tussen gemeente en DHM duidelijker wordt geregeld. DHM krijgt meer eigen verantwoordelijkheid en zal worden afgerekend op concrete prestaties. De marketing wordt professioneler en krachtiger.
- De gemeente streeft naar een kwalitatief hoogstaand evenementenaanbod en ondersteunt selectief evenementen die goed passen bij het profiel van Den Haag en bij voorkeur (inter)nationaal aansprekend zijn.
- In 2014 organiseert Den Haag het WK Hockey. We grijpen dit internationaal sportevenement net als andere aan voor de zakelijke en toeristische promotie van de stad.
- De gemeente Den Haag werkt samen met organisaties als Stichting International Community Platform (ICP) maakt gebruik van de ervaringen en expertise uit dergelijke netwerken om de vraag van de *gebruikers* van de stad goed in beeld te krijgen en te houden. Bij de marketing en uitvoering van gebiedsontwikkeling werken we nauw samen met de vrijetijdssector.

2.3 Economische structuur: sterke clusters, vitaal mkb

In Den Haag zijn meer dan 35.000 bedrijven en instellingen actief. De diversiteit in de economische structuur zorgt voor een vitale en schokbestendige stedelijke economie. Den Haag bouwt door accountmanagement verder aan haar relatie met grote bedrijven en sterke clusters. De gemeente versterkt de dienstverlening aan het mkb, gaat door met deregulering en verruimt het aanbod aan betaalbare, kleinschalige bedrijfsruimte. Bijzondere aandacht is er voor de economie in de wijken, startende ondernemers, het nieuwe werken en zzp-ers.

Sterke clusters, stuwende sectoren

De economische structuur van Den Haag kent een aantal clusters, waarbij deels ook sprake is van ruimtelijke bundeling. Het non-profit segment is in Den Haag sterk vertegenwoordigd met het cluster van instellingen rondom Vrede en Veiligheid en het bestuurscluster (rijk, gemeente, provincie). De bestaande commerciële clusters zijn energie (olie & gas), IT & telecom en zakelijke & financiële dienstverleners. Deze clusters bundelen overwegend *stuwende* activiteiten, die welvaart en werkgelegenheid genereren voor de stad. Ook het leisurecluster is deels stuwend van

karakter, in de zin dat ze voor een belangrijk deel is gericht op bezoekers en toeristen van buiten de stad. Den Haag is mede door de aanwezigheid van (rijks)bestuur en internationale organisaties aantrekkelijk voor zakelijke dienstverleners en hoofdkantoren.

We zetten actief in op versterken van de clusters en verwerving van hoofdkantoren. De betekenis van hoofdkantoren voor de stad kan moeilijk worden overschat. Voor hoogopgeleide functies bij hoofdkantoren is de multiplier (het werkgelegenheidseffect in de lokale economie) fors. Vestiging van (hoofd)kantoren van grote concerns biedt daarnaast de kans dat andere bedrijfsonderdelen nadien volgen en ook in de stad worden gevestigd. De spin off van een baan bij een hoofdkantoor wordt ingeschat op 3 tot 4 banen in de lokale economie. Met haar internationaal vestigingsklimaat voor hoofdkantoren en de gevestigde clusters draagt Den Haag bij aan de concurrentiepositie van ons land. De Haagse strategie sluit aan op het landelijk beleid gericht op versterking van de Nederlandse economie door een focus op topsectoren en hoofdkantoren.

Internationale acquisitie

Den Haag zet in op vestiging van buitenlandse bedrijven in de stad. We voeren een actieve marketingstrategie gericht op vestiging van (hoofd)kantoren, handelscentra en verkoop- en marketingbedrijven. Naast de klassieke handelspartners van Nederland (Duitsland, USA, Groot-Brittannië) groeit het belang van de opkomende economieën. Veel Aziatische landen zullen de komende jaren een Europese vestiging oprichten. Nederland gooit met zijn open economie, zijn belastingklimaat en internationaal georiënteerde bevolking hoge ogen als aanlandpunt voor deze bedrijven (*gateway to Europe*). China en India staan daarbij voorop, maar ook Korea, Japan, Rusland en Brazilië spelen een toenemende rol in de internationale economie. Den Haag wil maximaal inspelen op de kansen die deze ontwikkelingen bieden. Het WFIA richt ook op deze doellanden. Daarbij wordt ook gekeken naar de kansen die er liggen in belangrijke herkomstlanden van de verschillende gemeenschappen die in Den Haag woonachtig zijn, met name India en Turkije.

In China, India, Taiwan en Zuid-Korea maken ruim 450 bedrijven zich op voor de grote trek naar Europa. Met het oog op een opleving van de mondiale economie bereiden ook bedrijven in de Verenigde Staten en Japan Europese uitbreidingsplannen voor. Een uitgelezen moment om Nederland nu als vestigingsland onder de aandacht te brengen.

50 buitenlandse bedrijven werven voor Nederland, Innovatieplatform, 2009.

Veiligheid

Veiligheid is een maatschappelijke topprioriteit en een vanzelfsprekend onderdeel van het Haagse *Vrede en Recht*-imago. Het is ook een innovatieve economische sector met veel potentieel. Het afgelopen decennium steeg de vraag naar oplossingen voor veiligheidsvraagstukken en daarmee verbonden technieken. Daarnaast is er een tekort aan de factor arbeid. Deze combinatie maakt dat de innovatiedruk en dynamiek in de veiligheidssector groot is. Een uitgebreide analyse wijst uit dat het cluster nu al goed is voor circa 10.000 banen in de Haagse regio. Qua omvang staat ze daardoor onbetwist aan de top in Nederland. Een interessante combinatie kennisinstellingen, grote bedrijven en mkb zorgt voor een groot innovatiepotentieel. Met partijen als TNO Defensie & Veiligheid, het Nederlands Forensisch Instituut (NFI), Thales, TU Delft, HCSS, Siemens, Trigion, Ministerie van Veiligheid en Justitie, Ministerie van Defensie, Europol, NATO, NCTb, Clingendael en PSIC zijn alle elementen (imago, kennis, kapitaal, vraag & aanbod) in de Haagse regio aanwezig om een sterk veiligheidscluster verder uit te bouwen. Andere sectoren waaronder met name ICT, de financiële sector en de zakelijke dienstverleners kunnen als *enabling services* een belangrijke rol spelen bij innovatie en groei in het veiligheidscluster (*kruisbestuiving, facilitating*).

Binnen het Haags cluster zijn drie specialisaties te onderscheiden: urban security, forensics en cyber security. Het gaat daarbij over intentionele onveiligheid (menselijk activiteit), in tegenstelling tot bijvoorbeeld natuurrampen. Den Haag heeft de ambitie zich te ontwikkelen tot

thuisbasis van een nationaal veiligheidscluster. Den Haag geeft deze ambitie ondermeer gestalte door het ondersteunen van elf innovatieve projecten op het gebied van Veiligheid in het kader van Pieken in de Delta. De gemeente wil de sector optimaal faciliteren door het steunen van ontwikkeling van de meest moderne testomgevingen voor innovatieve producten in bijvoorbeeld het Living Lab Veiligheid en het Forensic Field Lab van het NFI. Het Haags onderwijs speelt een belangrijke rol, ondermeer door het bieden van gerichte opleidingen op dit specifieke segment van de Haagse economie.

Bestuurscentrum Den Haag

Den Haag streeft er naar de rol van nationaal bestuurscentrum te versterken, uit te bouwen en ten voordele te benutten. Rijk, provincie en gemeente zijn samen verantwoordelijk voor een op de vijf banen in de stad. De Rijksoverheid is met meer dan 36.000 rijksambtenaren niet alleen de grootste werkgever van Den Haag, maar ook een brandpunt van besluitvorming, wat voor met name zakelijke dienstverleners de stad als vestigingsplaats interessant maakt. Ook voor buitenlandse bedrijven kan de regeringszetel een belangrijke factor zijn bij de locatiekeuze. Zeker gezien de ontwikkelingen op Europees en mondiaal niveau kan Den Haag zich met zijn internationaal cluster Vrede en Recht ontwikkelen tot internationaal bestuurscentrum. De dominantie van het Rijk als werkgever kent echter ook nadelen. Het Rijk voert het programma *Vernieuwing Rijksdienst* uit en er zijn nieuwe bezuinigingstaakstellingen aangekondigd door het nieuwe kabinet. Naar verwachting verdwijnt er de komende jaren (ook) in Den Haag een substantieel aantal banen. Deze operatie heeft gevolgen voor de Haagse arbeidsmarkt en economie. Ook de Haagse kantorenmarkt ondergaat veranderingen als gevolg van het *Masterplan kantoorhuisvesting Rijksoverheid*. Door samenvoeging van ministeries komt een fors kantoorareaal vrij. Wanneer hier geen nieuwe gebruikers inkomen, leidt deze samenvoeging tot meer leegstaande kantoren.

Aanpak economische clusters

- Den Haag richt zich op behoud en acquisitie van (inter)nationale (hoofd)kantoren door accountmanagement en businessmarketing. We richten ons daarbij met name op sterke clusters en grote bedrijven. Netwerken van bedrijven en sectoren geven een gunstige impuls aan clustervorming, synergie binnen sectoren en binding aan Den Haag. Hierbij wordt aansluiting gezocht bij het accountmanagement van SZW / HGR.
- Acquisitie van nieuwe bedrijven wordt ingestoken vanuit de clusters en vindt zoveel mogelijk plaats met betrokkenheid van de gevestigde bedrijven (“ambassadeurs”). De WFIA, de WestHolland Investment Agency, heeft een belangrijke rol bij de internationale promotie en acquisitie. De kwaliteit van centraal bestuurscentrum zal meer als verkoopargument worden ingezet bij de businessmarketing en het werven van bedrijven. We continueren onze participatie in de WFIA, en werken samen met de RIA (Rotterdam Investment Agency).
- De gemeente Den Haag werkt met een consortium van dragende partijen aan het opzetten van *The Hague Security Delta* en zorgt voor financiering, begeleiding en monitoring van consortia die met Pieken in de Delta middelen aan innovatieve veiligheidsoplossingen werken. De gemeente gaat op de middellange termijn de mogelijkheid onderzoeken om ook tot een fysieke clustering te komen (verzamelgebied dan wel verzamelgebouw). Den Haag ondersteunt de oprichting van opleidingen op het gebied van *security, safety* en *security risk management* op MBO, HBO, WO-niveau. De gemeente Den Haag brengt binnen het veiligheidscluster ondernemers, onderzoek, onderwijs en overheid met elkaar in contact. Dit doet gemeente ondermeer door het organiseren van verschillende stakeholdertafels, themadagen en het ondersteunen van het samenwerkingsverbanden zoals het Genootschap voor Veiligheid en Innovatie.

- De gemeente formuleert een eigen strategie ten aanzien van het huisvestingsbeleid en de vastgoedportefeuille van het Rijk. We intensiveren het (directie)overleg met Rijksgebouwendienst en Defensie-vastgoed om te komen tot een betere gemeentelijke informatiepositie en relatie met het Rijk. Met accountmanagement en gestructureerd overleg is er een schakel gevormd tussen gemeente en Rijk. Den Haag gaat in gesprek met het Rijk (i.c. het ministerie BZK) over de mogelijk grote uitstroom van rijksambtenaren in de komende jaren en de effecten daarvan op de regionale arbeidsmarkt en economie.
- Den Haag wil het bestaande cluster olie & gas behouden en uitbreiden naar duurzame energie en vroegtijdig aanhaken bij nieuwe ontwikkelingen op het terrein van alternatieve energiebronnen. We verstevigen de samenwerking met Delft en Rotterdam, waarbij het speerpunt voor Den Haag ligt op de vestiging van hoofdkantoren en profilering als *center of excellence* door bundeling van kennis over nieuwe ontwikkelingen (technologie, bio-energie, CO2 opslag etc.) in samenwerking met bedrijven, onderzoeksinstituten en ministeries. Kansen voor economische *spin off* is een belangrijke doelstelling van Haagse projecten op het terrein van duurzame energie als geothermie en bronwarmte van zeewater.
- Den Haag wil het IT & telecom cluster rondom grote bedrijven als KPN, T-Mobile, Ziggo en Siemens versterken. ICT en met name nieuwe mobiele toepassingen spelen een cruciale rol in het “Nieuwe Werken”. Waar mogelijk zoeken we samenwerking met de Haagse sector om deze ontwikkelingen te faciliteren, bijvoorbeeld door pilotprojecten.

Een vitaal mkb

Een aantrekkelijk ondernemingsklimaat is essentieel voor de Haagse economie en het functioneren van bedrijven. Den Haag wil de Haagse ondernemers in hun bedrijfsvoering ondersteunen. De gemeente heeft de afgelopen jaren veel inspanningen gepleegd om de administratieve lasten voor ondernemers (*red tape*) omlaag te brengen. Ondernemers gaan vooral de komende periode de positieve effecten hiervan merken.

Startende ondernemers zorgen voor innovatie en vernieuwing en dragen bij aan de flexibilisering van de Haagse werkgelegenheid. De meeste starters zijn zelfstandige zonder personeel (zzp-er). Den Haag moedigt ondernemerschap aan en wil zzp-ers in brede zin faciliteren. ZZP-ers in Den Haag zijn vooral actief als zakelijke dienstverlener, in de bouw, de handel en de landbouw.

Door een doorlopende lijn van voorzieningen en typen bedrijfsruimte worden onnodig drempels voor een doorgroei van starter tot bedrijf weggenomen. Belangrijke zaken zijn daarbij: goede dienstverlening aan starters en gevestigde ondernemers, gunstige vestigingslocaties en voldoende aanbod van bedrijfsruimte, veiligheid en bereikbaarheid, een goede digitale infrastructuur en effectieve samenwerkings- en netwerkstructuren. Voor een effectieve samenwerking tussen gemeente en mkb is een georganiseerd bedrijfsleven onmisbaar. Den Haag werkt nauw samen met de ondernemers- en branche-organisaties en juicht organisatie- en netwerkvorming toe.

Ruimte voor ondernemerschap vormt de kern van het economisch beleid in de wijken. Het (startend) mkb in de wijken ondersteunen we met dienstverlening, voorlichting, deregulering en bedrijfsruimte. In bestaande stedelijke gebieden wordt nog meer dan tot nu toe ruimte geboden aan het mkb en kleinschalig ondernemerschap, juist ook in ambachtelijke sectoren (bouw, productie, groothandel, reparatie e.a.). In fysieke zin vertaalt dit zich vooral in het aanbieden van praktische, betaalbare kleinschalige bedrijfsruimte en verzamelgebouwen. De CV starterspanden en de CV winkelpanden kunnen daarbij een rol spelen. De wijkbenadering wordt verder toegelicht in hoofdstuk 4.2

Zelfstandig ondernemerschap: kans of valkuil?

Het EIM heeft in 2009 becijferd dat in de afgelopen jaren rond 16 procent van de ondernemers-huishoudens (waaronder zzp-ers) op of onder de armoedegrens functioneerde. Voor álle huishoudens in ons land ligt dat gemiddeld op 10 procent. Voor ongeveer 6 procent van de zelfstandig ondernemers is sprake van een min of meer structurele situatie; bij de overige 10 procent fluctueert het inkomensniveau. Armoede onder zelfstandigen concentreert zich in de agrarische sector en komt daarnaast vaker voor in de sectoren handel en horeca. Het EIM constateert dat door deze ondernemers vaker beroep kan worden gedaan op de BBZ-regeling. *Review inkomens van ondernemers 2009; Monitor Inkomens Ondernemers 2010*

Creatieve sector

De creatieve sector heeft een bijzondere positie. De creatieve sector is goed voor ruim 18.000 banen, en kende bovendien afgelopen jaar een groei van 15%. De Caballero Fabriek en de verzamelpanen Labs55, Bink36 en Hangar36 zijn ontwikkeld tot succesvolle hotspots voor kleinschalige creatieve ondernemers. Een energieke creatieve sector draagt bij aan een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor mensen en bedrijven. De combinatie van creativiteit en ondernemerschap stimuleert innovaties. We continueren daarom onze inzet in het kader van het programma Creatieve Stad Den Haag, met een focus op werkgelegenheid en zichtbaarheid.

Toerisme is een belangrijke pijler van de Haagse economie. Feitelijk kan worden gesproken van een *vrijtijdscluster*, waarin detailhandel, horeca en vrijetijdsvoorzieningen een centrale rol spelen. Het gaat daarbij merendeels om mkb. De actieve Haagse inzet op dit thema is gepresenteerd in hoofdstuk 2.2, bij het thema quality of life.

Aanpak mkb

- We zetten het project Red Tape voort, waardoor de administratieve lasten voor ondernemers dalen met ruim 40% en voor burgers met ruim 20%. Nieuwe regelgeving wordt getoetst aan de doelen van het project Red Tape zodat geen nieuwe onnodige bureaucratie ontstaat.
- Op het gebied van de huisvesting van ondernemers ligt de belangrijkste uitdaging in het beschikbaar krijgen van voldoende kleinschalige bedrijfsruimte. Er is een grote behoefte aan met name bedrijfshallen: functionele bedrijfsruimte van het type “drie muren en een roldeur”. De gemeente vertaalt de marktvrage naar een stedelijke opgave en werkt deze uit naar concrete locaties in woonwijken en op bedrijventerreinen. Het vraagstuk van de rendabiliteit wordt opgepakt in een integrale gemeentelijke aanpak en vertaald naar een Actieprogramma Bedrijfsruimte.
- De Haag stimuleert innovaties door duurzaam in te kopen.
- De gemeente continueert de succesvol gebleken faciliteiten voor starters, zoals voorlichting, coaching, kredietverlening (Qredits, startersfonds) en bedrijfshuisvesting. Het ondernemersportaal (www.denhaag.nl/ondernemen) staat centraal in de communicatie tussen ondernemers en gemeente.
- Met de grote groei van het aantal zzp-ers en de problemen die kleinere bedrijven nu ondervinden als gevolg van de kredietcrisis, groeit het belang van onze inzet van de BBZ-regeling (Besluit Bijstandsverlening Zelfstandigen) voor gevestigde ondernemers en geven meer prioriteit aan deze doelgroep.
- Voor startende ondernemers in de creatieve sector zijn er in het programma Creatieve Stad Den Haag faciliteiten gebundeld op het gebied van bedrijfshuisvesting, financiële ondersteuning en promotie. Tot en met 2012 wordt ook de beurs Toptalent Creatieve Industrie uitgereikt aan geselecteerde afgestudeerde(n) van creatieve opleidingen in Den Haag. Het Stimuleringsfonds Creatieve Stad Den Haag biedt subsidies voor creatieve starters.

- Samen met de creatieve sector wordt onderzocht of een vervolg kan worden gegeven aan het programma Creatieve Stad, dat in 2012 afloopt.
- Den Haag verwelkomt nieuwe bedrijven in de stad met een welkomstpakket. Deze dienstverlening wordt zoveel samen met ondernemersorganisaties opgezet en is erop gericht nieuwe bedrijven en instellingen wegwijs te maken in de Den Haag. Het welkomstpakket heeft drie functies: contact leggen met nieuwe ondernemers in de stad en ze welkom heten; ze introduceren bij ondernemersorganisaties en zo indirect de organisatiegraad in de stad versterken; en het Werkgeversservicepunt onder aandacht brengen, zodat deze haar dienstverlening kan vermarkten en haar netwerk van werkgevers kan vergroten.

2.4 Arbeidsmarkt: talent en vakmanschap

Economie gaat om mensen: mensen die werken en geld verdienen, jongeren die zich daar via scholing of bemiddeling op voorbereiden. Het belang van de productiefactor *mensen* bepaalt in de komende periode meer dan voorheen de economische ontwikkeling. De kwaliteit en productiviteit van het personeel is voor veel bedrijven nu al doorslaggevend voor de concurrentiepositie en het belang ervan neemt alleen maar toe. Den Haag wil aan bedrijven en instellingen een goed opgeleid arbeidspotentieel bieden. De komende jaren wordt schaarste aan goed personeel overal merkbaar. Elke arbeidskracht is nodig voor de toekomstige economie; iedereen telt. Educatie en participatie zijn daarbij sleutelwoorden. Een goede aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt is cruciaal.

Talent, onderwijs en arbeidsmarkt

Gezien het internationale klimaat in de stad Den Haag en de economische waarde van kenniswerkers zet de gemeente sterk in op een aantrekkelijk woon- en leefklimaat (quality of life) en een goede dienstverlening aan internationale werknemers. Met het vernieuwde *The Hague International Center* zijn we deze kennismigranten beter van dienst. Ook internationale studenten verwelkomen we in de stad, vanwege de kennisimpuls, uitwisseling en hun rol als ambassadeur van Den Haag bij terugkeer in eigen land. "Eigen kweek" is echter minstens zo belangrijk als het gaat om het realiseren van een goed opgeleid arbeidspotentieel. Den Haag heeft een breed onderwijsaanbod dat goed functioneert. Het academische onderwijs krijgt vorm met de *Leiden University College The Hague*. Den Haag kent zes (overheidsbekostigde) hbo-scholen. Er zijn vijftig instellingen voor voortgezet onderwijs en mbo. Een deel van het onderwijs is tweetalig. Onderwijsinstellingen werken samen aan doorlopende leerlijnen (vmbo - mbo - hbo) om talenten maximaal tot bloei te laten komen. De vakcolleges die recentelijk van start zijn gegaan vormen daarvan een prachtig voorbeeld. Gerichte kennisinfrastructuurinvesteringen blijven aandacht krijgen in het gemeentelijk beleid.

Employability, aansluiting onderwijs - arbeidsmarkt

Er dreigt in de komende jaren een tekort aan arbeidskrachten te ontstaan. Dat is nu al voelbaar in de zorg, ICT, technische beroepen en onderwijs. De Haagse bevolking vormt een bron van talent en vakmanschap. In de komende decennia heeft Den Haag al zijn talent nodig voor de economische ontwikkeling van de stad. Van toptalent tot gemotiveerd werknemer op niveau startkwalificatie. Het gaat om inzetbare mensen, ofwel *employability*. Vroegtijdige arbeidsmarktorientatie bij jongeren is nodig om een goede opleiding te kiezen die leidt tot goede kansen op de arbeidsmarkt. Stages spelen daarbij een cruciale rol. Scholen en werkgevers zijn primair verantwoordelijk voor de aansluiting tussen de werelden van leren en werken. Intermediaire interventies van derden hebben steeds een tijdelijk karakter. Partijen als gemeente en Kamer van Koophandel hebben een

faciliterende rol en kunnen bijdragen aan een transparant “marktplaats” van onderwijsvraag en - aanbod. De gemeente wil waar mogelijk ook haar contacten met werkgevers gebruiken om de realisatie van stageplaatsen te bevorderen. De komende periode wil Den Haag inzetten op versterking van de overlegstructuur tussen onderwijs, arbeidsmarkt en overheid.

Doorlopende leerlijnen bevorderen de aansluiting tussen opleidingen en zorgen ervoor dat menselijke talenten maximaal tot hun recht komen. Een goed voorbeeld is het recent gestarte *Stepping Stones for Safety & Security*, een samenwerkingsproject tussen de Haagse Hogeschool, ROC Mondriaan en beveiligingsbedrijf Trigion. Doel van het project is het aanbieden van op de markt afgestemde en op maat gemaakte onderwijsprogramma's rondom safety & security, op alle niveaus in het beroepsonderwijs. Hierdoor kan de veiligheidsbranche - bedrijven en publieke organisaties - beschikken over meer, beter geschoolde en breed inzetbare mensen met innovatieve inhoudelijke kennis. Ook het project *Spirit for you*, gericht op in- en doorstroming in het mbo, is een goed voorbeeld van deze aanpak. Ondernemerschap verdient een belangrijke plek binnen het onderwijs, zoals met projecten als miniondernemingen (Haagse Hogeschool).

Er zijn voldoende ongeschoolde banen en deze nemen ook niet in aantal af. De arbeidsmarktanalyse laat zien dat ongeschoolde werknemers echter worden verdrongen door werknemers met een opleiding op of rond startkwalificatieniveau. Dat komt doordat het aantal banen op juist dat niveau afneemt. Het beleidsantwoord moet dan liggen in het stimuleren van mbo-2-leerlingen om door te leren (naar mbo-3 en waar mogelijk mbo-4), wat ook beter past bij de ontwikkeling van de startkwalificatie in een aantal sectoren. Wanneer een deel van hen doorstroomt naar boven, wordt de verdringing naar beneden toe kleiner.
Arbeidsmarktanalyse 2010, Raad voor Werk en Inkomen

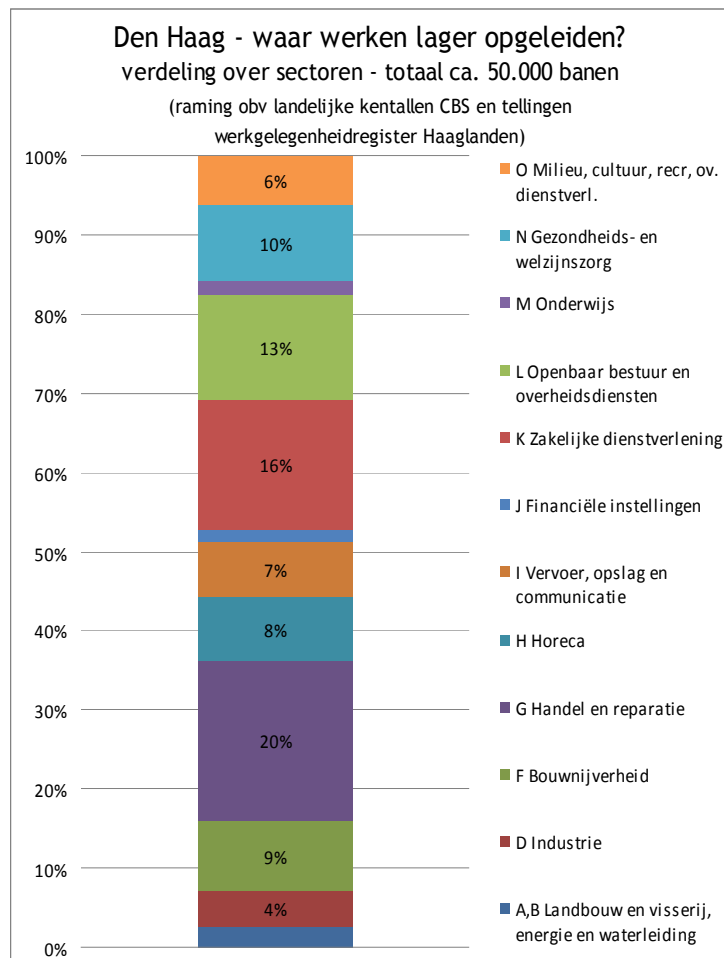
Arbeidsparticipatie en arbeidsmobiliteit

Arbeidsmarktprognoses van het RPA (regionaal platform arbeidsmarkt) laten zien dat ook op langere termijn het aandeel banen met een laag opleidingsniveau in de regio Haaglanden constant blijft, rond de 25 procent. De gemeente blijft daarom inzetten op integratie en arbeidsparticipatie van minder kansrijke burgers, ondermeer via de reïntegratietrajecten Startbaan en G8 en via matching van banen en mensen via het Werkgevers-servicepunt Den Haag.

Het Werkgeversservicepunt bedient werkgevers met personeelsvraag met geselecteerde kandidaten en heeft haar werkgebied verbreed naar de Haagse regio.

Binnen de regio heeft het RPA een coördinerende rol. Re-integratie en participatie-trajecten worden zoveel mogelijk gecombineerd met scholing. De zogenaamde 5 procent regeling blijven we actief inzetten bij gemeentelijke aanbestedingen om bij te dragen aan het aanbod van leerbanen en werkgelegenheid voor werklozen en arbeidsgehandicapten.

De gemeente Den Haag introduceert buurtserviceteams, die dagelijks zichtbaar en actief in de buurt aanwezig zijn om de openbare ruimte zo schoon mogelijk te houden. De invoering start januari 2011 met ruim 20 teams en wordt geleidelijk uitgebreid tot 60 teams van elk ca. 10 medewerkers. In totaal worden 600 mensen ingezet, het gaat daarbij om 200 vaste banen (omgezette I/D-banen) en 400 leerwerkbanen. Binnen de gemeente Den Haag zijn er naar schatting 50 duizend mensen met een lagere opleiding (onder niveau mbo-2 / startkwalificatie) werkzaam. Zij werken vooral in de sectoren handel, zakelijke diensten en bij de overheid.

(Het) belang om gerichte maatregelen in te zetten voor deze groepen laag- en ongeschoolden en voor die groepen wier loonwaarde te laag ligt om aan een reguliere baan te komen, (is) de komende jaren sterker aanwezig dan ooit. (...) Dat betekent geen nieuwe maatregelen en voorzieningen op hetgeen er al is stapelen, maar eerder het bestaande toegankelijker en aantrekkelijker maken voor werkgevers en alle (groepen van) werkzoekenden. (...)
Arbeidsmarktanalyse 2010, Raad voor Werk en Inkomen

Oosteuropese migranten

De afgelopen jaren groeide het aantal Oost-Europeanen dat in onze regio werkzaam is. Met name het Westland biedt veel werkgelegenheid aan Polen en andere mensen uit MOE-landen (Midden- en Oost-Europa), die grotendeels in Den Haag woonachtig zijn. Voor een deel levert dit sociaal-maatschappelijke problemen op, bijvoorbeeld op het gebied van illegale huisvesting, illegale arbeidscontracten en malafide arbeidsbemiddelaars. Deze knelpunten worden door de twee betrokken gemeenten samen aangepakt. Voor de langere termijn biedt de instroom van merendeels gekwalificeerde vakmensen voor de regio een gunstig perspectief. Werkgevers in de *Greenport* hebben veel baat bij dit arbeidspotentieel en ook in andere sectoren kunnen zij een welkome aanvulling vormen. Protectionisme is dan ook om meerdere redenen niet aan de orde. Wel is het van belang dat bij tewerkstellingsvergunningen voor Oost-Europeanen het UWV een kritische toets hanteert op de marktsituatie (alleen verlenen indien tekort personeelsaanbod duidelijk is).

Het Nieuwe Werken

Een van de belangrijkste ontwikkelingen op de arbeidsmarkt is het ontstaan van nieuwe vormen van werk en productiviteit: werk wordt meer gedifferentieerd naar tijd, plaats, organisatievorm en samenwerkingspartners. Nieuwe media en (draadloze) technologie maken het mogelijk om zonder tijdverlies met mensen te communiceren en samen te werken. Daardoor kan werk plaatsvinden op wisselende locaties, zonder vaste werkplek. Maar ook in wisselende werkverbanden en met flexibele werktijden. Nieuwe ontwikkelingen in dit brede kader worden gevangen onder de noemer *het nieuwe werken*. Feitelijk zijn er twee aparte tendensen. Grote bedrijven en instellingen bieden hun personeel meer mogelijkheden voor flexibele arbeidstijden en thuiswerken. Zij richten meer flexibele werkplekken in, die vaste bureaus vervangen. Daardoor kan worden bespaard op dure kantooruimte. Deze ontwikkeling versterkt naar verwachting de afname van kantorenvraag op stedelijk schaalniveau. Een tweede verschijningsvorm van het nieuwe werken vindt plaats door flexibilisering van arbeidsverbanden. Organisaties werken steeds meer met flexibele arbeidscontracten en tijdelijk personeel. Veel mensen werken via uitzendbureaus, maar ook het aantal zelfstandig ondernemers (vaak zonder personeel - zzp) groeit sterk. Deze ontwikkeling doet zich met name voor in de agrarische sector, de bouw, de zorg en in de zakelijke dienstverlening.

Aanpak arbeidsmarkt

- Om studenten en pas-afgestudeerden te binden aan de stad realiseert Den Haag voorzieningen voor deze doelgroep. Huisvesting staat daarbij voorop. Focus ligt daarbij op de omgeving van het onderwijscluster Laakhaven / Hollands Spoor.
- De gemeente werkt samen met netwerkorganisaties gericht op professionals in de regio. Voorbeelden zijn het *International Community Platform* en *Young The Hague*. Voor de (inter)nationale young professional die werkt en/of woont in Den Haag is in 2010 dit nieuwe netwerk opgericht door de jongerenverenigingen van verschillende internationale bedrijven en organisaties. Multinationals als Shell, KPN, Aegon, Siemens en TNT willen hiermee de aantrekkelijkheid van Den Haag vergroten als werk- en woonstad voor young professionals.
- Den Haag wil de positieve aspecten van het Nieuwe Werken faciliteren en versnellen. De stad gaat zich met de juiste voorzieningen profileren als aantrekkelijke woon- en werkplaats voor mobiele kenniswerkers en ambulante freelancers. De inzet van Den Haag richt zich op communicatie, partijen bij elkaar brengen, projectsubsidies, netwerkbijeenkomsten en andere ondersteuning. De ruimtelijke focus voor het nieuwe werken ligt op centrale ontmoetingsplaatsen en vrijetijdslocaties, met name in het centrum, de internationale zone en Scheveningen. Den Haag bevordert daarnaast de totstandkoming van verzamelgebouwen met kleinschalige werkplekken en het aanbod van flexwerkvoorzieningen (flexoffices). Den Haag realiseert een website met een aanbodoverzicht om de stad als plek voor het Nieuwe Werken te promoten. Den Haag ondersteunt *social media* platforms en activiteiten gericht op promotie van het Nieuwe Werken in Den Haag.
- De CO₂-reductieuitdaging is voor een groot deel gelegen in de bestaande stad. Voor energiebesparingsmaatregelen en lokale duurzame energie-opwekking is veel nieuw vakmanschap nodig in het mkb. Den Haag ondersteunt de benodigde versterking van het onderwijsaanbod in deze specifieke opleidingen. Als voorbeeld geldt de Haagse Hogeschool met haar opleiding *Climate and Environment*.
- Het college presenteert deze zomer een beleidsagenda voor de verbetering van de aansluiting tussen het (beroeps)onderwijs en de arbeidsmarkt. Specifieke aandacht gaat daarbij uit naar de sectoren techniek, zorg en onderwijs.
- Via voorlichting en een welkomstpakket wijzen we de organisaties en bedrijven op de mogelijkheid hun lokaal personeel te werven via het Werkgeversservicepunt.

3. Rijk en regio

World Legal Capital, World Mainport en Greenport samen zorgen voor een unieke propositie. Samenwerking biedt de kans om de regionale schaalvoordelen beter te benutten. Den Haag zoekt vanuit dat perspectief afstemming en samenwerking met buurgemeenten, Rotterdam en de provincie. Het doel is de concurrentiepositie van de *Metropoolregio Rotterdam-Den Haag* te versterken en door te groeien naar een positie als topregio binnen Europa. Daarbij staat de economische dynamiek en structuur voorop, de bestuurlijke constellaties zijn daaraan ondersteunend. Den Haag speelt binnen de regio een eigen, unieke rol: internationale stad van Vrede en Recht, vestigingsplaats voor (hoofd)kantoren, stad met *quality of life*, uitvalsbasis én werkplek voor kenniswerkers en expats. Ook richting het rijk willen we deze rol duidelijk maken en daarbij zoeken we aansluiting op het topsectorenbeleid van het kabinet.

Rijksbeleid

Het nieuwe economische beleid van het kabinet richt zich op negen topsectoren. De voor Den Haag cruciale clusters Vrede en Recht, IT en Telecom, zakelijke dienstverlening en het opkomend cluster Veiligheid zijn door het kabinet niet expliciet als nationale top aangemerkt. Wel zijn er in Den Haag een aantal belangrijke bedrijven en organisaties uit de benoemde topsectoren gevestigd. Met de focus op topsectoren lijkt de ruimtelijke insteek zoals die ondermeer in het Grotestedenbeleid tot uiting kwam, grotendeels te worden verlaten. Het kabinet heeft bij haar voornemens wel aangegeven dat de stedelijke regio's waarin de main- brain- en greenports zijn gelegen prioriteit krijgen bij (eventuele) rijksinvesteringen in de ruimtelijk-economische ontwikkeling. Het kabinet benoemt expliciet het belang van (internationale) hoofdkantoren en heeft een plan van aanpak aangekondigd om het vestigingsklimaat voor hoofdkantoren te versterken.

“Voor negen topsectoren wordt een samenhangende beleidsagenda ontwikkeld over de volle breedte van het overheidsbeleid; van buitenlandbeleid tot onderwijsbeleid, van regeldruk tot onderzoeksbeleid en van ontwikkelingssamenwerking tot infrastructuur en ICT. (...) Concreet betreft het de sectoren water, agro en food, tuinbouw en uitgangsmaterialen, high tech, life sciences, chemie, energie, logistiek en creatieve industrie.”

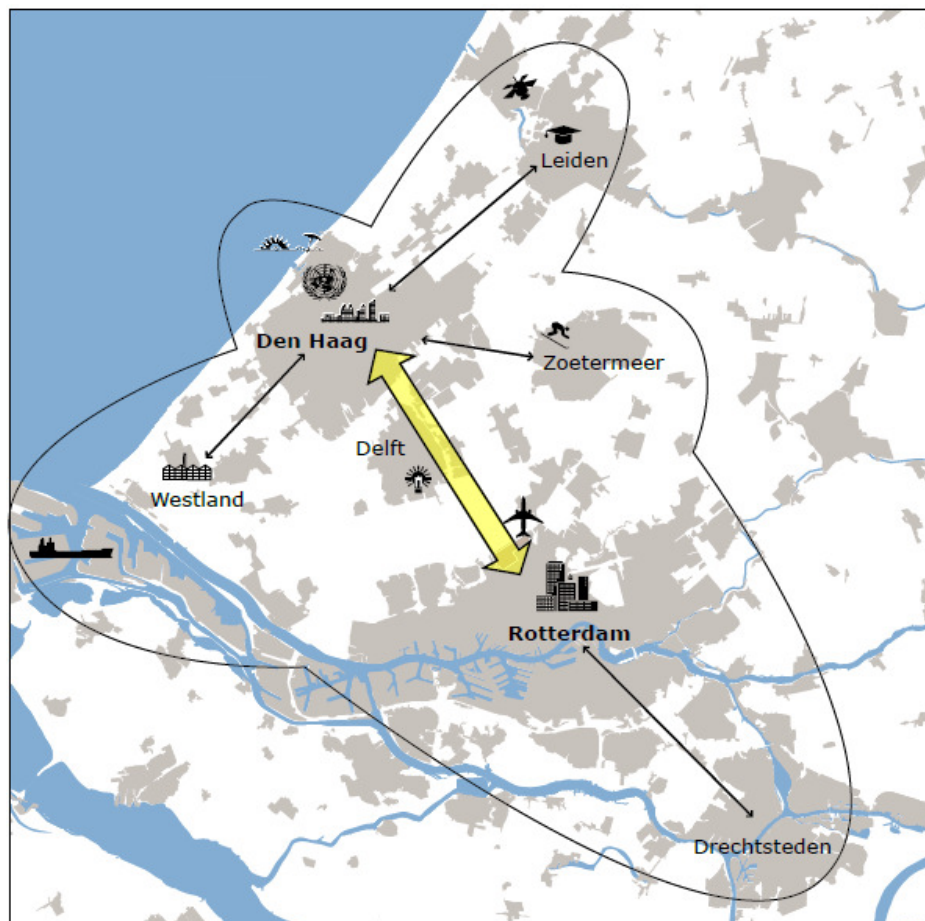
Naar de top: de hoofdlijnen van het nieuwe bedrijfslevenbeleid, kamerbrief minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, 4 februari 2011

Economische agenda zuidvleugel, metropoolregio

Den Haag, Rotterdam en de provincie Zuid-Holland hebben gezamenlijk een Economische Agenda Zuidvleugel geformuleerd. De regionale strategie zet in op verdere ontwikkeling van een brede en sterk verbonden economie en stimulering van kansrijke, stuwende sectoren in de regio. Deze zijn: transport & logistiek, chemie & energie, greenports, Vrede, Recht en Veiligheid, Cleantech, life sciences & health, pensioenen & verzekeringen, maritiem en ICT&Telecom. Tegelijkertijd krijgt de ontwikkeling van de metropoolregio Rotterdam - Den Haag concrete vormen, ondermeer via de gezamenlijke agenda, die 16 november 2010 is vastgesteld door beide colleges.

Vanuit de economische visie Den Haag is de inzet om in de regionale samenwerking het Haagse profiel vast te houden en uit te dragen. Den Haag vaart haar eigen koers, uitgaand van de specifieke kwaliteiten en kansen van onze stad en haar eigen rol binnen de metropoolregio Rotterdam - Den Haag, de Zuidvleugel en Nederland. Dat betekent dat we uitgaan van de benoemde Haagse clusters en de aantrekkelijkheid van de stad. Internationale Stad van Vrede en Recht is ons profiel. Den Haag is bestuurscentrum, zakenstad, toeristische trekker, wereldstad aan zee, uitgaanscentrum, winkelstad, woonstad... kwaliteit is de kracht van Den Haag.

Den Haag vervult een sterke regiofunctie als werklocatie, bestuurscentrum, ontmoetingsplaats, winkelstad, badplaats en aanbieder van een breed palet aan functies op het gebied van cultuur en recreatie.

De hele metropoolregio Rotterdam - Den Haag, ofwel de Zuidvleugel van de Randstad, profiteert van het vestigingsmilieu van Den Haag, de wereldwijde naamsbekendheid van het cluster Vrede en Recht en de gevestigde hoofdkantoren. Van het regionaal cluster chemie & energie zitten de belangrijke hoofdkantoren (met Shell voorop) in Den Haag. De regionale ICT bedrijven en de veiligheidssector richten zich sterk op Den Haag. Recht, arbitrage en veiligheid zullen binnen alle regionale en landelijke topsectoren een steeds belangrijker rol spelen. Instellingen als het Europees Octrooibureau (Rijswijk) en het toonaangevende NFI (Nederlands Forensisch Instituut) vervullen een belangrijke rol bij innovatie en kennisvalorisatie.

Aanpak regionale samenwerking

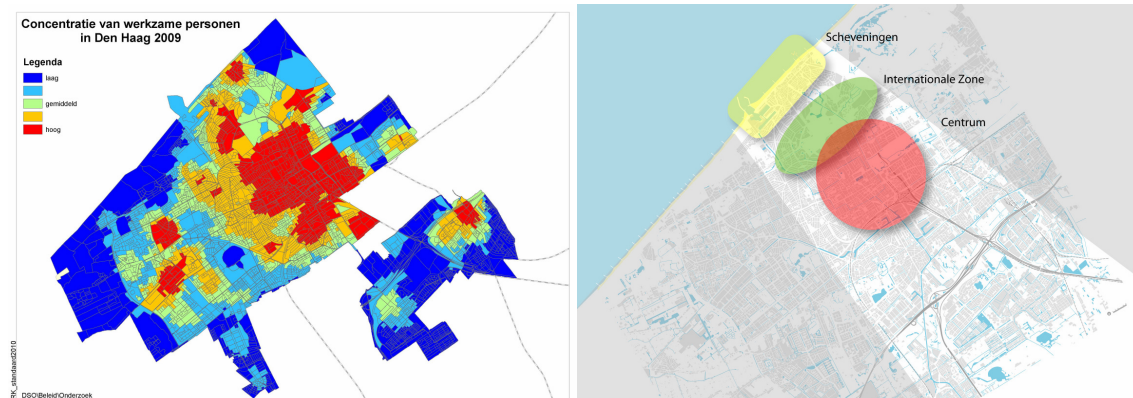
- Den Haag speelt in op het nieuwe rijksbeleid door profilering van de stad als vestigingsplaats van hoofdkantoren. Het belang van de specifieke Haagse clusters voor de Nederlandse economie blijven wij onder de aandacht van het rijk brengen. Ook zullen de raakvlakken tussen Haagse clusters en de negen topsectoren (met name creatieve sector, Energie, Water en High Tech) waar mogelijk worden benoemd en benut. Regionale samenwerking in het kader van de Metropoolregio Rotterdam-Den Haag - Den Haag en met provincie en buurgemeenten binnen de Zuidvleugel versterkt de Haagse positie.
- Binnen de regio Haaglanden blijven we samenwerken met de buurgemeenten, zowel bilateraal alsook in regioverband. De samenwerking met de grotere regio structureren we vooral in de Metropoolregio Rotterdam-Den Haag. De Economische Agenda Zuidvleugel vormt het kader van waaruit de regionale samenwerking op clusterversterking, innovatie en regiopromotie wordt vormgegeven. Delft en Leiden zijn mede vanwege hun universiteiten en specifieke innovatieve clusters belangrijke partners voor Den Haag. We onderzoeken in dat kader de haalbaarheid van een regionaal fonds voor de ruimtelijk-economische ontwikkeling, met als speerpunt innovatie, kennisvalorisatie. Belangrijke inhoudelijke thema's daarbij: safety & security, ICT als *enabling technology*, alternatieve energiebronnen en biotechnologie. We stellen een gunstig aanbod in alle segmenten van de kantorenmarkt en de markt voor bedrijfshuisvesting en detailhandel zeker. We zetten in op afspraken over kantoorlocaties, de regio op kantorenprogramma en innovatieve, duurzame aanpakken van leegstand.
- We versterken de Internationale acquisitie en promotie door intensivering van de samenwerking tussen WFIA en RIA.
- Gezamenlijke inzet op Olympische Spelen 2028 en Den Haag Culturele Hoofdstad 2018.
- Vergroting van de interne en externe bereikbaarheid van de stad, continuering van samenwerking in het kader van rijksprogramma MIRT, verkenning regionale integratie vervoersbeleid (naar één vervoersautoriteit), regionale profilering richting Rijksoverheid. Bijzonder aandachtspunt vormt de bestuurlijke inbedding van ambities en programma's in de beleidskaders van Rijk en provincie. Samen met Rotterdam en de andere G4 steden zullen we bij het Rijk pleiten voor decentralisatie van het regionaal economisch beleid naar de grote steden. Ook blijven we aandringen op directe betrokkenheid van het Rijk bij de stedelijke economie.
- Arbeidsmarkt en onderwijs: vergroting van het ruimtelijk bereik van de arbeidsmarkt voor met name middelbaar opgeleide werknemers, inrichting van de onderwijsstructuur en de afstemming met de arbeidsmarkt. Het Werkgeversservicepunt werkt nu ook voor de regio; met regionale samenwerking en uitwisseling kunnen we de arbeidsmobiliteit in de regio bevorderen.
- Ruimtelijke kwaliteit: realisatie van aantrekkelijke en onderscheidende woonmilieus, groene zone en recreatiegebieden om de aantrekkelijkheid van het woon- en leefklimaat verder te versterken.
- Voortzetten en uitbouwen van de gezamenlijke kwaliteitsversterking op de thema's sport en cultuur.

4. Economie in de stad

4.1 Economische kerngebieden

De ruimtelijke kernopgaven voor de komende jaren liggen in het centrum, Scheveningen en de Internationale Zone. Samen vormen deze gebieden het zwaartepunt van de economie en het visitekaartje van de stad. Den Haag richt zijn inzet en investeringen op deze kerngebieden. De ligging aan de kust en de aanwezigheid van duinen, strand en parken worden benut om de kwaliteit van de stad als woonplaats en toeristische bestemming verder uit te bouwen.

De kerngebieden zijn dragers van de Haagse economie: het zijn concentratiegebieden van werkgelegenheid en bezoekers en ze zijn beeldbepalend voor de stad in de (inter)nationale profilering en de identiteit van de stad. Hier ligt de economische kracht van Den Haag en de grootste verdien capaciteit, omdat marktpartijen juist hier willen investeren. In ruimtelijk zin wordt door de gemeente daarom ingezet op het versterken van de onderscheidende kwaliteiten in deze bestaande kerngebieden van de stad. Ze liggen samen in een *centrale zone* die zich uitstrekt van de kust, via het centrum tot aan de A4. Met het Investeringsprogramma Stedelijke Ontwikkeling (IpSO) prioriteert de gemeente Den Haag haar investeringen in deze gebieden. De insteek van de gemeente is om ruimte én een impuls te bieden aan private initiatieven in deze kerngebieden.

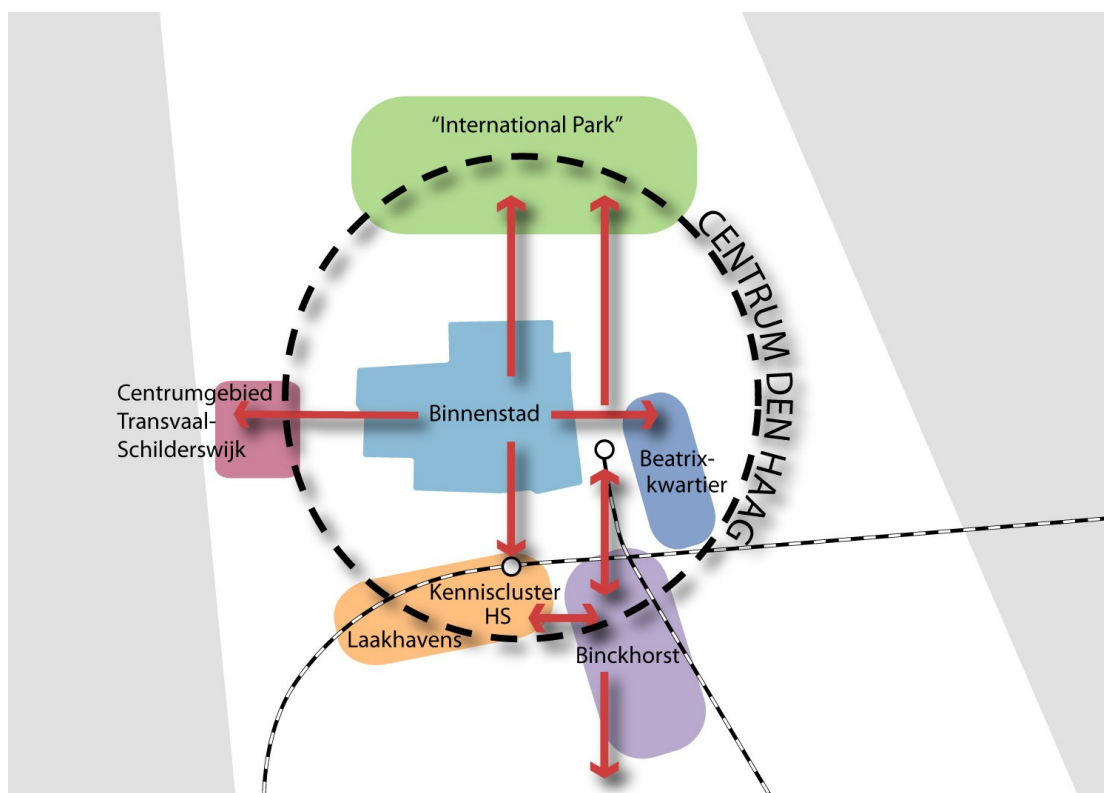

Centrum

De combinatie van een aantrekkelijk historisch grootstedelijke centrum en de ligging aan zee, met strand en boulevard, maakt Den Haag uniek. Het centrumgebied bestaat uit de binnenstad, de omgeving Centraal Station, Beatrixkwartier, Hollands Spoor, Stationsbuurt, Malieveld, Zeeheldenkwartier en de Archipelbuurt. Deze gebieden vormen samen in alle opzichten het hart van de stad. Niet alleen in fysieke zin, maar vooral ook als het gaat om het imago, de sfeer en de kwaliteit van onze stad. Het centrum bepaalt samen met Scheveningen de identiteit Den Haag. Het winkelgebied in de binnenstad speelt daarbij een cruciale rol. Winkelen blijft de belangrijkste vrijetijdsbesteding van de Nederlander en veruit de belangrijkste bezoekreken voor de binnenstad. De kwaliteit van het centrum is bepalend als onderlegger voor de internationale aspiraties. Deze kwaliteit is ondermeer gelegen in het complete palet aan voorzieningen en sferen dat het centrum omvat: de historische binnenstad, het zakelijk Nieuw Centrum met hoofdkantoren en Rijksdiensten, het moderne Beatrixkwartier, het groene Malieveld, het grootschalig en attractief winkelaanbod rondom de Grote Marktstraat, exclusieve winkels op het Noordeinde, het Paleis, de statige lanen en pleinen rondom de hofvijver en het Voorhout en horeca naar alle smaken. Dit alles ligt binnen loopafstand van elkaar. In veel andere steden liggen de centrumdelen daarvoor te ver uiteen.

Het Haags centrumgebied (gekenmerkt door hoge dichtheden en multifunctionaliteit) “dijt uit”. Gebieden als het Beatrixkwartier en Stationsomgeving/Laakhaven maken steeds meer deel uit van het centrum. Ook de Archipel- en ambassadebuurt en (op de langere termijn) Binckhorst-noord komen in beeld als centrumdelen. Deze ontwikkelingen gaan wij faciliteren en versnellen. Centrumgebieden kennen door hun kwaliteit, massa en clustering van functies de grootste economische potentie, tot uitdrukking komend in stijgende grondprijzen. Omgekeerd kunnen grondprijzen als indicatoren voor centrumontwikkeling en economische potentie worden gezien, zoals het Centraal Planbureau onlangs aantoonde in haar studie *Stad en Land*.

”Omdat grondprijzen een reflectie zijn van de kwaliteit van de omgeving - de publieke voorzieningen en de concentratie van kennis en banen - zijn ze een ideaal vertrekpunt voor de waardering van investeringen daarin. Het effect van de bouw van een publieke voorziening op de grondprijzen in de directe omgeving is een adequate maat van de maatschappelijke meerwaarde ervan. Grondprijzen zijn daarom een belangrijke input voor Maatschappelijke Kosten-Baten Analyses (MKBA).”
Stad en Land, CPB

Gemeentelijke inzet en (waar nodig) investeringen richten zich op versterken van de centrumfuncties door verdichting (van functies, bezoekers, arbeidsplaatsen, woningen). Daarnaast is het realiseren van verbinding en samenhang tussen deelgebieden - *investeren op meso-niveau* - een belangrijk doel. Bijvoorbeeld door te investeren in looproutes, doorsteken, pleinen en grachten. Oogmerk is daarbij dat door waardecreatie (in het privaat vastgoed) investeringsimpulsen ontstaan en gebieden tot bloei komen. De aanpak uit het Binnenstadsplan, met de nadruk op de Haagse signatuur en het onderscheiden én verbinden van sferen, dient daarbij als voorbeeld. Wonen boven winkels is goed voor de leefbaarheid en veiligheid van winkelstraten en stimuleren wij waar mogelijk.

Bereikbaarheid en parkeergelegenheid in het centrum zijn al verbeterd, maar door een onevenwichtige verdeling van parkeerplekken over het centrumgebied is er in het noordwestelijk deel van de binnenstad nog steeds sprake van een parkeertekort. Het initiatief voor ontwikkeling van openbare parkeergarages ligt bij de markt. Ook is er nog onvoldoende fietsparkeergelegenheid. Het Wijnhavengebied en het Spuiplein vormen een punt van aandacht. De gebieden moeten een levendig geheel worden, met meer sfeer en aantrekkelijk voor een breed publiek.

In het oostelijke Laakhavengebied, bij station Hollands Spoor, is een onderwijscluster ontwikkeld met de Haagse Hogeschool als brandpunt. Samen met de studentenwoningen in en om het gebied en de economische functies (kantoren, horeca en detailhandel) is dit een boeiend en dynamisch gebied geworden. Aanhechting van het gebied aan het centrum biedt kansen voor het gebied zelf en de omgeving.

Kust

Scheveningen geeft Den Haag haar unieke kwaliteit van ligging aan zee met het bijbehorende strand en duinen. Dit draagt bij aan de quality of life voor bewoners en is belangrijk bij de acquisitie van buitenlandse bedrijven en congressen. Vooral de invulling van de toekomstige ontwikkeling van de haven is cruciaal voor het internationale en onderscheidende verblijfs- en uitgaansklimaat van Den Haag (onderscheidend aanbod). In Scheveningen zal de nadruk worden gelegd op de verdere ontwikkeling van de bestaande attracties en nieuw vrijetijdsaanbod dat de aantrekkelijkheid buiten het hoogseizoen vergroot (vierseizoenenbadplaats). De haven van Scheveningen onderscheidt zich hierbij van *bad* door een op de haven gericht vrijetijdsaanbod met een eigen, stoer karakter. In Kijkduin, tweede badplaats van Den Haag, wordt medewerking verleend aan private initiatieven. Wellness is hier een kansrijke sector.

Scheveningen is belangrijk voor bezoekers en toeristen - de badplaats is de tweede toeristische attractie van Nederland. De ligging aan zee biedt Den Haag volop mogelijkheden. Wanneer deze benut worden kan Scheveningen uitgroeien tot dé badplaats van Noordwest-Europa, het tweede centrum van de stad en het Mekka van strandsporten. Het Rijk onderzoekt de noodzakelijke investeringen om voor de lange termijn de kustveiligheid van de Hollandse kust te garanderen. De opgave voor Den Haag ligt in het verbinden van de ambitie van de stad als geheel met de opgave voor de lange termijn kustverdediging. De nieuwe boulevard van Scheveningen is hiervan een voorbeeld. Hier wordt zowel een van de zwakke plekken van de kustverdediging gedicht als een nieuwe aantrekkelijke openbare ruimte voor de badplaats gecreëerd. Het is in het belang van Den Haag dat deze rijksinvesteringen, ook in de toekomst, bijdragen aan de economische vitaliteit van de kust en de ambities van de stad.

Internationale zone

De kwaliteit (en veiligheid) van de internationale zone is cruciaal voor de vestigingsmogelijkheden van internationale instellingen. De internationale zone vormt een verbindende schakel tussen centrum en Scheveningen. Het gebied is door haar ruime en groene karakter, de aanwezige musea en de congresfaciliteiten voor bezoekers en voor bewoners een heel aantrekkelijke omgeving. Door concentratie van internationale instellingen en NGO's in dit gebied ontstaat een clustering die leidt tot een sterke gebiedsidentiteit, synergie tussen functies en ruimte voor ontmoeting en uitwisseling. Door de aanwezigheid van een aantal instellingen met een verhoogd veiligheidsregime wordt gebiedsbeveiliging interessant, waardoor in de toekomst ook voor nieuw te vestigen instellingen een zeer interessante propositie kan worden aangeboden, waarmee Den Haag zich sterk van andere steden kan onderscheiden. Er wordt in het kader van het project Den Haag *Showcase voor Veilig Nederland* gewerkt aan een veiligheidsrapportage "nieuwe stijl", waarbij synergie in beveiligingsopgaven een belangrijk onderdeel vormt.

Laakhaven, Binckhorst en Vlietzone

Deze gebieden behoren niet tot de economische kerngebieden, maar spelen wel een belangrijke rol in de stad. De oorspronkelijke ambities voor deze gebieden zijn deels herzien. Voor de komende periode zullen met name Laakhaven en Binckhorst gebieden zijn waar een meer organische, endogene ruimtelijke ontwikkeling in samenspel met alle stakeholders vorm kan gaan krijgen. In Laakhaven is rondom de Haagse Hogeschool een hoogwaardige concentratie van instellingen, kantoren, winkels en horeca ontwikkeld. Het gebied heeft door de hoge dichtheid, functiemenging en hoogwaardige de openbare ruimte een centrumstedelijke kwaliteit gekregen. Aanhechting van het gebied via het schakelpunt Hollands Spoor aan de binnenstad en het centrum van Den Haag in ruime zin versterkt de kansen voor het gebied zelf en verrijkt de stad. Het westelijk Laakhavengebied kent ook een diverse functiestructuur. In dit gebied wordt ruimte geboden aan creatieve en innovatieve economisch functies.

In de verdere toekomst zal een geleidelijke, organische ontwikkeling van de Binckhorst als woon- en werklocatie plaatsvinden. De Binckhorst vormt een belangrijke plek om invulling te geven aan de binnenstedelijke verdichtingsopgave en de vraag naar kleinschalige bedrijfsruimte voor ambacht, groothandel en reparatiebedrijven. De Binckhorst versterkt daarmee de diversiteit en de aantrekkelijkheid van het centrum met gemengde stedelijke milieus. Het kantorencluster Maanplein en omgeving, waar ondermeer het hoofdkantoor van KPN is gevestigd, houdt onze bijzondere aandacht en zorg. Leegstand wordt tegengegaan en de openbare ruimte en bereikbaarheid willen we op een hoogwaardig peil houden. De Rotterdamse baan wordt in de komende jaren aangelegd om het centrum van Den Haag te voorzien van de noodzakelijke tweede auto-ontsluiting. Hierdoor ontstaan er impulsen voor nieuwe ontwikkelingen en ontstaat samenhang tussen de ontwikkelingsgebieden. Autodemontagebedrijven in het gebied zullen verhuizen naar bedrijventerrein Heron. De gemeente ontwikkelt een beleidskader om nieuwe ontwikkelingen met een primaat voor marktinitiatieven te kunnen toetsen. Kleinschalige bedrijfsruimte krijgt ook hier waar mogelijk de ruimte. De gemeentelijke rol is primair de kaders en faciliteiten te bieden voor marktconforme (her)ontwikkeling door de vastgoedeigenaren. Naast permanente functies kan ook tijdelijk gebruik van bestaande panden een rol spelen om tegemoet te komen aan de marktvrage. De A4-Vlietzone is een reserveringslocatie voor de lange termijn.

4.2 Economie in de wijken

De kerngebieden van de stad zijn clusters van werkgelegenheid. Maar ook daar buiten speelt economie en werkgelegenheid een belangrijke rol, met name voor de bewoners van de betreffende wijken en de directe omgeving. Wijken als Transvaal, Schilderswijk, Stationsbuurt en Zuidwest laten beloftevolle economische dynamiek zien. Bij het beleid gericht op de wijken ligt de nadruk op werkgelegenheid en ondernemerschap. Vergroting van het aanbod aan kleinschalige bedrijfsruimte is noodzakelijk om ambachtelijk ondernemerschap de ruimte te bieden. Ook spelen detailhandel, horeca en dienstverlening een grote rol. Wijkcentra vervullen een belangrijke functie als focuspunt van de economie en verbindende schakel tussen wijken.

Zelfstandig ondernemerschap is bij de bevolkingsgroepen in bovengenoemde wijken populair en geniet status. Het biedt de kans om in de woonomgeving een eigen bestaan op te bouwen. De aanwezigheid van kleine bedrijven in de wijk bieden tegelijkertijd goede kansen voor werknemerschap, ook voor jongeren en mensen die nu nog zonder werk zijn.

In de wijken Zuidwest, Transvaal, Schilderswijk en Stationsbuurt/Rivierenbuurt bevindt zich 11 procent van de werkgelegenheid in de stad; ruim 30.000 banen. Tweederde daarvan is gelokaliseerd in Zuidwest en de Stations- en Rivierenbuurt. In de wijken bevindt zich 17 procent van het totaal aantal bedrijven en instellingen in Den Haag.

Het aantal startende ondernemers en bedrijfjes die vanuit uit huis worden gerund maakt een positieve ontwikkeling door, waaruit ook weer kansen voor banen voor anderen in de wijk voorkomen. Het ondersteunen en faciliteren van beginnende en kleinschalige bedrijvigheid vormt daarom de kern van het economisch beleid in de wijken. Vergroting van het aanbod aan kleinschalige bedrijfsruimte vormt daarbij een prioriteit.

Bestaande panden worden zoveel als mogelijk gehandhaafd en nieuwe ontwikkeling van betaalbaar, marktconform bedrijfstvastgoed wordt bevorderd. De nadruk ligt op eenvoudige units voor ambachtelijke en groothandelsactiviteiten, kleinschalig, met een omvang van 30 tot 200 vierkante meter. Er is een stedelijk Actieprogramma Bedrijfsruimte opgesteld. Hierin wordt, uitgaand van de markt vraag, ingespeeld op de gebleken krapte in de markt en tekorten aan passend aanbod. Deze hebben een reeks aan oorzaken, waardoor ook maatwerk noodzakelijk is om tot oplossingen te komen. Per wijk of stadsdeel wordt een opgave geformuleerd. Daarbij worden ondermeer middelen uit ISV3, onderdeel wijkeconomie, ingezet. Verder zijn lopende beleidsacties, gericht op deregulering (*red tape*), voorlichting en dienstverlening richting mkb en startersbeleid juist voor de wijkeconomie belangrijk. Het ondernemershuis aan de Vaillantlaan is een goed voorbeeld van een wijkondersteunende functie (frontoffice).

Kansen voor ondernemers en kansen op werk geven een fundament voor welvaart, welzijn en sociale stijging van wijkbewoners. Ook voor duurzaamheid van investeringen in het fysieke domein is economische vitaliteit essentieel. Dit betekent niet dat *lokale* economische ontwikkeling altijd centraal moet staan. Het meest tellen de mogelijkheden van wijkbewoners op de arbeidsmarkt, en die markt is stedelijk, zo niet regionaal. Desalniettemin zijn er situaties waar de lokale economie wel degelijk een grote rol kan spelen voor lokale sociaal-economische ontwikkeling. In die gevallen krijgt economische ontwikkeling extra betekenis voor het achterstandsbeleid. (...) In Transvaal kan de lokale economie veel betekenis krijgen voor zowel de stadseconomie als de wijkbewoners. (...) In grote steden in binnen- en buitenland krijgen dit soort wijken vaak een nieuw leven als brandpunt voor de kosmopolitische stadseconomie en cultuur (...) Transvaal is nog niet zo ver. De ontwikkeling van Den Haag als internationale stad maakt zo'n ontwikkeling wel kansrijk.

Synergie tussen wijkeconomie en sociale ontwikkeling: casus Transvaalkwartier Den Haag, essay P. Tordoir 2011

Winkelgebieden in de wijken

Een aantrekkelijke winkelstad (binnenstad én buurten en wijken) is sterk bepalend voor de *quality of life* van de stad. Winkelgebieden vormen het hart van buurten en wijken en zijn van belang voor de leefbaarheid en ontmoetingsfunctie. We houden vast aan de hoofdwinkelstructuur. Nieuwe winkelconcepten worden bij voorkeur geïntegreerd in de hoofdwinkelstructuur of moeten een duidelijke kwalitatieve versterking betekenen. Perifere detailhandel (bouwmarkten, tuincentra, woonwinkels e.d.) wordt waar mogelijk meer geclusterd op goed bereikbare locaties. Uit de detailhandelsmonitor blijkt dat de openbare ruimte in veel winkelgebieden onder de gemeentelijke norm is. Een inhaalslag is nodig, ook met het oog op de leefbaarheid en (verkeers-) veiligheid in buurten en wijken. Het Actieprogramma Den Haag Winkelstad vormt de basis voor de beleidsuitvoering in de komende jaren.

Bijzondere centrumgebieden

Grotere centrumgebieden kunnen de identiteit en kwaliteit van een wijk of stadsdeel in belangrijke mate bepalen. Ze verbinden buurten en vormen in een aantal gevallen ook de schakel met de omliggende wijken en de rest van de stad. Bijzondere functies en clusters trekken mensen van buiten het gebied, bevorderen op die manier uitwisseling tussen bevolkingsgroepen en verbinden wijken met elkaar. Den Haag kent twee winkelgebieden met een duidelijk bovenwijkse functie: centrumgebied Transvaal - Schilderswijk en stadsdeelcentrum Leyweg.

Haagse markt en Paul Krugerlaan: pijlers van het centrumgebied Transvaal - Schilderswijk

Het centrumgebied 'Transvaal-Schilderswijk' heeft een bredere functie dan alleen winkelen. Het is een plek waar mensen wonen, werken, recreëren en elkaar ontmoeten. Vanuit het oogpunt van een duurzame economische ontwikkeling wil de gemeente Den Haag het gebied integraal versterken. Naast de economische vraagstukken is het essentieel de focus ook te leggen op bereikbaarheid, buitenruimte en de verblijfskwaliteit. Binnen het centrumgebied vinden we de deelgebieden *Haagse markt, Paul Krugerlaan, Hobbemastraat/Hobbemaplein, Bedrijventerrein Uitenhagestraat* en de *Karweilocatie*. Op de Karweilocatie bestaan plannen voor het ontwikkelen van een Multicultureel Vrijtijdscentrum (MVC). Het programma van dit centrum bevat tevens detailhandel en kleinschalige bedrijvigheid. Bedrijventerrein Uitenhagestraat blijft een werklocatie voor ambacht, lichte industrie, groothandel en reparatiebedrijven. Bijzonder aandacht krijgt de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt, ondermeer via leerwerktrajecten. Transvaalpark is een belangrijke schakel en vormt een ontmoetingspunt tussen de verschillende deelgebieden. Deze liggen vlak bij elkaar en hebben allen een eigen (vooral lokaal) bereik. De Haagse Markt en de Paul Krugerlaan hebben echter een hogere attractiewaarde en zowel een lokale als regionale aantrekkingskracht.

De Haagse markt functioneert vooralsnog redelijk goed, zeker vergeleken met andere markten in Nederland, maar staat onder sterke druk. Het is de grootste markt van Nederland, maar heeft veel meer potentie dan nu wordt benut. De aantrekkelijkheid en het aantal bezoekers kan worden vergroot. Om te komen tot een toekomstbestendige markt is onder andere een verbetering van de fysieke inrichting en een meer gevarieerd aanbod noodzakelijk. De gemeente en de marktkoepel zullen dit de komende periode oppakken.

De Haagse Markt neemt met ruim 500 kramen een bijzonder positie in binnen de voorzieningstructuur van de omliggende wijken en Den Haag als geheel. De Markt is vier dagen per week open en trekt gemiddeld 25.000 bezoekers per dag. Transvaal en Schilderswijk zijn goed voor bijna een kwart van de bezoekers. Een groot deel komt uit de rest van de stad. Zo'n 14 procent van de bezoekers komt uit de regio Haaglanden; 16 procent van buiten de regio.

Door meer samenhang en de combinatie recreëren/winkelen kan een bovenwijkse aantrekkingskracht voor het gehele gebied worden gegenereerd. Elke bezoeker aan de markt is een potentiële bezoeker voor de omliggende straten en vice versa. Om de wisselwerking te optimaliseren zal een aantal barrières moeten worden weggenomen en een aantrekkelijke verbindingroute tot stand worden gebracht. De Hobbemastraat kan daarnaast de link vormen tussen Transvaal-Schilderswijk en het Centrum van Den Haag. Hiervoor is wel versterking van publieksfuncties langs deze route en de kwaliteit van de openbare ruimte gewenst. Het kruispunt aan het Hobbemaplein moet een functie krijgen als verbindende schakel van het centrumgebied. Goede horeca kan de attractiewaarde van het plein en de omgeving verhogen. De Paul Krugerlaan heeft een verrassend specialistisch aanbod. Dit kan worden verbreed en uitgediept. Om een en ander meer body te geven wordt gestuurd op het aantrekken van verschillende nichemarkten.

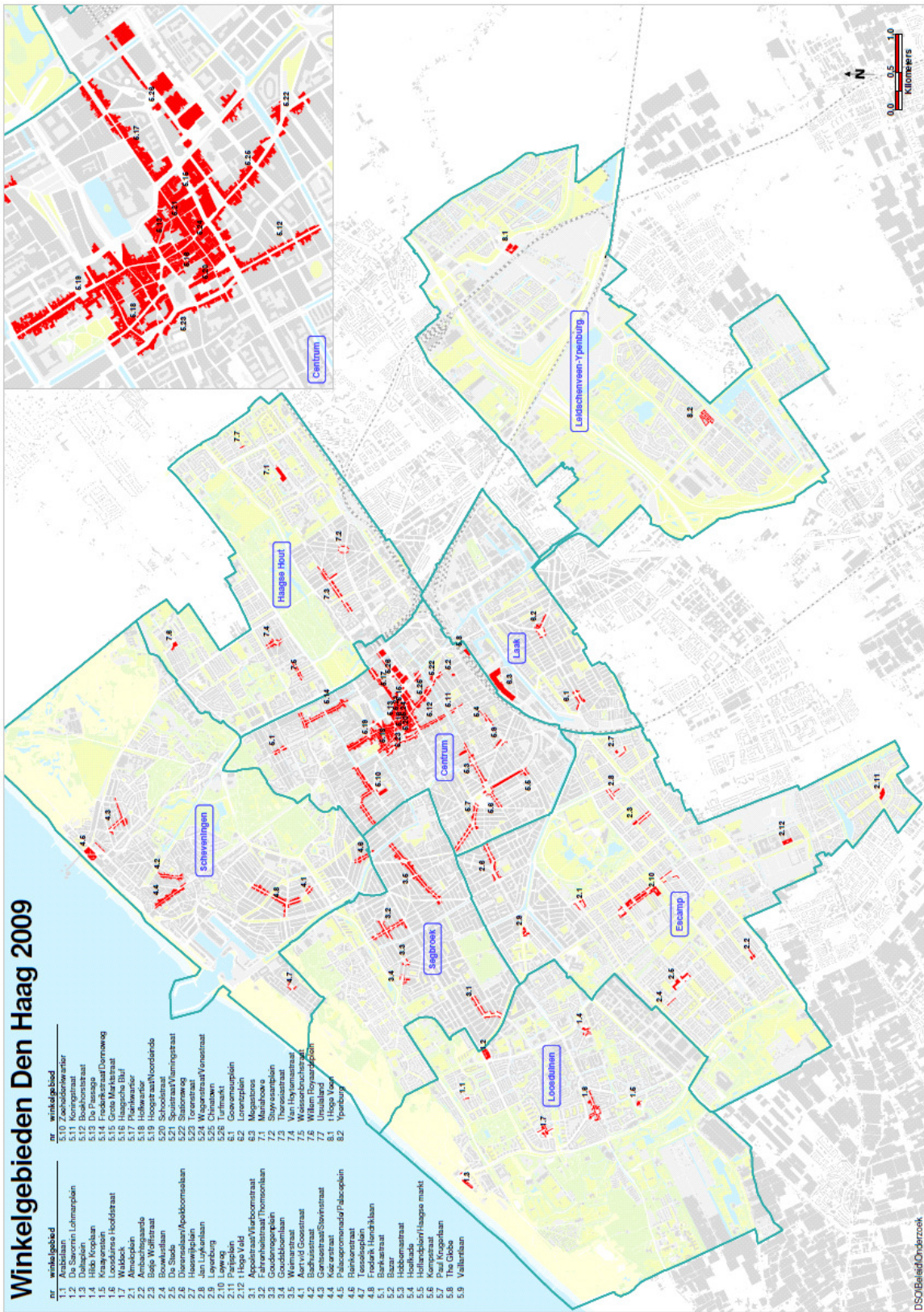
Stadsdeelcentrum Leyweg

Het stadsdeelcentrum Leyweg is het grootste winkelgebied buiten de economische kerngebieden en maakt deel uit van de Leywegzone. De Leywegzone loopt vanaf het HagaZiekenhuis tot aan het Erasmusveld. De ambitie is om voor dit deel van de stad, rondom de Leyweg, een aantrekkelijk centrumgebied te creëren. Daarvoor is het nodig dat het voorzieningenaanbod, de kwaliteit van het winkelcentrum en de openbare ruimte worden verbeterd. Samenwerking met vastgoedeigenaren en ondernemers is hierbij onontbeerlijk. Een maatregelenpakket (functioneel, ruimtelijk en beleidsmatig) moet de Leywegzone tot het *Hart van Zuidwest* maken. Een centrale "huiskamer" waar activiteiten plaats vinden en waar de belangrijkste voorzieningen te vinden zijn. Aan de centrumfunctie wordt een impuls gegeven met maatregelen gericht op de openbare ruimte, ondermeer door delen van het gebied (meer) autoluw te maken. Op verbreding van de functies en

verbreding van het draagvlak is ingezet met de recente ontwikkeling van het stadsdeelkantoor met bibliotheek, het verzamelgebouw Zuid57 en de voorgenomen realisatie van een Centrum voor Jeugd en Gezin met bijbehorende zorgvoorzieningen naast het Stadsdeelkantoor en een Talent Center in het Melis Stokepark. Het realiseren van een nieuw woonmilieu in het Erasmusveld en de beoogde ontwikkeling op en rond het HagaZiekenhuis met een uitgebreid zorggerelateerd programma en woningbouw completeren het geheel.

Het winkelcentrum Leyweg mist een optimale branchemix. Om deze tot stand te brengen wordt een brancheringsplan opgesteld. Op basis hiervan zal met eigenaren worden overlegd om op termijn de ideale branchemix te verkrijgen. Hierbij wordt een invulling nagestreefd die past bij het bevolkingsprofiel van Escamp en een onderscheidend vermogen ten opzichte van andere grotere winkelcentra. In verband hiermee wordt nagedacht over een versterking van het winkelcentrum, waarbij er ruimte wordt gevonden voor grootschalige winkelunits en een nadere beschouwing plaatsvindt naar de mogelijke integratie van woningen, cultuur, onderwijs e.d. (*nieuwe stedelijkheid*) in samenhang met het achterliggende gebied. Daarnaast zijn maatregelen denkbaar voor de versterking van het functioneren van de weekmarkt en wordt onderzocht of het mogelijk is om een thematische dagmarkt in te voeren. Maatregelen gericht op het vergroten van de commerciële waarde van het winkelcentrum (luifels, signing) en het voorkomen van (visuele) leegstand vormen een ander onderdeel van de beoogde aanpak van het gebied.

Het is van groot belang dat de verblijfswaarde van het winkelcentrum en haar directe omgeving op een hoger niveau komt. Met ruimtelijke maatregelen wordt ingezet op een algehele verbetering van het verblijfsklimaat en de ontwikkeling van een zichtbaar hart in het stadsdeel. Daarbij gaat specifieke aandacht uit naar de entrees aan de beide uiteinden van het winkelcentrum en de wijze waarop deze ruimtelijk en functioneel optimaal verbonden worden met het winkelcentrum. Op korte termijn wordt dit gestalte gegeven rond het nieuwe stadsdeelkantoor, gevolgd door de optimalisatie van de toekomstige HOV-halte. Deze halte zal de herkenbaarheid van het gebied als *halte centrum* moeten vergroten en een betere relatie leggen tussen het stadsdeelkantoor en het winkelcentrum. De uitstraling van het *C&A-plein* en *V&D-plein* zal als antwoord hierop ook worden aangepakt.

4.3 Werklocaties

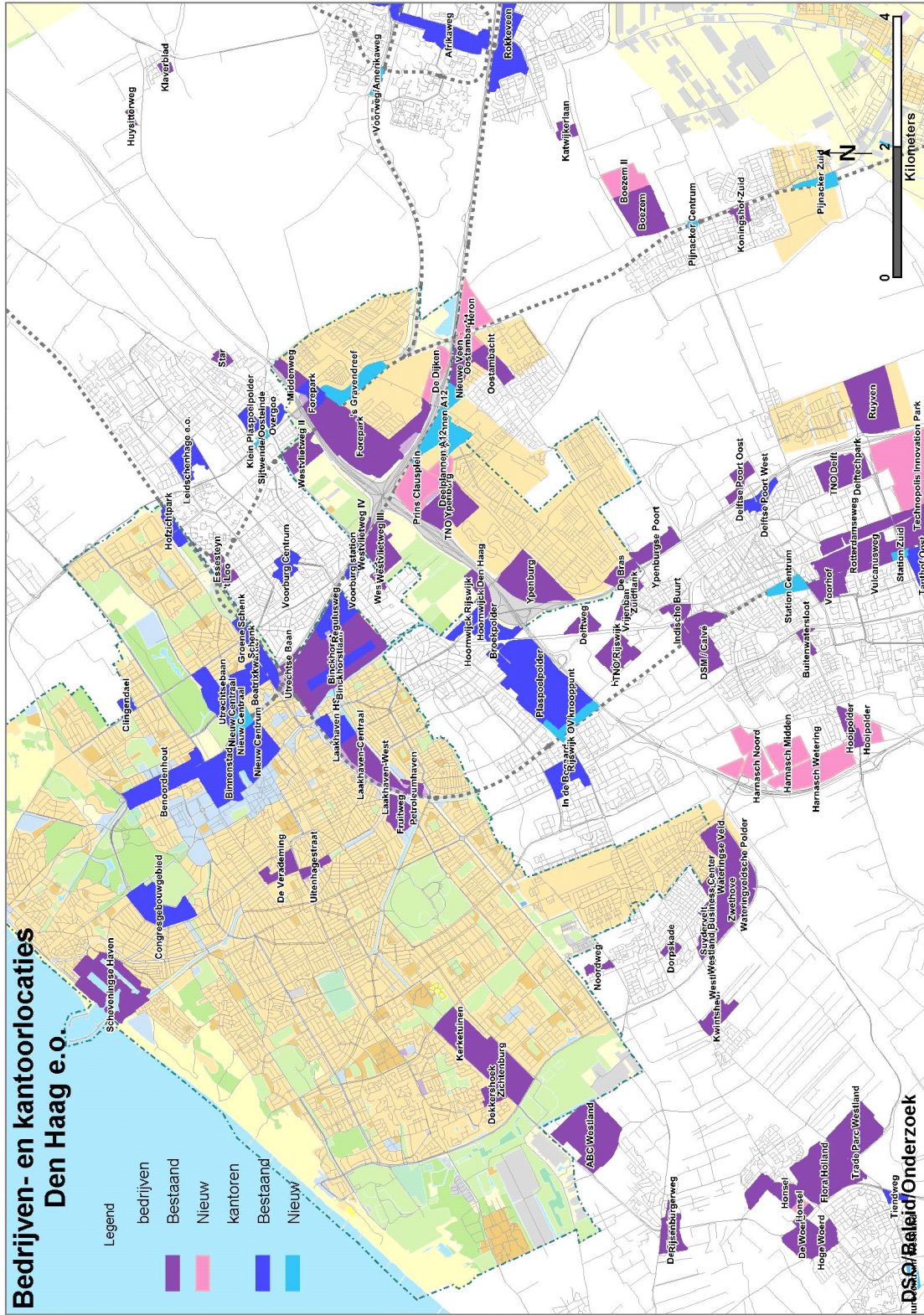
Beschikbaarheid van kantoren op aantrekkelijke kantoorlocaties en kavels op goed functionerende bedrijventerreinen blijven net als bereikbaarheid en veiligheid harde randvoorwaarden voor economische ontwikkeling. De vastgoedmarkt is sterk veranderd en de gemeentelijke focus wordt verlegd naar bestaande locaties, kwaliteitsbeleid en duurzaamheid.

Kantoorlocaties

De kantorenmarkt is fundamenteel veranderd en de vraag wordt minder omvangrijk dan tot nog toe in veel plannen en gebiedsontwikkelingen aangenomen. Daarom moet met het kantorenprogramma, conform het kantoorbeleid zoals vastgelegd in de kantorennota, verstandig om worden gegaan. Dit betekent ook dat een grootschalig kantoorprogramma vooralsnog niet wordt voorzien voor de gebiedsontwikkeling van Binckhorst-Noord. De focus ligt op de verdere ontwikkeling van Den Haag Nieuw Centrum. Dit gebied omvat de binnenstad, wijkhavenkwartier, Nieuw Centraal en het Beatrixkwartier. Aandacht voor verbindingen, kwaliteit openbare ruimte, bereikbaarheid en een prettige mix van passende voorzieningen is hier van groot belang. Daarnaast komt het Prins Willem Alexanderkwartier bij station Ypenburg tot ontwikkeling.

Den Haag wil investeerders naar de stad trekken. De gemeente Den Haag wil zich daarom als betrouwbare partner manifesteren en beleggers zekerheid bieden ook op de langere termijn, door niet op meerdere plekken en onverwachts kantoorontwikkeling te starten die lopende ontwikkelingen verstoort. Daarom houden de aangewezen kantoorlocaties voorrang. Indien de specifieke eisen van een gebruiker niet matchen met deze prioritaire locaties, wordt bekeken of hiervan met maatwerk kan worden afgeweken. Voorop staat dat we niet zozeer product- of aanbodgericht werken, maar waar mogelijk gebruikerswensen accommoderen. De invloed van het Nieuwe Werken, ondermeer resulterend in efficiënter ruimtegebruik, kleinere werkplekcomvang en daardoor afnemende kantoorruimtevrage, speelt daarbij een rol van belang.

Structurele leegstand is primair een probleem voor de vastgoedeigenaar, maar kan ook knelpunten opleveren voor de omgeving en (daarmee) voor de gemeente. We willen een impuls geven aan het uit de markt halen van verouderde kantoren. De gemeente heeft hiervoor geen investeringsbudgetten beschikbaar, maar kan met kennisontwikkeling en haar juridisch planologisch instrumentarium ondersteunen. Voor de aanpak van de leegstand van kantoren zet de gemeente op de eerste plaats in op terughoudendheid bij ontwikkeling van nieuwe kantoren, ook in regionaal verband. Daarnaast zetten we in op verduurzaming van kantoren en verbetering van het vestigingsklimaat op geschikte locaties. Door kantoorgebruikers te behouden en te verleiden zich te vestigen op de geschikte kantoorlocaties wordt indirect de transformatie van kantoren, die op een verkeerde locaties zitten bevorderd. Om de transformatie tot een succes te maken heeft de gemeente de Taskforce transformatie in het leven geroepen. Hierbij is van belang dat de gemeente niet het probleem van de markt overneemt, maar de markt faciliteert, meedenkt en partijen bij elkaar brengt om transformatie van kantoren naar diverse functies te stimuleren. Bij elk gemeentelijk plan worden de leegstaande kantoorpanden bekeken op hun marktpositie. Op sommige locaties kunnen kantoren meters worden onttrokken door sloop of transformatie naar een andere (gemengde) bestemming; voor een woonbestemming (studentenhuisvesting) als bijdrage aan de verdichtingopgave van de stad, of voor een functiewijziging passend bij een centrumlocatie. Niet onbelangrijk bij de aanpak leegstand is de omgang met de afstoot van de Rijkskantoren. De gemeente pleit voor een 'Masterplan aanbod rijkskantoren Den Haag', een totaalplan dat in samenwerking met de gemeente wordt opgesteld, waarbij er alles aan wordt gedaan om leegstand te voorkomen.

Bedrijventerreinen

Bedrijventerreinen vervullen een onmisbare functie in de stedelijke economie. De Haagse bedrijventerreinenvoorraad omvat circa 550 ha bruto. De Haagse bedrijventerreinen bieden werk aan zo'n 35.000 mensen en kenmerken zich door de relatief hoge intensiteit. Via de samenwerkingsverbanden Industrieschap Plaspoelpolder en Bedrijvenschap HarnaschPolder zijn bedrijfskavels in de buurgemeenten ontwikkeld, waardoor er daar 250 ha bruto beschikbaar is voor Haagse bedrijven. Industrie, groothandel, reparatie, bouw, installatie en andere activiteiten die minder goed passen in de buurt van woningen zijn, blijven van belang voor de economie van Den Haag. De stad blijft ook in de toekomst hiervoor ruimte bieden. Dit type bedrijvigheid biedt met name werk aan vmbo-ers en mbo-ers en kan hen via stages en leerbanen een betere toegang tot de arbeidsmarkt verschaffen.

Bedrijven en hun verenigingen worden aangespoord tot een duurzamer gebruik van de bedrijventerreinen. Het project duurzame bedrijventerreinen loopt sinds 2008 en richt zich op het verduurzamen van de openbare ruimte en het vastgoed. ZKD (Zichtenburg, Kerketuinen en Dekkershoek) heeft hierin een voorlopersrol, waarbij is aangetoond dat succesvolle transities mogelijk zijn.

Een deel van de bedrijventerreinen dient te worden geherstructureerd, zodat de terreinen intensiever worden benut en de kwaliteit op peil blijft. Door de hoge kosten zal herstructurering in veel gevallen niet gemakkelijk van de grond komen. Nieuwe vormen van meer organische (her)ontwikkeling moeten hiervoor worden gevonden. Op regionale schaal speelt een aantal knelpunten rondom bedrijventerreinen. De uitgifte van terreinen is in de afgelopen jaren achter gebleven bij de beoogde planning waardoor er in de regio een relatief grote voorraad uit te geven bedrijventerreinen bestaat. Dit komt voor een belangrijk deel door een (kwalitatieve) mismatch tussen vraag en aanbod. Met de regio maken we afspraken zodat het aanbod beter aansluit op de vraag naar verschillende kwaliteitsniveaus. De gemeentelijke bedrijventerreinenstrategie wordt geactualiseerd.

Bereikbaarheid

Ontsluiting van de kerngebieden via de centrale zone vormt een van de belangrijkste ruimtelijke en verkeerskundige opgaven voor de stad. Met de Haagse nota mobiliteit geeft de gemeente Den Haag voorrang aan de bereikbaarheid van toplocaties, concentraties van werk en voorzieningen. Aanleg van de Rotterdamse baan, verbetering van de A4 structuur, vergroting van de capaciteit van en doorstroming op de Internationale Ring West zijn van vitaal belang voor bereikbaarheid en functioneren van de economische kerngebieden. Het openbaar vervoer in de centrale zone brengen we op een kwaliteitsniveau dat internationaal concurrerend is en een versterking vormt van het vestigingsklimaat. Een toekomstige dwarsverbinding tussen Scheveningen Bad en Haven is belangrijk om deze gebieden meer in samenhang te laten functioneren. Er worden drie tramlijnen naar de kust geschikt gemaakt voor Randstadrail. Borden met reistijdinformatie bij tram en bushaltes zijn een goed voorbeeld van de kwaliteitsimpuls die is gegeven. De gemeente Den Haag wil autoverkeer zoveel mogelijk geleiden langs een aantal hoofdroutes in de stad. Daarom wordt geïnvesteerd in een duidelijk herkenbare en aantrekkelijke hoofdstructuur voor het verkeer. Ook de voorziene transferia spelen een grote rol. Nieuwe voorzieningen als Park+Bike en Park+Walk maken het kiezen voor auto-alternatieven makkelijker. Het aantal Park+Ride plekken in de regio wordt verdubbeld tot 2020.

4.4 Duurzaamheid

Den Haag wil ook voor de komende generaties een prettige, welvarende woonplaats zijn, waar gezond kan worden geleefd, gewoond en gewerkt. Vanuit het besef dat daarom verantwoord en doordacht moet worden omgegaan met leefomgeving, energie, grondstoffen, bebouwde omgeving én de mensen in de stad, richt de gemeente haar beleidsinzet op duurzame ontwikkeling. Vanuit economisch perspectief is de verbondenheid van de thema's *people*, *planet*, *profit* het vertrekpunt.

Mensen (*people*) zijn succesfactor voor de stedelijke economie. Kenniswerkers vormen een belangrijke doelgroep voor de stad. Den Haag wil haar sterke onderwijsaanbod verbreden, ondermeer via verdere versterking van het aanbod aan academische opleidingen. Maar ook op andere onderwijsniveaus is versterking gewenst. De inzet is te komen tot een goedopgeleide beroepsbevolking en daarbij ook de mogelijkheden van mensen die (nu nog) buiten het arbeidsproces staan zijn zoveel mogelijk te benutten. De *quality of life* - benadering sluit direct aan op aspecten die te maken hebben met *planet*: aandacht voor kwaliteit van werk- en woonomgeving, de groenvoorzieningen in de stad, luchtkwaliteit. Dat maken we bijvoorbeeld concreet bij de voorwaarden die we stellen aan nieuwbouw, de inzet op verduurzaming van bestaand vastgoed en het betrekken van duurzaamheid bij subsidieverlening. Duurzaamheid is ook: bouwen aan structuren, netwerken en een fysieke stad die ook in de komende decennia hun waarde en kwaliteit houden. We geven vorm aan samenwerking tussen overheid, bedrijven en instellingen in de stad, vanuit de notie van gezamenlijke waarde, *creating shared value*. *Profit* is een principe dat terugkeert in de keus voor stuwende economische sectoren, deregulering, ruimte voor (startend en doorgroeïend) ondernemerschap en een meer marktconforme samenwerking met marktpartijen in stedelijke ontwikkeling. Daarmee creëren we een duurzame economische basis voor de toekomst. In de komende periode zullen een meer integrale benadering van bedrijfsprocessen (*cradle to cradle*) en *maatschappelijk verantwoord ondernemen* (mvo) gaandeweg voor meer bedrijven actueel worden. Duurzaamheid is niet langer een trend, maar wordt een onmisbaar onderdeel van succesvolle businessmodellen. Voor bedrijven wordt het meer integraal en op een langere tijdschaal afwegen van investeringen, externe effecten en opbrengsten steeds meer vast onderdeel van de bedrijfsstrategie. De komende jaren staan in het teken van het stimuleren van innovaties, doorvertalen van opgedane kennis en implementatie. Een aantal grote bedrijven in Den Haag zit al hoog in de “duurzaamheidspyramide” en kan anderen, meer in de basis, inspireren tot verdere groei. De gemeente Den Haag grijpt de kansen aan om als facilitator op te treden en autonome ontwikkelingen versnellen en versterken.

Energiebesparing (o.a. door verruiming van het stadsverwarmingsnetwerk) en inspelen op vormen van decentrale, duurzame energie-opwekking (diepe geothermie) zijn kansrijke opties om te komen tot realisatie van de ambitie CO₂-neutrale stad, in 2040. Vastgoedontwikkeling waarbij realisatie én beheer in één totaalexplotatie worden gevat (*total cost ownership*) wordt sterk bevorderd. Er moet verbinding tot stand komen tussen de bestuurlijke doelstellingen en het oplossend vermogen van de markt. Dit kan worden gestimuleerd door integrale, functionele aanbesteding. Een goed voorbeeld is de duurzame renovatie van het ministerie van Financiën. Kantoren in Den Haag moeten duurzaam ontwikkeld worden. Met een duurzame ontwikkeling kan veroudering van bestaande kantorenlocaties worden tegengaan en de kwaliteit van nieuwe kantoorlocaties voor langere tijd worden gewaarborgd. Gebouwen in Den Haag moeten minimaal een GPR 7 hebben (duurzaamheidsindicator). GPR 8 is de ambitie voor kantoren.

Den Haag scoort een 10e plaats (van de 31) op de *Siemens European Green City index*. De stad scoort goed op het gebied van watergebruik, vervoer, energie en luchtkwaliteit. Er is ruimte voor verbetering in de categorieën milieubeheer en gebouwen. Den Haag wil haar score nog verder verbeteren, zodat de ambitie van CO₂-neutrale stad naderbij wordt gebracht.

Aanpak ruimte in de stad

- We voeren de bereikbaarheidsaanpak zoals opgenomen in de Haagse nota mobiliteit uit.
- Het Binnenstadsplan 2010-2020 vormt de kern voor het ruimtelijk-economisch beleid voor de binnenstad. Speerpunt is de ontwikkeling van de Grote Marktstraat tot internationale winkelboulevard. Koekamp en Malieveld worden beter verbonden met zowel het Haagse Bos als het stationsgebied en de binnenstad. De aansluiting van de binnenstad op de Archipelbuurt en Zeeheldenkwartier wordt versterkt, onder meer door aandacht voor de route vanaf het Noordeinde en langs de Zeestraat. Voor Den Haag Nieuw Centrum wordt er ingezet op de realisatie van een World Trade Center (WTC) voor 2015. Het Wijnhavengebied en het Spuiplein zijn zeer strategische locaties en bij uitstek de plaats voor een grootstedelijke functie.
- De kwaliteit, samenhang én dichtheid (massa) van de delen van het centrum worden versterkt. Prioriteit krijgen daarbij de twee OV-entrees van de stad: Centraal Station en Hollands Spoor. CS vormt een belangrijke verbindingsschakel tussen binnenstad en Beatrixkwartier, het business district van Den Haag. Met de komst van de Leidse Universiteit aan het Anna van Buerenplein en de inrichting van het Koningin Julianaplein wordt een attractieve schakel tussen beide gebieden gerealiseerd. De omgeving van Hollands Spoor krijgt een forse kwaliteitsimpuls door de ontwikkeling van publieksfuncties en studentenhuisvesting in de omliggende wijk. Upgrading van het stationsplein is van belang om particuliere ontwikkeling te stimuleren.
- De internationale zone wordt geleidelijk aan ontwikkeld tot *International Park*, waarin door strategisch locatiebeleid plaats wordt geboden voor bestaande en toekomstige vestigingen van het internationaal cluster Vrede en Recht in een fraaie, groene en veilige omgeving. De zone wordt vooral rondom het World Forum verder ontwikkeld tot een concentratiegebied van internationale instellingen, met een hoogwaardige openbare ruimte, parkachtige kwaliteit (International Park), ruimte voor beeldbepalende iconen (vestigingen van organisaties, congresfaciliteit), uitstekende bereikbaarheid, telecommunicatievoorzieningen (wifi) en gebiedsgewijs georganiseerde, innovatie oplossingen voor veiligheid. Daarbij wordt voortgebouwd op de verkenning van betrokken partijen onder de noemer *Secure Haven*.
- We ontwikkelen een integrale strategie voor de ontwikkeling van de kust, waarin de aspecten van kustveiligheid, (inter)nationale badplaats en economische vitaliteit worden geïntegreerd. De strategie richt zich op de langere termijn maar moet ook aansluiting op en kaders voor de actualiteit van Scheveningen en Kijkduin bieden.
- Scheveningen-Haven wordt ontwikkeld door de marktpartijen en gemeente. Voor *Bad* worden vanuit het Masterplan de globale kaders ontwikkeld die nodig zijn om ruimte te bieden aan particuliere initiatieven.
- We maken werk van ruimte voor kleinschalige bedrijfshuisvesting in krachtwijken en andere woonwijken.
- We realiseren een kwaliteitsimpuls in wijk- en buurtwinkelcentra door slim bestaande plannen te combineren in een *werk-met-werkprogramma*, waarbij de winkelstraat maar één keer opengaat en tegelijkertijd acties op het gebied van o.a. groot onderhoud, riolering, verkeersveiligheid, fietsroutes en een kwaliteitsimpuls worden opgepakt.
- De gemeentelijke bedrijventerreinenstrategie wordt geactualiseerd.
- Met de regio maken we afspraken over het bovenlokale bedrijventerreinbeleid.

Bijlage 1: Staat van de Haagse economie

Tabel 1: werkgelegenheidsontwikkeling Den Haag 2005-2010

	banen		vestigingen	
	2010	groei 2005- 2010	2010	groei 2005- 2010
Primaire sector	4.080	38%	1.515	365%
Landbouw, delfstoffen, nutsvoorzieningen	4.080	38%	1.515	365%
Industrie, bouw, vervoer	29.090	12%	6.325	122%
Industrie	6.858	-11%	683	5%
Bouw	12.383	48%	5.046	192%
Vervoer en opslag, post	9.849	0%	596	28%
Handel	41.748	6%	8.711	10%
Horeca	10.518	11%	1.884	2%
Detailhandel	21.811	4%	4.456	4%
Groothandel	6.853	12%	1.693	35%
Autohandel	2.566	-13%	678	22%
Zakelijke diensten	63.478	4%	11.801	65%
Media, informatie, communicatie, IT	13.580	-17%	1.742	82%
Ontwerp, vormgeving, keuring, marktonderzoek	12.435	18%	2.956	77%
Juridische dvl, accountants, org. advies, management	12.280	26%	3.463	78%
Financiële instellingen, verzekeraars	9.084	-22%	470	-17%
Vastgoed, verhuur, reizen, overige zakelijke diensten	6.343	1%	1.465	30%
Arbeidsbemiddeling, uitzendbureaus en personeelsbeheer	4.707	102%	895	84%
Facility management, reiniging, beveiliging, etc	5.049	32%	810	90%
Overheid & internationale instellingen	54.557	-2%	347	-13%
Rijk	36.266	-4%	87	-17%
Provincie	2.528	-5%	10	0%
Gemeente, politie, brandweer	10.758	-2%	119	-8%
Internationale organisaties*	5.005	22%	131	-15%
Maatschappelijke organisaties	70.892	10%	6.904	35%
Onderwijs	15.649	10%	946	30%
Gezondheidszorg & maatschappelijke dvl	37.294	12%	2.121	25%
Kunst, cultuur, sport, recreatie, maatsch./politieke org.	17.949	8%	3.837	43%
Totaal	263.845	6%	35.603	50%

* dit omvat maar een deel van de internationale sector; zie tabel 2.

De gegevens in de tabel hierboven zijn afkomstig uit het werkgelegenheidsregister Haaglanden. Bij het opstellen van dit register wordt gebruik gemaakt van de Standaard Bedrijfsindeling (SBI).

Het cluster van internationale organisaties loopt dwars door deze indeling heen en is daarom niet volledig terug te zien in bovenstaand overzicht. De Gemeente Den Haag heeft daarom in 2008 en in 2011 een apart onderzoek laten uitvoeren naar de economische impact van internationale organisaties in de regio Den Haag. In totaal zijn er 310 internationale organisaties in de regio Den Haag, waar ruim 18.000 mensen werken. Daarvan is 61 % expat-medewerker. De hier gehanteerde regio Den Haag omvat de agglomeraties Den Haag, Leiden/Bollenstreek en Delft/Westland.

Tabel 2: Werkgelegenheid en vestigingen van internationale organisaties in de regio Den Haag

	2010	werkzame personen	vestigingen
Ambassades en consulaten		3.200	111
Intergouvernementele organisaties / VN		3.487	15
NGO's		2.392	116
Europese organisaties		5.983	26
Internationale kennisinstellingen		695	16
Internationaal onderwijs		2.163	20
Cultuur		253	6
Totaal internationale organisaties		18.173	310

Bron: Economische impact internationale organisaties Actualisering 2010/2011, Decisio BV, 2011

Tabel 3: Aandeel sectoren in totaal werkgelegenheid provincie, Haaglanden en Den Haag

	Zuid Holland	Haaglanden	Den Haag
Landbouw en Visserij	2%	4%	1%
Industrie	8%	4%	3%
Nutsbedrijven	1%	1%	0%
Bouw	7%	5%	5%
Handel	17%	15%	12%
Vervoer en Opslag	6%	4%	4%
Horeca	3%	4%	4%
Informatie en Communicatie	3%	5%	5%
Financiële instellingen	3%	3%	3%
Zakelijke diensten	15%	18%	15%
Overheid	7%	13%	21%
Onderwijs	7%	7%	6%
Zorg	16%	13%	14%
Overige diensten	4%	6%	6%
Totaal (absoluut)	1.565.000	516.000	264.000

Bron: Lisa.nl en werkgelegenheidsregister Haaglanden

A. Beroepsbevolking en startende ondernemers

Den Haag heeft bijna 489.000 inwoners. De regio Haaglanden omvat meer dan een miljoen inwoners. Den Haag maakt deel uit van de Zuidvleugel van de Randstad en is met bijna 3,5 miljoen inwoners één van de dichtstbevolkte regio's van Europa.

Van de inwoners van Den Haag is 48 procent in de leeftijd tussen de 15 en de 65 jaar en behoort daarmee tot de beroepsbevolking. Daarvan heeft 95 procent een baan (ruim 218.000 personen). Van de Haagse beroepsbevolking heeft 40 procent een hbo of wo opleiding. Dit aandeel hoogopgeleiden is in de afgelopen jaren behoorlijk gestegen en ligt boven het landelijk gemiddelde (33 procent). 23 procent van de Haagse beroepsbevolking heeft een laag opleidingsniveau, tot mbo-1. Dit aandeel is conform het landelijk gemiddelde. 37 procent heeft een middelbare beroepsopleiding. In Den Haag studeren ruim 25.500 jongeren bij diverse hbo en universitaire opleidingen.

45 procent van de Hagenaars heeft een baan. 40 procent daarvan is hoogopgeleid.

Van de Haagse inwoners met een baan werkt 31 procent buiten de stad; totaal ca. 67.000 forensen. Van hen werken meer dan 41.000 in de regio Haaglanden, met name in Rijswijk en het Westland. 26.000 Hagenaars werken buiten de regio.

Het aantal niet-werkende werkzoekenden in de gemeente Den Haag eind 2010 is ruim 19.000. Van hen is het grootste deel (86 procent) ouder dan 27 jaar. Het aandeel jeugdige werkzoekenden steeg in de afgelopen periode echter wel. 42 procent van de NWW-ers woont in een van de krachtwijken (Transvaal, Schilderswijk, Stationsbuurt en Zuidwest), tegenover 24 procent van de potentiële beroepsbevolking.

Den Haag kent eind 2010 ruim 19.000 werkzoekenden (NWW).

Bij bedrijven en instellingen in de Haagse regio werken ruim 13.000 buitenlanders op tijdelijke basis - de zogenaamde expats. Doordat veel van hen partner of gezin mee heeft gebracht, heeft de Haagse expatcommunity een omvang van meer dan 30.000 personen.

Het aantal startende ondernemers groeide afgelopen jaren sterk. Vanaf 2003 nam het aantal jaarlijks toe, tot het piekjaar 2008 (5.200 starters). In 2009 daalde dat aantal tot 3.900; vergelijkbaar met 2007. Sinds het voorgaande decennium is het aantal starters fors gestegen - overigens mede doordat vrije beroepen ook inschrijvingsplichtig werden. Van de starters is 89 procent zzp-er (zelfstandige zonder personeel). Het aantal faillissementen groeide in de afgelopen twee jaar. In 2008 was er in Den Haag sprake van 111 bedrijfsbeëindigingen; in 2009 was dit gestegen tot 158, een toename met 42 procent. Landelijk was een groei in faillissementen te zien van 54 procent. In de regio Haaglanden lag de toename zelfs op 77 procent.

Elk jaar gaan in Den Haag bijna vierduizend nieuwe bedrijven van start.

B. Bedrijven en instellingen

Omvang en dynamiek

Het aantal bedrijfsvestigingen in Den Haag nam tussen 2005 en 2010 toe met 50 procent. De grote toename (ook ten opzichte van de andere drie grote steden) werd met name veroorzaakt door de grote groei van zzp-ers in de

Den Haag biedt plaats aan 35.600 bedrijven en instellingen. 99 procent daarvan heeft minder dan 100 mensen in dienst (mkb).

kastuinbouw (gericht op het Westland) en de bouwsector, die in Den Haag relatief groot is. De groei van het aantal zzp-ers is in deze sectoren na de kredietcrisis tot 2010 doorgegaan, maar het totaal aantal banen nam in 2009 licht af. Het aantal zzp-ers bedraagt nu ca. 61 procent van alle bedrijven en instellingen. In Den Haag zijn ongeveer 4.000 zzp-ers werkzaam in de bouw, daarmee de grootste sector binnen de zzp-ers. Andere sectoren met grote groepen zzp-ers zijn detailhandel, tuinbouw en horeca. Ook de diensten zijn sterk vertegenwoordigd: consultants (ICT, juridische dienstverlening, accountancy, organisatieadvies, management) en ontwerpers zijn net als ook kunstenaars vaak zzp.

Haagse bedrijven en instellingen bieden bijna 264.000 banen. Den Haag kent 359 bedrijven en instellingen met meer dan 100 werknemers. Het gaat om één procent

De grote instellingen en bedrijven in Den Haag maken 1 procent uit van het totaal, maar zorgen voor 50 procent van de werkgelegenheid.

van de bedrijven, die echter 50 procent van de banen bieden. Er zijn 130 bedrijven en instellingen met meer dan 250 medewerkers; samen zijn deze partijen goed voor bijna 96.000 banen. De top bestaat uit internationaal actieve bedrijven zoals Shell, Aegon, KPN, T-mobile, Siemens, Nationale Nederlanden, Imtech, Kone, PriceWaterhouseCoopers, CB&I Lummus, Intrum Justitia, AT&T en NIBC Bank. Van de 100 grootste internationale hoofdkantoren in Nederland zijn er 29 in de Zuidvleugel van de Randstad gevestigd. Vijf daarvan zitten in Den Haag. Drie van deze bedrijven staan genoteerd in de Fortune Global 500, de ranglijst van grootste bedrijven ter wereld: Shell, Aegon en KPN. De andere twee zijn NIBC Bank en AutoBinck.

Het aantal grote bedrijven met meer dan 250 werknemers die zich de afgelopen jaren in Den Haag heeft gevestigd en is vertrokken is gering. Van de grote bedrijven en instellingen die zich in Den Haag hebben gevestigd komen

Van de 500 grootste bedrijven in de wereld hebben er drie hun hoofdkantoor in Den Haag.

het CBS en het NFI (Nederlands Forensisch Instituut) uit de Haagse regio. T-Systems heeft een nieuwe vestiging in Den Haag geopend. De grote bedrijven/organisaties die uit Den Haag zijn vertrokken hebben zich juist buiten de Haagse regio gevestigd. Zo is het hoofdkwartier van de Koninklijke Luchtmacht naar Breda verhuisd, is Logica Nederland naar Amstelveen vertrokken en is de Norfolk Line naar Vlaardingen gegaan.

Werkgelegenheidsontwikkeling

De werkgelegenheid bij bedrijven en instellingen in Den Haag nam tussen 2005 en 2010 toe met 6 procent. Voor de periode 2012 - 2015 verwacht het UWV voor de regio Haaglanden¹ een bescheiden groei (+0,5 procent), die achterblijft bij de landelijke ontwikkeling. Dat komt vooral door de relatief grote overheidsector. De banengroei in Den Haag komt

Groeisectoren in Den Haag: bouw, zakelijke diensten en zorg.

geheel voor rekening van het mkb. Het aantal banen bij bedrijven en instellingen met meer dan 100 werknemers bleef in de afgelopen periode stabiel. Drijvende krachten achter de banengroei waren de marktsectoren bouw en zakelijke diensten. De groei in zakelijke dienstverlening is verdeeld over een breed spectrum: juridisch advies, accountancy, arbeidsbemiddeling, ontwerp en

¹ De gemeenten Delft, Den Haag, Leidschendam-Voorburg, Midden-Delfland, Pijnacker-Nootdorp, Rijswijk, Wassenaar, Westland en Zoetermeer maken deel uit van deze arbeidsmarktregio.

marktonderzoek, maar ook deelsectoren met veel laaggeschoold werk: schoonmaak, catering en facilitymanagement. In de non-profit sector werd de groei van de werkgelegenheid bepaald door de zorg. Belangrijke krimpsectoren waren bank- en verzekeringswezen. Ook bij de rijksoverheid in Den Haag daalde het aantal banen, maar dit werd sterk beïnvloed door het vertrek van het hoofdkwartier van de Luchtmacht (naar Breda).

Eind juni 2010 waren er in de arbeidsmarktregio Haaglanden bijna 3.900 openstaande vacatures geregistreerd - een stijging van bijna acht procent sinds het jaar ervoor. De top drie van de openstaande vacatures: verzorgend personeel (650 vacatures), hulpkrachten horeca en verzorging (454), en commercieel employés (244).

Stuwende activiteiten

De belangrijkste en kenmerkende stuwende activiteiten zijn voor Den Haag: Vrede en Recht, veiligheid, rijksoverheid, energie (olie & gas), zakelijke diensten (IT & telecom, pensioenen & verzekeringen) en (zakelijk) toerisme. In totaal gaat het om bijna de helft van de Haagse werkgelegenheid.

Vrede en Recht

New York, Wenen, Genève en Den Haag zijn de toonaangevende vestigingsplaatsen van de Verenigde Naties. Er zijn echter maar twee steden met een zelfstandige VN-hoofdkwartier in de wereld: New York en Den Haag. Het Internationaal Gerechtshof van de VN, de overige internationale instellingen en de vele internationale conferenties vormen de basis van het profiel van Den Haag als internationale stad van Vrede en Recht, vanaf de eerste vredesconferentie in 1899 en de vestiging van het Vredespaleis in 1913. Den Haag onderscheidt zich door de concentratie van instellingen op het gebied van internationaal strafrecht,

Internationale instellingen zorgen voor 35.000 banen in de Haagse regio.
--

 privaatrecht en publiekrecht. De bekendste organisaties zijn het Internationaal Strafhof, het Internationaal Gerechtshof, het Internationaal Hof van Arbitrage en het Joegoslavië Tribunaal. Naast deze gerechtshoven kent Den Haag organisaties op het gebied van handhaving en opsporing, waaronder Europol, Eurojust en OPCW (organisatie voor het verbod op chemische wapens). Ook zijn er 110 landen die een ambassade of consulaat hebben gevestigd in de stad. Wanneer alle internationale organisaties (zie tabel 2) worden meegerekend komt het aantal directe banen binnen de stadsgrenzen op meer dan 12.000; voor de hele Haagse regio zijn dit ruim 18.000 banen. De internationale organisaties hebben een belangrijk effect op de lokale economie door zakelijke bestedingen (bij toeleveranciers) en de consumptie door hun buitenlandse (expat)medewerkers. Dat levert nog een aanvullende 17.000 banen op bij toeleverende bedrijven, detailhandel en horeca.

Veiligheid

Den Haag kent een nieuw en groeiend, economisch cluster gericht op onderzoek, advies, producten en diensten rondom veiligheid. Belangrijke thema's zijn ondermeer forensisch onderzoek en internetbeveiliging. Het gaat om rond de 9.000 banen bij circa 250 bedrijven en instellingen vanuit sectoren als IT en zakelijke dienstverlening. Het NFI en bedrijven als Siemens, TNO en Trigion spelen een belangrijke rol in het cluster.

Rijksoverheid

Den Haag is het regeringscentrum van Nederland. De grootste werkgever en kantoorgebruiker in Den Haag is de Rijksoverheid. Er werken in Den Haag meer dan 35.000 rijksambtenaren. De aan het Rijk gerelateerde werkgelegenheid in Den Haag is nog groter (zoals zakelijke dienstverleners, non-profit organisaties). Het aandeel banen in de overheid en non-profit sector is in de Haagse regio structureel hoger dan in de andere grote agglomeraties van Nederland. Den Haag trekt daardoor

veel bedrijvigheid aan waarvoor het belangrijk is in de buurt van de regering gevestigd te zijn. Veel banen in Den Haag zijn dan ook direct of indirect gerelateerd aan de rijksoverheid.

Energie

De regio Den Haag kent een sterk cluster van 'upstream' olie- en gasbedrijven. Dit zijn bedrijven die betrokken zijn bij de winning en exploratie van ruwe olie en natuurlijk gas. De aanwezigheid van hoofdkantoren als dat van Shell (zowel Royal Dutch Shell als Shell Nederland zijn in Den Haag gevestigd) en Aramco is een belangrijke factor voor het Haagse cluster. Daarnaast zijn er in Den Haag zo'n 750 ingenieurs- en adviesbureaus gevestigd, waaronder CB&I Lummus, een mondiale speler waarvan Den Haag het hoofdkantoor voor Europa huisvest. Samen met de aanwezige kennisinstituten (Technische Universiteit Delft, TNO en Clingendael) lobby- en branche-organisaties (o.a. NOGEPa, IRO, VNCl) en de faciliterende rol van het Ministerie van Economische zaken vormt dit een solide basis voor het energiecluster in Den Haag. Het cluster is sterk internationaal gericht en biedt circa 8.000 banen.

Zakelijke diensten: telecom, IT, pensioenen & verzekeringen, consultancy

De telecommunicatiesector is beeldbepalend binnen de zakelijke diensten. Den Haag huisvest drie grote telecombedrijven: KPN, T-mobile en Siemens. Samen bieden zij werk aan 8.500 personen. De totale telecom & IT sector bestaat uit meer dan 13.000 banen. Den Haag heeft ook een substantieel segment pensioenen & verzekeringen (meer dan 9.000 banen). Binnen de zakelijke dienstverlening zijn verder veel mensen werkzaam op het gebied van onderzoek, juridische dienstverlening, accountancy en organisatie advies.

Toerisme en recreatie

Dankzij de ligging aan zee, de vele musea en podia en de historische binnenstad met een divers en exclusief winkelaanbod is Den Haag aantrekkelijk voor bewoners en bezoekers; van buiten Den Haag en deels van buiten Nederland.

Winkelstad Den Haag kent een groeiend aantal winkelbezoekers - de binnenstad behoort tot de top-3 van Nederland.
--

De Haagse binnenstad is gerekend naar winkelopervlak de derde van Nederland; naar aantal winkels de tweede en afgemeten naar het aantal exclusieve winkels zelfs de eerste binnenstad van Nederland (meting Locatus). De Haagse binnenstad heeft tegen de landelijke trend in een groei doorgemaakt van 27 miljoen bezoekers naar 32,5 miljoen bezoekers per jaar. De kwaliteit van Den Haag als winkelstad zit in de aantrekkelijke binnenstad, de speciale sfeergebieden, de vele hoogwaardige en exclusieve winkels, de mix met cultuur, restaurants en toerisme in een historische en moderne setting en de ruime winkelopeningstijden. De detailhandelsector biedt in 2010 circa 21.800 banen, waarvan ruim 16.600 *full time*.

Den Haag is met ruim vijfhonderd specifieke restaurants de derde horecastad van Nederland en een echte restaurantstad. Den Haag kent ook elk jaar een grote stroom zakelijke bezoekers. Den Haag is na Amsterdam de tweede hotelstad van Nederland. Den Haag telde in 2009 zesenzestig hotels met ongeveer 3.500 kamers en 7.000 bedden. Het aantal hotelgasten is sinds 2005 gegroeid met ruim 10 procent tot ruim 660.000 gasten in 2009, ondanks een dip vanwege de crisis in 2008 en 2009. Samen waren deze gasten goed voor 1,13 miljoen overnachtingen. De horeca voorziet in meer dan 10.000 banen.

Zorg en maatschappelijke instellingen

Gezondheidszorg en maatschappelijke organisaties zijn grote werkgevers. De werkgelegenheid is binnen deze sectoren vergeleken met 2005 bovengemiddeld toegenomen en omvat momenteel bijna 71.000 banen.

C. De stad en de regio

Benchmark Den Haag

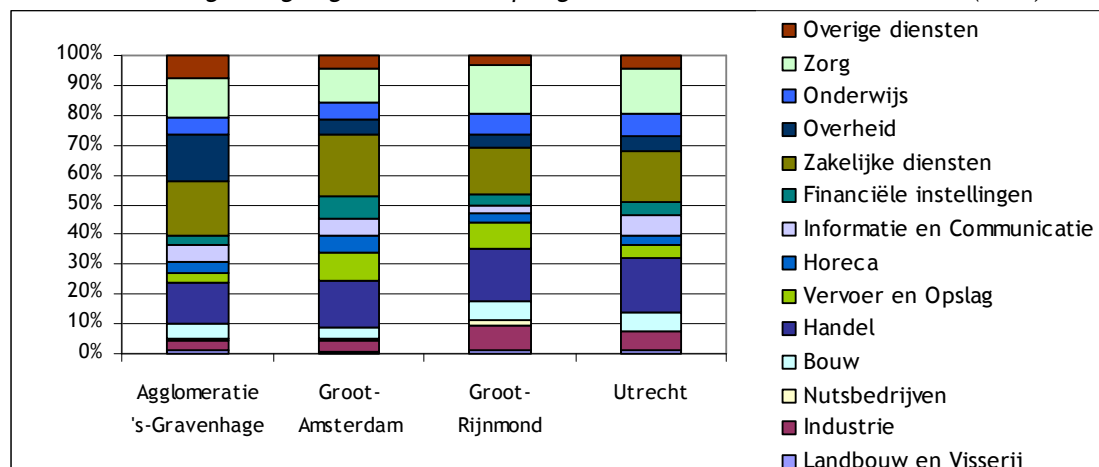
Jaarlijks publiceert de Atlas voor gemeenten een overzicht van de 50 grootste gemeenten van Nederland en hun scores op diverse stedelijke indicatoren. Hiermee wordt ondermeer een goed referentiebeeld gegeven van de stedelijke *quality of life*.

Tabel 4: Benchmark uit de Atlas voor Gemeenten 2010, met de posities van de G4

Benchmark Quality of Life - top 50- gemeenten	Den Haag	Amsterdam	Rotterdam	Utrecht
Aantal starters (AvG 2009)*	1	2	5	3
Bereikbaarheid van banen per OV	2	3	4	1
Winkelaanbod dagelijkse boodschappen	2	1	4	13
Aanbod restaurants	3	1	11	12
Aantal zzp-ers (AvG 2009)	3	2	15	7
Musea	3	1	2	4
Woon aantrekkelijkheidsindex	4	1	12	2
Culinaire kwaliteit	5	4	14	22
Bereikbaarheid van banen per auto in de spits	6	2	10	3
Erfgoed (monumenten)	6	1	18	3
Theater	7	1	17	4
Klassieke muziek	8	1	14	2
Popconcerten	10	1	11	6
Human capital (creatieve klasse en nerds)	12	2	23	1
Huizenprijzen	19	1	29	2
Evenementen	22	15	13	5
Nabijheid natuur	22	12	33	11
Veiligheid	36	50	49	40

* kleuren geven de relatieve positie binnen de G4 aan

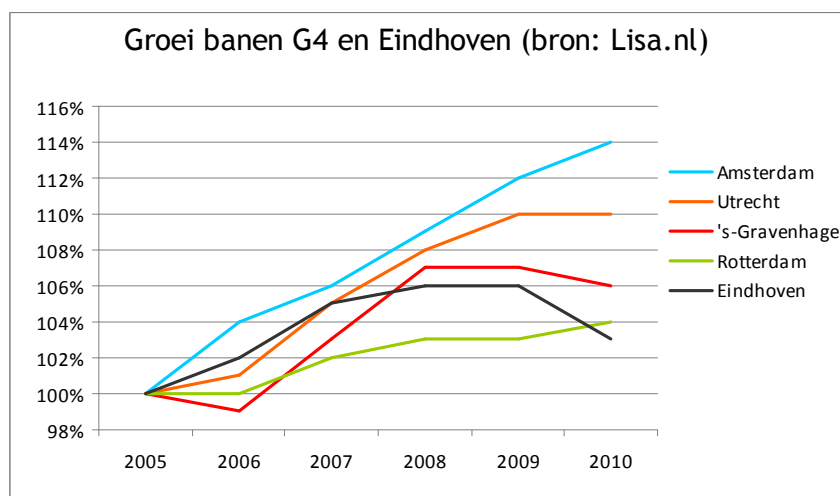
Tabel 5: Verdeling werkgelegenheid G4 corop regio's over de verschillende sectoren (2009)

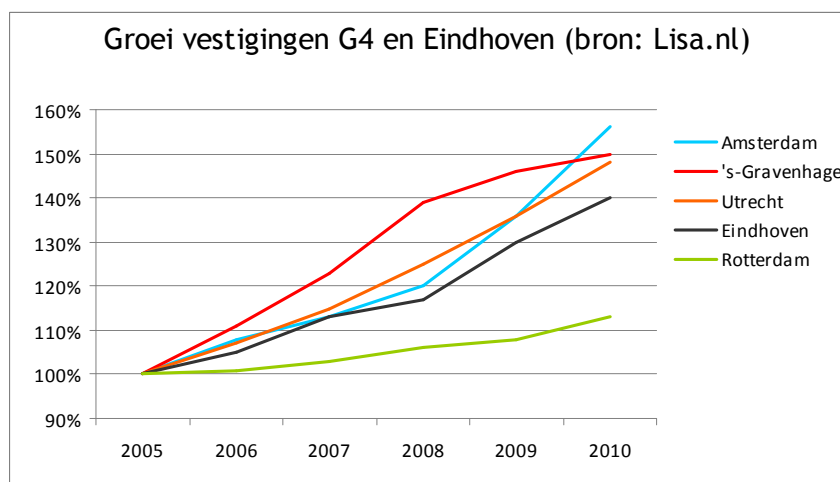
Bron: Lisa.nl

Vergeleken met de andere G4 steden valt voor Den Haag het grote aandeel banen in de overheidssector op. De grootste sector in Den Haag is echter de zakelijke dienstverlening. 18% van

het aantal banen in de agglomeratie Den Haag bevindt zich in deze sector. Dit aandeel is groter dan in de corop regio's Utrecht (17%) en Groot-Rijnmond (16%).

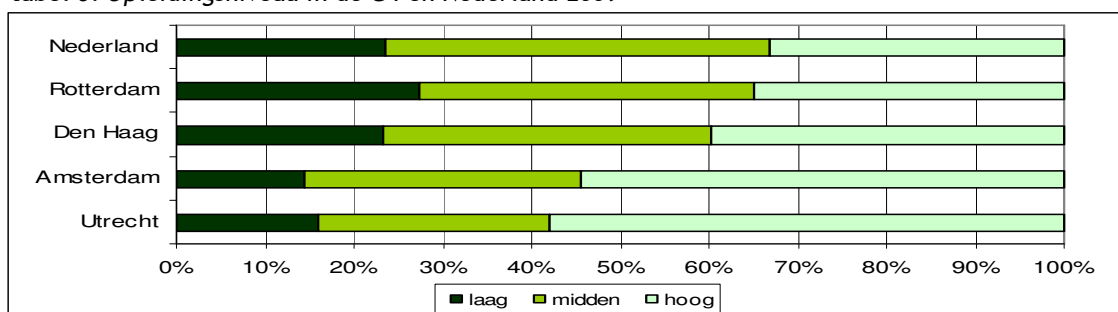

Tot 2008 nam het aantal banen vergeleken met de andere grote steden in Den Haag zeer sterk toe. Na 2008 slaat deze groei om in een lichte krimp van het aantal banen.

De groei van het aantal vestigingen in Den Haag was tot 2008 het sterkst van de grote steden. Over de hele periode is de totale groei vergelijkbaar met die van de Noordvleugel.

tabel 6: Opleidingsniveau in de G4 en Nederland 2009

De beroepsbevolking van Den Haag bestaat voor 40 procent uit hoogopgeleiden, 36 procent is middelbaar geschoold en 23 procent heeft lagere opleiding. Dit wijkt beperkt af van het landelijk gemiddelde; het gemiddeld scholingsniveau is lager dan in de Noordvleugel van de Randstad.

Economische ontwikkeling

De stedelijke productiviteit nam toe van 12,7 miljard euro in 2005 tot 13,7 miljard euro in 2007 (exclusief internationale instellingen). De Haagse economie heeft in de afgelopen twee jaar krimp laten zien, maar de afname van het bruto regionaal product bleef beperkt tot 2,3 procent. Landelijk en ook in de andere stedelijke regio's was de krimp groter. Dit komt vooral door sectorsamenstelling: de beperkte rol van industrie en de sterke aanwezigheid van overheid en non-profit sector. Maar een aantal sectoren scoort in Den Haag ook beter dan elders, waaronder de

De Haagse economie vertoonde relatief beperkte krimp, maar zal last krijgen van bezuinigingen Rijk.

bouwsector. In de komende periode zal de stad naar verwachting minder profiteren van herstel, dat vooral wordt ingezet door toename van uitvoer en productie. Bezuinigingsmaatregelen van de rijksoverheid werpen ook hun schaduw vooruit en zullen naar verwachting hun impact hebben op banen en omzetten in de Haagse economie.

Kantorenavastgoed

Den Haag kent een gedifferentieerd aanbod aan kantoorlocaties: toplocaties voor hoofdkantoren en internationale organisaties; historische locaties voor NGO's, kennisinstututen, advocaten en notarissen; centrumlocaties voor ministeries en zakelijke dienstverleners; creatieve stedelijke milieus, stationslocaties en snelweglocaties. De totale voorraad omvat 4,3 miljoen vierkante meter kantoren. Het volume kantoorruimte dat leeg staat is het 3e kwartaal van 2009 licht gedaald, maar in de daaropvolgende kwartalen in

2009 en 2010 weer gestegen. Het volume (zakelijk) onroerend goed dat in de eerste twee kwartalen van 2010

Den Haag heeft 4,3 miljoen vierkante meter kantoor. Daarvan staat ongeveer 10 procent leeg.

van eigenaar is verwisseld is, ligt onder het niveau van 2008. Het ingezette herstel in 2009 heeft zich niet doorgezet. De kantorenbeleggingsmarkt in Den Haag kent een stevige dip. Alleen topkantoren op toplocaties zijn nog in trek. Er heerst grote onzekerheid over toekomstige ontwikkelingen. Hierbij spelen gaat het om financieringsproblemen met dreigende faillissementen (door onderwaarde), de ontwikkeling van de rente, de vraagkant (flexwerken en afnemende werkgelegenheid) en het aanbod. De vraag naar kantoren is lange tijd overschat en zal zich niet ontwikkelen tot het niveau waarmee in piekjaren 2006 - 2008 werd gerekend.

Bedrijventerreinen

Bijna 15 procent van de werkgelegenheid in Den Haag is te vinden op bedrijventerreinen. Den Haag onderscheidt drie typen bedrijventerrein.

Bedrijvenparken als Hoornwijck en Ypenburg kennen een hoogwaardig stedenbouwkundig ontwerp, exclusieve inrichting, representatieve panden en

Den Haag heeft 500 hectare bedrijventerrein op eigen grondgebied. Door samenwerking met regio-gemeenten is er daarnaast ruim 300 hectare beschikbaar in buurgemeenten.

intensief parkmanagement. De meeste andere locaties kenmerken zich als modern bedrijventerrein, met een functionele inrichting, functionele panden en een degelijke kwaliteit van de openbare ruimte. Daarnaast zijn er werkterreinen: sobere terreinen met veel ambachtelijke activiteiten en ruimte voor milieuhinderlijke bedrijven. Omdat er niet voldoende bedrijventerrein in Den Haag is om alle bedrijven te kunnen voorzien, heeft de gemeente Den Haag met buurgemeenten Rijswijk, Westland en Midden-Delfland afspraken gemaakt om extra bedrijventerrein voor de vraag vanuit Haagse bedrijven te ontwikkelen. Deze zijn opgenomen in het bedrijfenschap HarnaschPolder en het Industrieschap Plaspoelpolder. Den Haag heeft plannen gemaakt voor de herontwikkeling van een aantal bedrijventerreinen tot gemengde stedelijke milieus met een menging van wonen en werken (Binckhorst, Laakhaven, Petroleumhaven). In 2010 is een heroverweging van een aantal

gemeentelijke (master)plannen ingezet, die ertoe leidt dat een deel van deze plannen later of anders tot ontwikkeling komt.

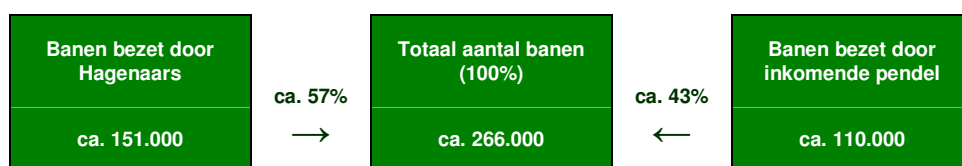
Het areaal bedrijventerrein (bestaand) omvat in totaal ruim 800 hectare. Het aandeel uitgeefbaar is zeer beperkt. Een deel van de bedrijventerreinen kent significante leegstand die een structureel karakter lijkt te krijgen; het betreft op deze bedrijventerreinen voornamelijk verouderde kantoorpanden.

Winkelvastgoed

Den Haag heeft zeventig winkelgebieden met in totaal bijna 4.200 winkels en ongeveer 700.000 vierkante meter winkelvloeroppervlak. Vergeleken met andere grote steden telt Den Haag veel wijkwinkelcentra en minder winkelcentra op buurtniveau. Relatief gezien functioneren deze redelijk goed. Den Haag kent relatief een beperkt aanbod grootschalige winkelpanden. De binnenstad is het belangrijkste winkelgebied met ongeveer 200.000 vierkante meter winkelloppervlak en ruim duizend winkels. In 2009 was de gemiddelde leegstand in de hoofdwinkelstructuur met 9,7 procent lager dan in 2006 en iets hoger dan in 2008. De crisis lijkt tot op heden geen grote gevolgen voor de leegstand te hebben, wel hebben met name de kleinere zelfstandige ondernemers het moeilijker. Nieuwe winkelontwikkelingen zijn op korte termijn vooral in de binnenstad en Scheveningen voorzien.

Regionale arbeidsmarkt

Ongeveer 43% van de banen in Den Haag wordt bezet door mensen die buiten de gemeente wonen, dus de inkomende pendel. Het gaat hier om alle banen dus ook die van minder dan 12 uur per week. Daarmee is "Den Haag" een belangrijke werkgever voor de regio. Deze inkomende pendel komt voor bijna de helft uit de regio Haaglanden en verder vooral uit Rotterdam en Leiden.

Andersom werkt 26 procent van de Haagse beroepsbevolking buiten de stad; vooral in de Haagse regio en daarnaast in Rotterdam en Leiden. De ontwikkelingen in de pendelbalans zijn stabiel. De uitgaande pendel is al jaren ongeveer de helft van de inkomende pendel.

Zuidvleugel Randstad

Van de top 100 aan internationale concernhoofdkantoren zijn er 29 gevestigd in de Zuidvleugel, in de metropoolregio Amsterdam zijn dit er 25. De provincie Zuid-Holland levert met een toegevoegde waarde van 115 miljard euro jaarlijks de hoogste bijdrage aan de Nederlandse economie. Ruim de helft ervan wordt gerealiseerd door stuwende sectoren. De grootste twee zijn *chemie* en *transport & logistiek*. Het zwaartepunt van deze sectoren zijn uiteraard te vinden in de Rijnmondregio. In Den Haag zijn hoofdkantoorfuncties en gerelateerde organisaties van deze sectoren gevestigd. Pensioenen & verzekeringen, IT & Telecom en Vrede, Recht & Veiligheid vormen stuwende sectoren in de Zuidvleugel waarvan het zwaartepunt in Den Haag ligt. In een benchmark van Europese regio's komt de Zuidvleugel naar voren als een subtopper.

Regionale bereikbaarheid

Dankzij Randstadrail en de Airport shuttle is het *Rotterdam The Hague Airport* vanaf Den Haag Centraal binnen 45 minuten te bereiken. Ook Schiphol is vanuit Den Haag binnen 40 minuten per auto en trein bereikbaar.

Bijlage 2: Verslag consultatie Economische Visie Den Haag

1. Opzet, doelstelling en programma

De bijeenkomst op 23 augustus vond plaats in het stadhuis en had tot doel: informeren, toetsen van de strategische koers, draagvlak verwerven, input krijgen voor prioritering en aanpak (te verwerken in het werkprogramma.)

Programma

19.00 uur	Inloop, koffie
19.30 uur	Welkom door voorzitter Ruben Maes; wie zijn er ondernemer? Wat zijn uw ervaringen met het gemeentelijk beleid? Wat verwacht u van deze avond?
19.40 uur	Welkomstwoord wethouder Henk Kool
19.45 uur	Presentatie hoofdlijnen economische visie, door Leonard Kok
20.05 uur	Voorzitter vraagt eerste reacties
20.30 uur	Paauze met koffie en informatiemarkt met 5 thematafels (zie hierna)
21.00 uur	Plenaire discussie. De voorzitter stelt vragen waarbij hij de thema's afloopt en de discussie in goede banen leidt. De vijf thema's van de informatiemarkt vormen het leitmotiv voor de discussie. Voorzitter vraagt ook nadrukkelijk: wie trekt er nu aan de noodrem? Wat wordt gemist? Is dit een goed profiel voor de stad? Zet Den Haag hiermee een goede koers in?
21.40 uur	Afronding, dankwoord door wethouder Henk Kool
21.50 uur	Drankje, afsluiting

2. Belangrijkste uitkomsten

De keuze voor profilering van Den Haag Internationale Stad van Vrede en Recht wordt breed gesteund en gezien als het unieke selling Point van de stad, ook in de profilering in zakelijke markten. Wel is de kanttekening gemaakt dat het minder geschikt is voor toeristische promotie. Een van de consultatiedeelnemers mist profilering van Den Haag als muziekstad.

Zoals in de citymarketingvisie is vastgesteld, gebruikt Den Haag het icoon van Vredespaleis als rode draad om het thema Vrede en Recht in de citymarketing te verbeelden. Op toeristisch vlak ligt de focus daarnaast op kwaliteit in plaats van kwantiteit en wordt aangesloten bij het thema Quality of Life, met een toespitsing op binnenstad en strand. Voorts wordt toeristische promotie binnen deze twee thema's toegesneden op de diverse toeristische doelgroepen en nationaliteiten (bijv. koninklijk karakter benadrukken richting Duitse toeristen). Het thema van Internationale stad van Vrede en Recht willen we niet vervagen door meer diverse thema's of profielen te gaan hanteren en blijft wat ons betreft het "merk" van Den Haag.

Het concept quality of life wordt eveneens erkend als een sterk motief bij de positionering van Den Haag. Gesteld werd dat Den Haag zijn kwaliteiten sterker mag/moet uitdragen, ook op het gebied van cultureel aanbod en leisure; en ook op nationaal niveau.

Het Actieprogramma Toerisme 2011 voorziet in een aantal projecten die hierin voorzien. Hierbij gaat het om basisvoorzieningen voor de toerist, promotie van het huidige aanbod (verwijzingen in de stad, kaartmateriaal, digitale applicaties) en vergroten van de toegankelijkheid. Ten aanzien van evenementen wordt ingezet op meer samenwerking van en met marktpartijen en vergroting van de economische spin off.

Ten aanzien van de gekozen clusters is aangegeven, dat men voor leisure / toerisme graag een meer expliciete rol in de visie zag.

Toerisme en leisure concentreren zich in de binnenstad en aan de kust, met name Scheveningen. De economische visie benoemt deze twee gebieden met de Internationale Zone als de economische kerngebieden van Den Haag. De inzet op de kwaliteit en ontsluiting van deze gebieden komt dan ook in belangrijke mate ten goede aan deze

sectoren. Daarnaast wordt de inzet op attractiviteit van Den Haag voor toeristen en bezoekers gebundeld onder het thema Quality of Life.

Door verschillende gesprekspartners is benadrukt dat de randvoorwaarden belangrijk blijven: bereikbaarheid (per auto en fiets, duurzaam), parkeren in de binnenstad, minder regels. De verbinding tussen binnenstad en Scheveningen is als aandachtspunt benoemd. Infrastructuur werd genoemd als basis voor de economische ontwikkeling.

Met de Haagse Nota Mobiliteit wordt de komende jaren ingezet op versterking van de bereikbaarheid van de economische kerngebieden, per auto en OV. Ontvlechting van A4/A13, verbetering van de internationale ring-zuid en de ontwikkeling van de Rotterdamsebaan garanderen ook in de toekomst de bereikbaarheid. Het netwerk RandstadRail wordt in de periode tot 2020 verder uitgebreid. Het opwaarderen en uitbreiden van lijn 1, 9 en 11 in de Centrale Zone heeft daarbij prioriteit.

Met het project Red Tape continueert de gemeente haar inzet op verlaging van de administratieve lasten en verbetering van de dienstverlening.

Er wordt aandacht gevraagd voor het mkb en een vraagteken gezet bij inzet op grote bedrijven en instellingen.

De Economische Visie gaat uit van een afgewogen inzet op versterking van de kracht van de Haagse economie. Juist voor het midden- en kleinbedrijf is een gunstige ontwikkeling van grote bedrijven en instellingen van groot belang; ze zorgen in belangrijke mate voor inkomsten bij winkels, horeca en zakelijke dienstverleners. In directe zin via de zakelijke bestedingen, indirect via de consumptieve bestedingen van hun personeelsleden. Het mkb in de stad en in de wijken vraagt en profiteert het meest om ruimte in de letterlijke en figuurlijke zin: betaalbare bedrijfsruimte op maat, minder regels, snelle procedures, goede informatievoorzieningen en een klantvriendelijke gemeente. De visie zet dan ook op deze thema's in. Daarmee realiseren we binnen de mogelijkheden die een overheid heeft de beste kansen op werk, inkomen, participatie en zelfontplooiing voor de 500.000 bewoners van Den Haag.

Er is opgemerkt dat kantorenleegstand een belangrijk thema is.

De visie gaat reeds in op leegstand, ondermeer in de paragraaf over werklocaties. Sinds de opstelling van de concepttekst is de taskforce transformatie in het leven geroepen. Over de doelstellingen van deze aanpak is enige toelichting aan de tekst toegevoegd (paragraaf 4.3).

3. Aanpassingen in de nota Economische Visie Den Haag

Op grond van de consultatie zijn de volgende aanpassingen gemaakt

“leisure & vrijetijdsindustrie”: er is een beknopte verwijzing toegevoegd bij de passage over stuwende sectoren (pagina 19): “Ook het leisurecluster is deels stuwend van karakter, in de zin dat ze voor een belangrijk deel is gericht op bezoekers en toeristen van buiten de stad.”

Link met landelijk beleid: er is een beknopte aanvulling gemaakt met een link naar landelijk beleid in hoofdstuk 1 (pagina 20): “Met haar internationaal vestigingsklimaat voor hoofdkantoren en de gevestigde clusters draagt Den Haag bij aan de concurrentiepositie van ons land. De Haagse strategie sluit aan op het landelijk beleid gericht op versterking van de Nederlandse economie door een focus op topsectoren en hoofdkantoren.”

Aandacht voor kantoren en leegstand: er is een actualisatie en beperkte aanvulling (Task Force transformatie) gemaakt op pagina 39 bij de passage over kantoren en leegstand, waardoor de bestaande tekst is uitgebreid. De complete passage luidt nu: “Structurele leegstand is primair een probleem voor de vastgoedeigenaar, maar kan ook knelpunten opleveren voor de omgeving en (daarmee) voor de gemeente. We willen een impuls geven aan het uit de markt halen van verouderde kantoren. De gemeente heeft hiervoor geen investeringsbudgetten beschikbaar, maar kan met kennisontwikkeling en haar juridisch planologisch instrumentarium ondersteunen. Voor de aanpak van de leegstand van kantoren zet de gemeente op de eerste plaats in op terughoudendheid bij ontwikkeling van nieuwe kantoren, ook in regionaal verband. Daarnaast zetten we in op

verduurzaming van kantoren en verbetering van het vestigingsklimaat op geschikte locaties. Door kantoorgebruikers te behouden en te verleiden zich te vestigen op de geschikte kantoorlocaties wordt indirect de transformatie van kantoren, die op een verkeerde locaties zitten bevorderd. Om de transformatie tot een succes te maken heeft de gemeente de Taskforce transformatie in het leven geroepen. Hierbij is van belang dat de gemeente niet het probleem van de markt overneemt, maar de markt faciliteert, meedenkt en partijen bij elkaar brengt om transformatie van kantoren naar diverse functies te stimuleren. Bij elk gemeentelijk plan worden de leegstaande kantoorpanden bekeken op hun marktpositie. Op sommige locaties kunnen kantoren meters worden onttrokken door sloop of transformatie naar een andere (gemengde) bestemming; voor een woonbestemming (studentenhuisvesting) als bijdrage aan de verdichtingopgave van de stad, of voor een functiewijziging passend bij een centrumlocatie. Het is echter goed om daarbij realistische verwachtingen aan te houden. Onderzoek in de regio Haaglanden wijst uit dat een beperkt deel van de leegstaande kantoren (5 tot 10 procent) door transformatie geschikt is te maken voor bewoning. Niet onbelangrijk bij de aanpak leegstand is de omgang met de afstoot van de Rijkskantoren. De gemeente pleit voor een 'Masterplan aanbod rijkskantoren Den Haag', een totaalplan dat in samenwerking met de gemeente wordt opgesteld, waarbij er alles aan wordt gedaan om leegstand te voorkomen."

Op grond van recentelijk beschikbaar gekomen cijfers zijn de volgende actualisaties doorgevoerd:

De cijfers over de economische betekenis van het cluster Vrede en Recht (Decisio 2011) zijn in bijlage 1 opgenomen, waarmee de cijfers van 2008 zijn vervangen (tabel 2 op pagina 46, en gerelateerde cijfers in de teksten op pagina's 14, 46 en 49).

Het taartdiagram met de percentuele verdeling van banen over sectoren is aangepast door internationale instellingen en organisaties apart op te nemen (pagina 8).

4. Reacties, vragen en suggesties uit de bijeenkomst

Introductieronde

- De dienstverlening voor startende ondernemers is in Den Haag zeer gestructureerd, beter dan Rotterdam
- Het etiket "vrede en recht" is zeer goed gevonden.
- De relatie met de thema's "onderwijs en arbeidsmarkt" en "cultuur" is van bijzonder belang.
- Investerings in de economische structuur lonen: dit is wel meer lange termijn. Dit geldt ook voor de investeringen ten behoeve van Culturele Hoofdstad 2018.
- De metropoolregio Rotterdam-Den Haag speelt een belangrijke rol in de economische ontwikkeling.
- De economie houdt niet op bij de grenzen van de stad.
- In de regio kunnen de verschillende gemeenten elkaar versterken, ook op het gebied van wonen.
- De kunst is het vertalen van een visie naar de praktijk. Ideeën zien er op de tekentafel goed uit, in realiteit minder. Voorbeelden: mooie gebouwen, in plaats van functioneel. Of de tramhalte die niet aan het Spui ligt.
- Op het schaalniveau van de metropoolregio moet worden meegepraat in Europa. Een stad alleen redt het niet.

Discussie aansluitend op de presentatie van Leonard Kok

- Sommige clusters van bedrijvigheid moeten op regionaal niveau worden gezien. Als voorbeeld is het ICT-Telecomcluster genoemd.
- Hoe ondersteunt de gemeente nu concreet de benoemde speerpunt-clusters?
- Hoe kunnen de werklocaties verbonden worden met het woondeel van de stad?
- Hoe brengt de gemeente het aanbod aan culturele instellingen beter over het voetlicht?

Pauze / informatiemarkt

- Zie de noties op de flipovers (punt 2) en de kaartjes (punt 3) hierna.

Plenaire discussie na de pauze

- Het clusteren van bedrijven in een sector werkt. Bedrijven die elkaar qua producten aanvullen kunnen dan makkelijk dezelfde klanten te bedienen en gebruik maken van elkaars netwerk/kanalen. De samenwerking van NFI met partnerbedrijven is een goed voorbeeld.
- In de Economische Visie (EV) kunnen de doelstellingen scherper worden benoemd, bijvoorbeeld het aantal werknemers of groei daarin binnen een speerpunt-sector. Het hanteren van een focus is daarbij van belang.
- De EV moet nog nader handen en voeten krijgen.
- De rol van de overheid als launching customer is doorslaggevend, bijvoorbeeld voor het aspect 'veiligheid' ten aanzien van de quality of life. Dit gaat verder dan een uitsluitend voorwaardenscheppende rol.
- Ondernemers kunnen samen veel bereiken, niet altijd naar de gemeente kijken. Voorbeeld is het ICP waar de deelnemers (internationale bedrijven en organisaties) gezamenlijk bekijken hoe zij zo aantrekkelijk mogelijk kunnen zijn als werkgever. Quality of life van de stad is daarbij van bijzonder belang, het ICP heeft dit dan ook als aandachtsgebied.
- Concrete ideeën: minder regels, het marketen van pluspunten en ambtenaren die echt voor de ondernemers gaan.
- Het marketen van pluspunten is ook voor onderneming van belang als werkgever. Dit kunnen zij ook zelf (gezamenlijk) doen.
- Winkelen is als onderdeel van quality of life belangrijk. De doodlopende straten in de binnenstad helpen daarbij niet.
- Er is teveel aandacht voor de grote/stuwende bedrijven, het kleine wordt vergeten. Reactie uit de zaal: groot en klein is een schijntegenstelling. Het trekt samen op.
- Kleinere bedrijven leveren aan de werknemers van de grotere bedrijven, daar ligt de verbinding tussen grotere en kleinere bedrijven.
- Het speelveld van de acquisitie van hoofdkantoren is internationaal. Daar moet je concurreren. De infrastructuur in de stad is daarbij doorslaggevend: verkeer, scholen, voorzieningen, huizen. Ook het belastingklimaat speelt mee.
- De uitvoering van de visie moet consistent zijn en gebaseerd op de vraag uit de stad.
- Een sterk beleid op het gebied van Leisure wordt gemist, het staat er versplinterd in. Reactie ter plaatse: het is sterk verweven in de structuur van Den Haag dat het in de visie niet apart als speerpunt wordt benoemd. Het wordt geschaard onder de inzet op Quality of Life / aantrekkelijke stad. De nadruk op de gebieden Scheveningen en de binnenstad komt mede voort uit de leisure-potentie.
- Wat gaat er gebeuren met het congrescentrum? Reactie ter plaatse: gerichte acquisitie, samen met Rotterdam. Over het congresgebouw is de gemeente in gesprek met de exploitant.
- Cultuur is van belang voor de economie en andersom: "kijk cultureel naar de economie".
- Concrete acties kunnen worden bereikt door nu de agenda's te trekken. Ook kunnen koplopers worden aangewezen.
- Den Haags kracht als muziekstad mist.
- De woonbehoefte voor ouderen richt zich meer en meer op de stad: kans.

Noties op flipovers bij thematafels

Tijdens de pauze werden bij vijf thematafels gesprekken gevoerd rondom de vijf thema's:

- Internationale stad
- Quality of life
- Ondernemingsklimaat
- Onderwijs en Arbeidsmarkt
- Centrum en Scheveningen

Bij de thematafels waren ambtenaren werkzaam op het betreffende thema aanwezig om vragen te beantwoorden en het gesprek aan te gaan met de deelnemers. Bij twee van de tafels werden daarbij de aanwezige flipovers gebruikt om reacties te noteren:

Thematafel Centrum en Scheveningen

- positie in/voor NL
- parkeerprobleem centrum/auto (meer pp, bereikbaarheid) nieuwe concepten P&R, K&R
- Toerisme en Leisure: niet prominent genoeg. Sterk cluster: extra speerpunt
- Branding ISVR niet toeristisch interessant
- Impuls Bad: meer voorzieningen
- verbinding bad-haven
- inrichting boulevard
- locatie WF? juist ivm max spin off
- The Hague Festivals: verbinding centrum-scheveningen
- meer voorzieningen nodig voor levenskwaliteit in mix economie
- meer uitdragen/ marketing
- infrastructuur basis voor economische ontwikkeling
- duurzaam vervoer

Thematafel Quality of Life

- mist in visie cluster Kunst & Cultuur
- Fiets Bereikbaarheid beter maken/ stallingen
- Quality of life is goed, beter uitdragen landelijk
- aaneensluiten verschillende gebieden, betere openbare ruimte
- quick wins zoeken
- Hoe krijg je nieuwe concepten in de stad?

Schriftelijke reacties

Vragen / stellingen / ontbrekende thema's en prioriteiten konden door deelnemers op flashcards worden aangegeven. De volgende opmerkingen zijn genoteerd:

“Vragen”

- Hoe stimuleren congressen?
- Straks is Melis Stokelaan de snelste weg naar Rotterdam; welke banen schept dat?

“Stelling”

- Vermarkten van cultuur, winkels
- Onjuiste balans in parkeerplaatsen centrum
- Branding ISVR niet geschikt voor toeristische marketing
- Den Haag: positie in NL, niet alleen in stad of wereld
- De BIZ bindt etalagefuncties: dat is een miskennis van wonen/diensten/cultuur: en dus van quality of life. BIZ beperken tot kerstverlichting, samenwerking met bewoners, dienstverleners, cultuur.

“Ik mis nog”

- Meer voorzieningen voor levenskwaliteit
- Beter uitdragen van Quality of Life. Beleving gaat om cultuur, wonen, winkelen. Veels te onbekend.
- Meer herkenbare punten in de stad; concentratiepunten
- Belang van iconen voor de stad, bijv. Brandweerkazerne (Red: = verzamelgebouw Erasmusweg)
- Openbare ruimte moet aantrekkelijk & uitnodigend
- Meer diversiteit in functies
- Verruiming bestemmingen, verbreden functies
- Leisure niet prominent genoeg in visie -> apart speerpunt
- Meer leisure-aanbod in Bad
- Meer verbinding tussen Scheveningen en Centrum
- Infra is basis voor ec ontwikkeling -> nu te weinig structureel
- Meer aandacht bereikbaarheid en regio
- Bereikbaarheid per fiets -> onvoldoende -> Beatrixkwartier
- Handhaven bij excessen; minder rigide!

5. Deelnemers

BOF - Binnenstad Ondernemersfederatie
BOF - Binnenstad Ondernemersfederatie - voorzitter
Den Haag Centraal
Den Haag Culturele Hoofdstad 2018; toneelgroep De Appel
EMI - European Metropolitan network Institute
EMI - European Metropolitan network Institute
Freelance journalist
Frisia
Frisia
Gemeente Leidschendam Voorburg
Gemeente Pijnacker Nootdorp
Gemeente Rijswijk
Gemeente Rotterdam
Gemeente Rotterdam, Stadsontwikkeling, afd. beleid
Haags Historisch Museum / / Museum de Gevangenpoort
Haagsche Entree
Haagsche Entree
ICP - International Community Platform
ICP - International Community Platform / International Criminal Court
Inholland - dir ext betrekkingen
Kamer van Koophandel
Kamer van Koophandel
Kennis Alliantie
Koninklijke Horeca Nederland
Koninklijke Horeca NL - voorzitter
Lekker Brood B.V.
Levi Lassen Groep
Mercure
Ministerie EL&I
MKB Nederland
Mr J. L. F. van Moorsel
NFI - Nederlands Forensisch Instituut
Realvisie - kleinschalige projectontwikkeling
Regioregisseur - Haagse Hogeschool
Regioregisseur - Haagse Hogeschool - adviseur techniek
ROC Mondriaan
SCALA Architecten
Shell International B.V.
Stadsgewest Haaglanden
Steenworp - vestigingsadviseurs Haaglanden
StartMeUpClub
StartMeUpClub
Stichting Den Haag Nieuw Centrum / Sens Real Estate
Stichting Metropolis
Studio Schrofer
VBM businessclub / regiobestuur KvK / VNO/NCW
VNO-NCW
VNO-NCW
VNO-NCW
VNO-NCW / Baker Tilly Berk
WFIA - WestHolland Foreign Investment Agency

Jan Schrier
Rogier Bakker
Elske Koopman
Aus Greidanus
Koen Hollander
Marloes Hoogerbrugge
Koen Eykhout
Hans Offringa
Jorg Olie
Mariska Kastelic
Dennis Potter
Norma van de Geijn
Luc Boot
Bart Nijhof
Antoinette Visser
Karien Klinkenberg
Robert Stroeve
Nicole van Haelst

Henk Heemskerk
Betty de Leeuw-Logtenberg
Anke Verberne
Ton Rijkerkerk
Nico van Buren
Janine Kots
Henny van Beek
Ad Overgaag
Paul Corten
Arjan Knijff
Cor Groen
Jeppe Licht
Hetty van Moorsel - van der Lande
Tjark Tjin-A-Tsoi
Bert de Bruin
Kitty Triest
Jan Kersbergen
Harry de Bruijn
Peter Drijver
Robert T. Dencher
Pieter van Genuchten
Kim van Loon
Evert Kromjong
Stijn Rutten
Gerad Schoenaker
Patricia Engelbert van Bevervoorde
Frans Schrofer
Kaushilya Budhu Lall
Ineke van Mechelen
Paul Kapel
Paul van Delft
Rob Perik
Arthur Steenmeijer

Winkeliersvereniging Noordeinde
WPM Winkelcentrummanagement B.V. / OVG

Raadslid VVD
Raadslid PVV

Leen Kersbergen
Yvonne Flippo

Ibo Gülsen
Richard de Mos